

Kalmar slotts kyrkor

SVERIGES KYRKOR
SMÅLAND

MARTIN OLSSON

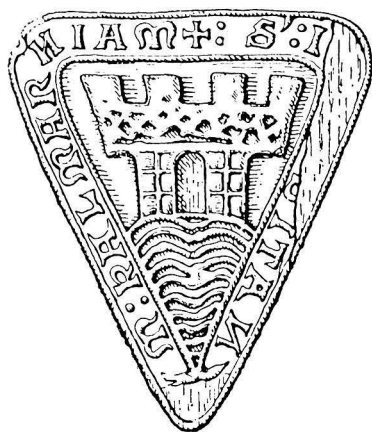

Kalmar slotts kyrkor

Kalmar slotts kyrkor

SMÅLAND BAND III:1

AV MARTIN OLSSON

VOLYM 117 AV SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

PÅ UPPDRAG AV KUNGL. VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

UTGIVET AV STEN KARLING, ARMIN TUULSE OCH PER-OLOF WESTLUND

Almqvist & Wiksell Stockholm 1968

UTGIVET MED ANSLAG FRÅN
STATENS HUMANISTISKA FORSKNINGSRÅD

Beskrivningen av Kalmar slotts kyrkor avslutades i december 1967. Arkiv-excerperingen har utförts av författaren, översättningen till engelska av bild-texter och sammanfattning av Albert Read. Fotografierna är tagna av Nils Lagergren och Sören Hallgren. Uppmätningarna, som i allmänhet är reproducerade i skala 1:300, utfördes 1929–1937 av Harald Åkerlund.

Grafisk formgivning Vidar Forsberg.

Omslagsbilden återger slottskyrkans interiör mot öster. Foto Sören Hallgren 1966.

På omstående sida: Kalmar stadsinnevånarens sigill, 1200-talets mitt, Lübeckisches Urkundenbuch II nr 126.

Förord

Med föreliggande volym om Kalmar slotts kyrkor, författad av f riksantikvarien Martin Olsson, påbörjas publiceringen av kyrkorna i Kalmar stad. Författaren behöver ingen närmare presentation, men som utgivare av SVERIGES KYRKOR vill vi framhålla, att han tillhör verkets första stamtrupp. Det är med stor tillfredsställelse som vi nu lägger fram hans volym om slottskyrkorna, ingen känner bättre än han Kalmar slott och dess historia.

Vid utarbetandet av beskrivningen av silver och textilier har råd och anvisningar med stor beredvillighet lämnats av tjänstemännen vid Statens historiska museum och Nordiska museet. Vid arbetet i Kalmar har välvillig hjälp lämnats av landsantikvarien Dagmar Selling, museivaktmästaren Emil Höglund och den övriga personalen vid Kalmar läns museum, liksom av fil dr Manne Hofrén, kontraktsprosten Pehr Edwall och kastellanen Erik Gamberg.

Samtidigt med pressläggningen av denna volym pågår utarbetandet av förslag till slottskyrkans restaurering genom slottsarkitekten Sten Lindegren på grundval av ett tidigare program, uppgjort av arkitekten Ingeborg Waern-Bugge.

Vad den fortsatta utgivningen av Kalmar kyrkor beträffar, förbereder Martin Olsson dels en volym om gamla stadens kyrkor (Storkyrkan, Dominikanerkyrkan och Lilla kyrkan eller Sankta Birgittas kyrka), dels en volym om nya stadens kyrka, dvs domkyrkan. Den förra beräknas föreligga under år 1969.

Stockholm i jan 1968

Sten Karling

Per-Olof Westlund

Armin Tuulse

Innehåll

FÖRORD TILL SMÅLAND BAND III HÄFTE I	5
KALMAR SLOTS KYRKOR	
<i>Slottet</i>	9
KONUNGSKAPELLET	10
GAMLA SLOTSKYRKAN	
<i>Byggnaden</i>	12
<i>Inredning och inventarier</i>	26
JOHAN III:S KATOLSKA KAPELL	
<i>Byggnaden</i>	28
<i>Inredning och inventarier</i>	33
YNGRE SLOTSKYRKAN	
<i>Byggnaden</i>	34
<i>Förslag till ny slottskyrka i "Förbrända salen" 1877</i>	56
<i>Restaureringen 1882</i>	58
<i>Inredning och inventarier</i>	64
TILLÄGG	101
KÄLLOR OCH LITTERATUR	102
FÖRKORTNINGAR	103
SUMMARY	104

Fig 1. Kalmar slott och omgivande fästningsverk sedda från sydväst
Kalmar Castle and surrounding ramparts from SW

KALMAR SLOTTETS KYRKOR

Småland, Kalmar län, Växjö stift, norra Möre kontrakt

Slottet

Det nuvarande Kalmar slott är en befästningsanläggning från 1200-talets slut. Tolvhundratalsborgen bestod av en firsidig borggård omsluten av tinnade murar med ett runt torn i vardera hörnet samt med två firsidiga porttorn, Kuretornet i västra och Vattentornet i norra muren (fig 1, 2). Det förra var samtidigt borgens starkaste försvarsverk. Invid norra murens insida lågo två bostadsbyggnader, av vilka den västra, Salsbyggnaden, var ansluten till norra hörntornet som kallades Kungsmakstornet; det hade sitt namn efter ett i dess andra våning beläget bostadsrum, Kungsmaket. Öster om Salsbyggnaden låg ett annat representativt bostadshus, »Frustugubyggnaden». Intill ringmurens övriga sidor uppfördes tid efter annan nya byggnader så att borggården vid medeltidens slut var helt omsluten av byggnadslängor. I den västra, söder om Kuretornet, fanns under 1500-talet Gamla slottskyrkan. På 1500-talet revos de medeltida bygg-

naderna vid borggårdens norra sida och ersattes med andra hus med nya kungliga bostadsvåningar på samma platser; de inreddes under Erik XIV:s och Johan III:s tid. Johan III lät även 1568 riva den medeltida byggnaden vid borggårdens södra sida och ersätta den med en ny; den byggdes och kom under tak år 1569. I dess översta våning inreddes sedan en ny slottskyrka under slutet av Johan III:s regeringstid.

Medeltidsborgen var omsluten av en yttre ringmur. Denna ersattes 1545–53 av Gustav Vasa med en mycket kraftig vallanläggning framför slottets västra front. Den var försedd med ett runt eller nära runt lågt kanontorn, en postej, i vardera ändan. Denna anläggning utbyggdes under 1500-talets lopp med vallar även på norra och södra sidorna av slottet och fullbordades under Karl IX:s tid åren 1600–1609 med vall på östra sidan och med postejer även i nordöstra och södra hörnen (fig 1).

KONUNGSKAPELLET

Borgen, som föregåtts av en mera primitiv försvarsanläggning från 1100-talet, började byggas av konung Magnus Ladulås och var tid efter annan kungligt residens.¹ Man kan förutsätta att där redan från början funnits ett kapell vilket var vanligt åtminstone i de större medeltida borgarna. På konungens anhållan hade påven år 1284 beviljat honom rätt att fira gudstjänst efter romerska kyrkans ordning »in capella tua» (D S I nr 785). Konungens kapell blev härigenom en självständig enhet inom kyrkan² vilket den sedan fortfor att vara hela medeltiden igenom. Beträffande kapellet i Kalmar slott framgår detta tydligt av uppgifterna s 16 och 26 om konungskapet och dess bestånd och kultföremål 1520 och 1529. Slottets »capella regis» omtalas första gången i ett den 12 juli 1351 i Kalmar dagtecknat ratifikationsbrev. Genom detta godkände konung Magnus Eriksson en den 13 mars samma år i Jönköping gjord överenskommelse om ett lån av 1200 mark svenska penningar av påvliga uppborädsmedel som insamlats av den apostoliske nuntien Johannes Guilaberti. Handlingen under-tecknades i konungens kapell i kungliga slottet i Kalmar.^{2a} Kapellet hade vid denna tid dubbel funktion som kyrka och som kungligt kansli. Det var i det senare avseendet det togs i bruk vid den nämnda ratifikationen. Någon närmare uppgift om kapellets läge finnes icke men sannolikt har det varit beläget i Kungsmakstornets tredje våning omedelbart över det medeltida kungsmaket (fig 2 tornet längst t h). Tornets murverk visar

att dess övre delar, från och med tredje våningen, till största delen blivit förstört vilket måste ha skett någon gång mot slutet av medeltiden. Därvid har även kapellet, om det funnits i detta torn, blivit förstört. Tornets förstörda delar återuppbyggdes med ett murverk som är mycket mera oregelbundet och sämre än det ursprungliga, vilket är av huggen kalksten. Vid återställandet ägnades den nya tredje våningen helt åt försvaret och ungefär samtidigt inreddes ett nytt konungskapell i slottets västra länga. Även det medeltida kungsmaket blev skadat vid samma tillfälle som tornets övre delar, men väggarna blevo icke raserade. Rummet är ännu till sina nedre delar bevarat från och med golvbjälklaget och uppåt till ungefär 2 m höjd. På dess innerväggar finnas rester av kalkmålningar från omkring 1500 vilka böra ha tillkommit i samband med rummets återställande efter förstörelsen. Rummets övre delar förstördes icke förrän under 1550-talets slut då det nuvarande kungsmaket inreddes. Även då bevarades emellertid väggarnas ursprungliga murverk. (K S I s 155 ff, K S II s 94).

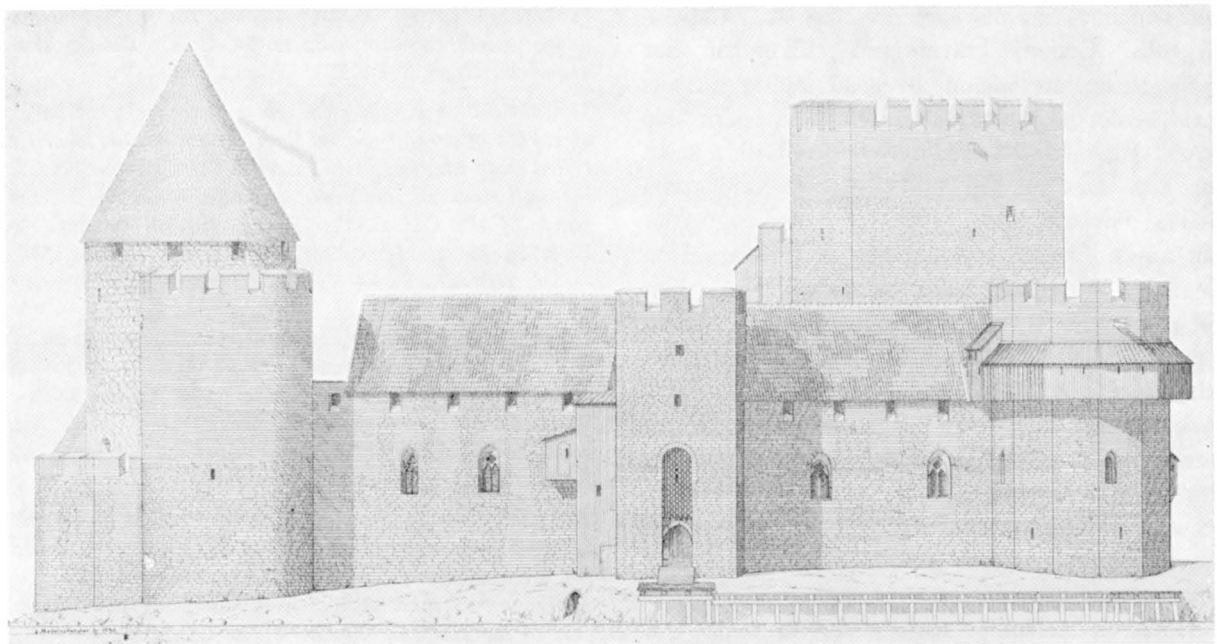
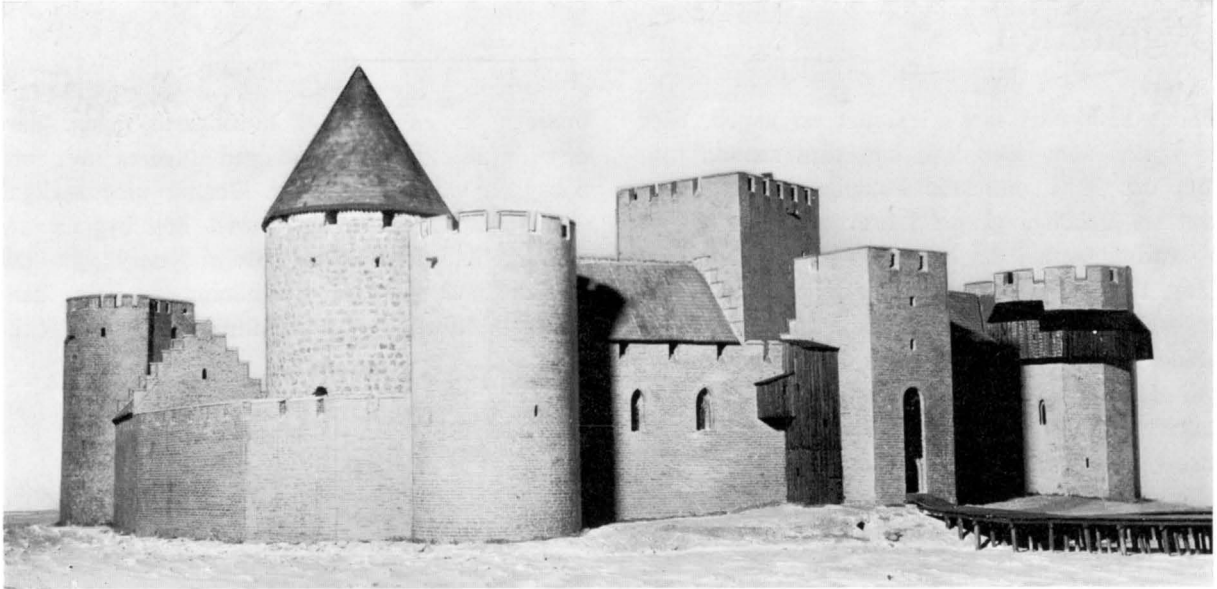
¹ För vidare upplysningar om slottet och dess byggnadshistoria hänvisas till *Martin Olsson*, Kalmar slotts historia I–IV, Stockholm 1944–1965. Citeras K S I–IV.

² Herman Schück, Kansler och capella regis under folkungatiden. *Historisk tidskr.* 1963 s. 155.

^{2a} »... infra castrum regium loci Kalmarnensis diocesis Lincopensis, et in capella dicti domini regis infra dictum castrum regium situata ...» (D S, *Acta cameralia* 1 s 442).

Fig 2. Rekonstruktioner av Kalmar slott omkring år 1300. Överst från nordost efter modell i Kalmar slott. Längst t h Kungsmakstornet, vars översta del från och med skyttegången av trä i denna form är från 1400-talets senare hälft. — Underst från norr efter ritning i Kalmar slotts historia IV

Reconstructions of the medieval castle ca 1300. Top: from NE after a model in Kalmar Castle. Far right the King's Chamber Tower, the top of which (including the timber archers' passage) in this shape dates from late 15th century. — Bottom from the north after a drawing in Kalmar slotts historia IV

GAMLA SLOTTSKYRKAN

Byggnaden

Under 1500-talet fanns i slottet ett kapell, eller en kyrka, som dock icke kan vara samma rum som det 1351 omtalade kungliga kapellet. Det omtalas åtskilliga gånger i brev och räkenskaper — varom mera i det följande — men endast en gång, 1590, med tydligt angivande av läget. Sagda år utlämnades 200 st takspik »till att slå fast bräde på Kijrckian wt medh Kurtornett samt wdi Rakietett som Storm haffuer slagidt om kull».³ År 1590 låg omedelbart norr om Kuretornet, i övre våningen Gyllene salen (rum nr 59) och i bottenvåningen portgången till borggården (rum nr 15). Framför tornets östra fasad fanns sedan 1555 slottets ena huvudtrappa (nr 13 och 55). I tornets västra fasad mot Smedjegården hade borgens medeltida huvudingång varit belägen, och den hade murats igen samtidigt som trappan byggdes. Genom grävningsundersökningar har konstaterats att någon byggnad aldrig funnits invid tornet på denna sida. Intill dess södra sida fanns sedan 1585 i tredje våningen Gröna salen (nr 87). Om de två underliggande våningarna finnas däremot under 1500-talet inga uppgifter om användningen, och det bör därför vara i en av dem — eller i båda — som kyrkan varit belägen. Senmedeltida kalkmålningar av kyrklig karaktär på väggarna i andra våningens norra del talar även för att så varit fallet (s 16). Efter kyrkorummet har västra längan söder om Kuretornet fått benämningen Gamla kyrkobyggnaden. Fig 3 och 4 visar planer av dess nuvarande bottenvåning och andra våning och fig 5 och 6 längd- och tvärsektion genom byggnaden i dess nuvarande tillstånd.

Huset är invändigt ungefär 27 m långt och

bredden är ca 11 m i nordligaste delen, där den är störst. Västra väggen utgöres av den påbyggda västra ringmuren. Dennas ursprungliga delar, liksom också Kuretornet äro byggda av öländsk kalksten, husets övriga ytterväggar av gråsten med sparsam inblandning av kalk- och sandsten. Murhålén ha omfattningar av tegel och

³ Smål 1590 nr 8 B Dom Pahrs räkensk 1590 f 14. — »Rakietett», bollhuset, var beläget i slottets södra förborg.

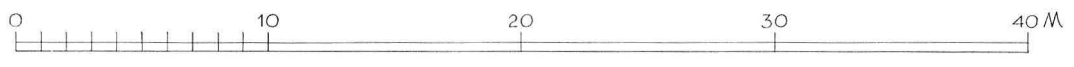
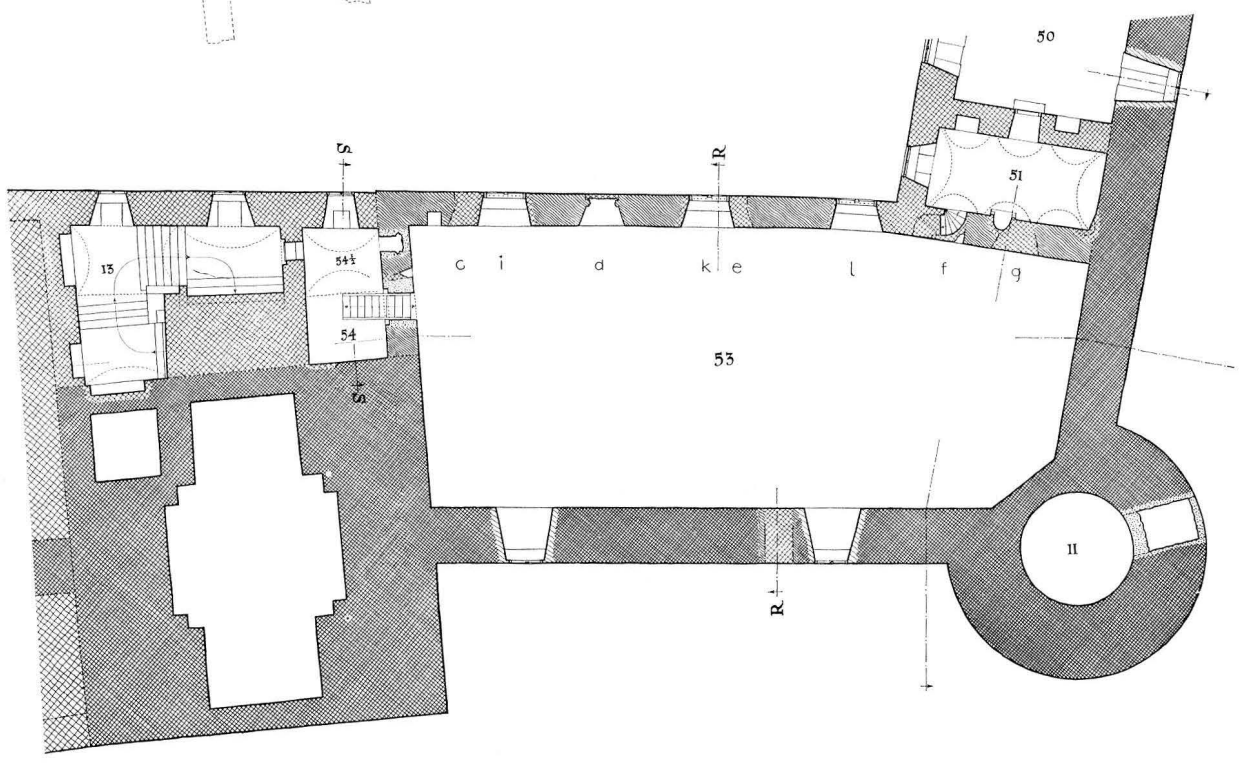
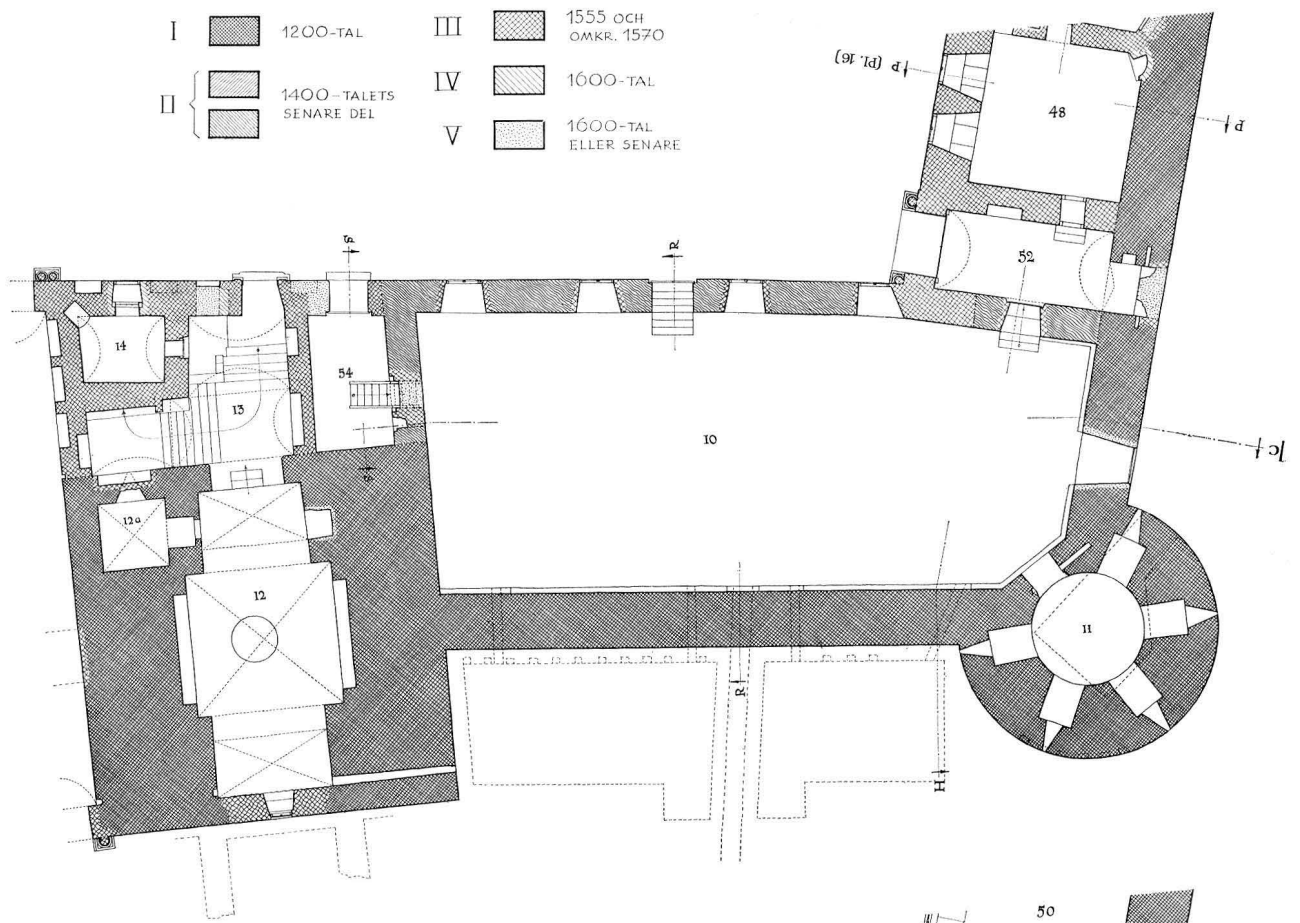
Fig 3. Gamla kyrkobyggnaden och angränsande byggnadspartier. Plan av nuvarande bottenvåning. Rum nr 10, fordom kallat Sven Skaffares källare; rum nr 11, medeltidsborgens brunnsrum; rum nr 54, Gamla slottskyrkans vapenhus. Uppmätning H Åkerlund 1930-talet

The old church building and parts of the adjacent buildings. Plan of present ground floor. Room no. 10, formerly called Sven Skaffares [Victualler's] Cellar; room no. 11, the well room of the medieval castle; room no. 54, the porch of the Old Castle Church. I: 13th century. — II: latter part of 15th century. — III: 1555 and ca 1570. — IV: 17th century. — V: 17th century or later

Fig 4. Gamla kyrkobyggnaden. Plan av nuvarande andra våningen jämte angränsande delar av slottet. Rum nr 53, år 1643 kallat »Stora kornhuset under Gröna salen»; nr 11, det medeltida brunnsrummets övre del; 54^{1/2} övre delen av Gamla slottskyrkans vapenhus. Uppmätning H Åkerlund 1930-talet

The Old Church. Plan of the present first floor and adjacent parts of the Castle. Room no. 53, in 1643 called the Great Granary under the Green Hall; no. 11, the upper part of the medieval well room; 54^{1/2} the upper part of the porch of the Old Castle Church

I		1200-TAL	III		1555 OCH
OMKR. 1570
II		1400-TALETS
SENARE DEL	IV		1600-TAL
			V		1600-TAL
ELLER SENARE

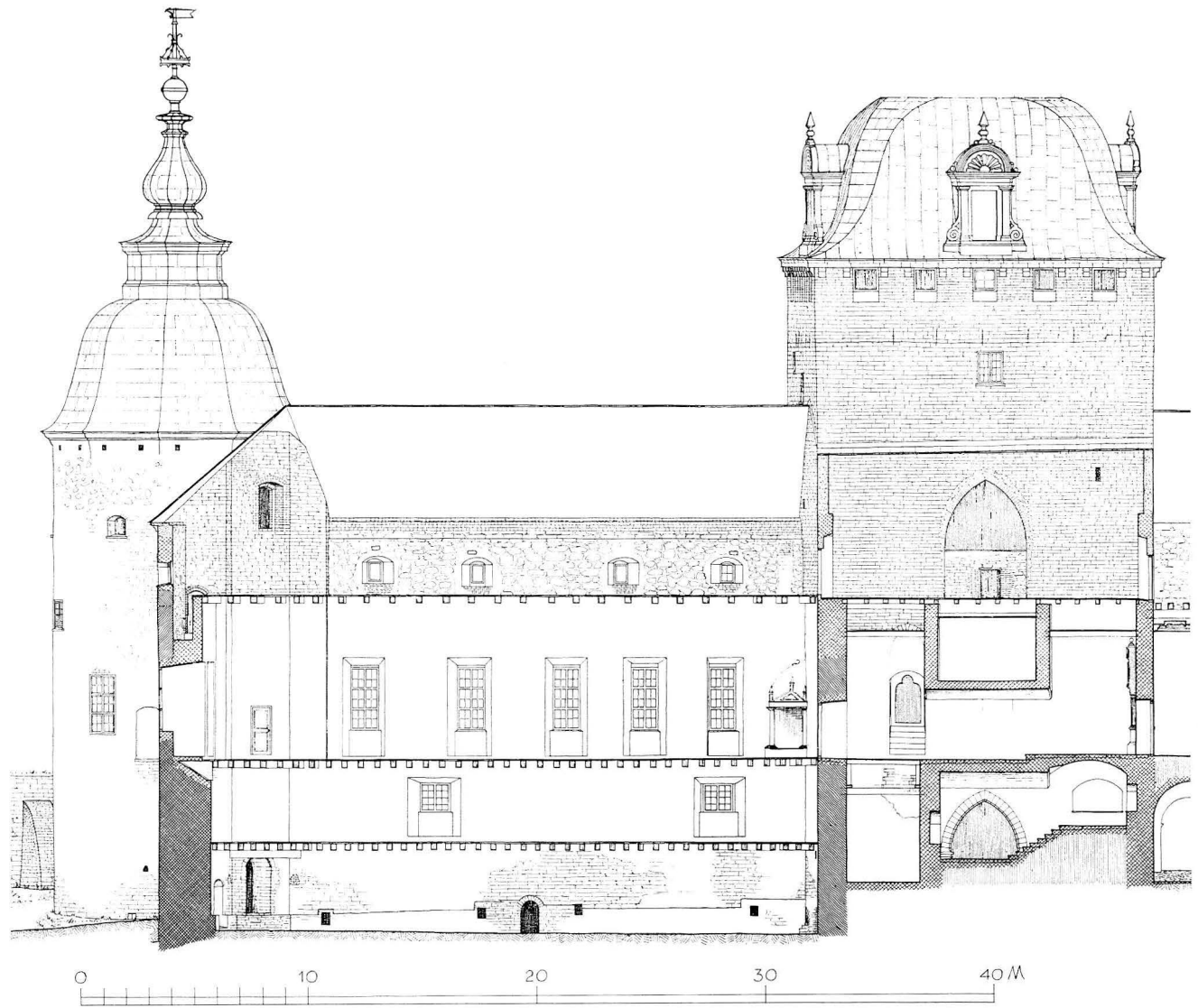

Fig 5. Längdsektion söder-norr mot väster genom Gamla kyrkobyggnaden och Kuretornet i nuvarande skick. I bottenvåningen »Sven Skaffares källare», andra våningen »Stora kornhuset», tredje våningen Gröna salen. Uppmätning H Åkerlund 1930-talet. Periodbeteckning se fig 4, s 13

S-N longitudinal section (looking W) of the Old Church and the Guard Tower in present condition. On the ground floor is Sven Skaffares Cellar, on first floor the Great Granary, second floor the Green Hall. Legend, see fig 4, p 13

sådant ingår även i mindre omfattning i gavlarnas rösten.

Bottenvåningens rum (fig 3 nr 10) är nu en halvt under jord belägen källare. Under 1600-talet och en stor del av 1700-talet benämndes den »Sven Skaffares källare».⁴ Numera kallas den vanligen »Bränneriet», emedan kronobränneri var inrymt där 1776 till 1787. Golvet, som sänktes till sitt nuvarande läge då bränneriet inrättades, ligger ungefär 1,5 m under den nuvarande borggårdens sydvästra del. Det är belagt med tegel och höjden till taket, som har synliga, oornerade bjälkar är 3,5 m. Både golv och tak äro nyinlagda 1927 i samma lägen som de hade dessförinnan. Takbjälklaget var då angräpat av röta och en del av bjälkarna avsågade och uppstöttade; golvbeläggning saknades nästan alldeles. I östra väggen har rummet fyra fönster och en dörr mot borggården, alla stickbågiga. Fig 9 visar en rekonstruerad plan av bottenvåningen och fig 8 en likaledes rekonstruerad längdsektion mot öster genom byggnaden i dess helhet under 1500-talet. Den nyss nämnda dörren är, på den senare ritningen betecknad *m*. Den fanns på 1580-talet. Kring densamma finnes nämligen ännu ristad och målad fasadputs utförd under sagda årtionde. Fönstren i rum nr 10, fig 3 och 14, ha däremot tillkommit först år 1776 då rummet inreddes till kronobränneri.⁵ Slottets inventarieförteckningar alltifrån 1643 till 1755 visa, att bottenvåningens rum under hela denna tid saknade fönster men hade en dörr (K S III s 369 f). I rummets norra vägg omedelbart intill Kuretornet har funnits en ursprunglig, stickbågig ingång (*a* på fig 8, 9). Fig 13 visar dörrhålets nuvarande utseende från utsidan. Det har blivit

⁴ »Hafuer här alltid waritt en vnderfogde wed Slättet som hete Sven Skafuere och han ähr nu i winter död blifuen.» (Kra Krigskoll brev 1634 s 449.)

⁵ I K S II s 9 uppger författaren att dessa fönster skulle vara upptagna på 1580-talet vilket som framgår av det följande är oriktigt.

⁶ Nollplanet är medelvattenytan i Kalmar hamn år 1930.

⁷ K S IV pl 58. På denna plan är rummet i andra våningen betecknat 24.

⁸ Pl 10 i K S IV visar plan av Gröna salen rum nr 87 i dess nuvarande utformning.

igenmurat och därefter sönderbrutet i sin östra del, då en ny dörröppning gjordes till husets nuvarande andra våning. Hela östra sidan av det ursprungliga dörrhålet med anfanget och en del av bågen äro dock bevarade. Tröskeln är belägen 4,2 m över slottets nollplan,⁶ vilket är endast obetydligt över den medeltida borggården utanför. Dörrhålets höjd har varit ungefär 2,6 m och bågens högsta punkt ligger följaktligen på +6,8; bredden har varit ungefär 1 m. På utsidan har det varit omgivet av en insättning av en halv tegelstens bredd och djup. Denna dörr är icke omnämnd i slottets äldsta utförligare inventarium från år 1643 och icke heller på den äldsta planritningen från år 1653.⁷ På sistnämnda ritning finnes däremot det nyss omtalade dörrhålet till andra våningen vid vars uppbrytande det ursprungliga dörrhålet förstördes. Igenmurningen av det sistnämnda måste därför ha skett före 1643.

Rummet i nuvarande andra våningen (fig 4 nr 53) kallas i 1643 års inventarium »Stora kornhuset vnder gröne sahlen».⁸ Det är 3,2 m högt och har tak med synliga oornerade bjälkar. I östra väggen finnas tre fönster 1,65 m breda och 1,3 m höga. De utgöras av de delar av rektanglarna *i*, *k* och *l* på fig 8 som äro belägna ovanför de horisontala prickade linjerna genom samma rektanglar. I västra väggen finnas två fönster även de av samma storlek. De äro nytillkomna år 1732 genom uppbrytning i ringmuren (K S III s 181). Omedelbart söder om det sydligaste av dessa fönster finnes ett igenmurat stickbågigt dörrhål (*h* på fig 9 och 11) på samma sätt åstadkommet genom uppbrytning i ringmuren. Det omtalas närmare i det följande s 20. Under östra väggens nuvarande fönsterhål finnas stötfogar som sträcka sig ned ungefär 1,2 m. De visa att dessa fönsterhål tidigare varit 2,5 m höga. Stötfogarna äro markerade med streckade linjer på fasaduppmätningen fig 14. Rektanglarna *i*, *k*, *l* på fig 8 ange den ursprungliga storleken av dessa fönsterhål. Deras nedre delar ha senare murats igen, så att de återstående hålen fått sin nuvarande storlek på lagom höjd i förhållande till rummets nuvarande bjälklag och golv.

I rummets östra vägg finnas även två hela.

igenmurade stickbågiga fönsterhål, äldre än de rektangulära, samt delar av ytterligare två sådana vilka förstörts, då de rektangulära fönsterhålen uppbrutits. På fig 8 och 9 äro de stickbågiga fönstren betecknade *c*, *d*, *e* och *g*. I norra väggens östra del finnes ytterligare ett igenmurat fönsterhål av samma slag (*b* på fig 9 och 10). De stickbågiga fönsterhålen i norra och östra väggarna ha alla varit av praktiskt taget samma storlek. I ett av dem (*d*) har igenmurningen i den mot rummet vända sidan bortbrutits för undersökning (fig 12). Detta fönsterhål är i dageröppningen 1,03 m och i inre vägglivet 1,85 m brett; motsvarande höjder äro 1,46 och 1,76 m. Med undantag för det sydligaste (*g*) sitta alla de stickbågiga fönstren på samma höjd med dageröppningarnas undre kanter ca 7,2 m över nollplanet, dvs ungefär 3 m över den nuvarande borggården; det sydligaste (*g*) sitter 60 cm lägre. Det är beläget i den del av väggen som nu vetter mot Kanslivalvet, rum nr 51, i slottets södra länga. Denna länga uppfördes som nämnts i sin helhet 1569 (K S II s 159 ff), och fönstret murades då igen bl a därför att det icke längre fick något ljus.

Under restaureringsarbeten 1937 påträffades rester av senmedeltida kalkmålning i rum nr 53, både på östra väggens norra del och på norra väggen. På den sistnämnda väggen finnas målningrester både omkring fönstret och väster om detsamma men de sluta invid stötfogen mot Kuretornt. Trots detta kan norra väggen i sin helhet ha haft målningar ty dess västra del, Kuretornets sydvägg, består av noggrant släthugget murverk på vilket putsen fäster mycket dåligt varför där eventuellt befintlig målning i sin helhet kan ha fallit bort. Målningen ansluter sig till de stickbågiga fönstren *b* och *d* på sådant sätt, att det är fullt tydligt, att dessa måste ha varit i användning då målningen utfördes (fig 15 och 17). Fragmenten ha kyrklig karaktär. Ett av dem visar ett helgon hållande en bok (fig 16); ett annat återger rankverk med delvis akantusliknande blad samt en vapensköld av en form som var vanlig omkring år 1500. I skölden finnes den äldre Stureättens vapenbild »tre sjöblad» (fig 17).

Byggnadens tredje våning utgöres av Gröna salen (nr 87) som inreddes år 1585 (K S II s 268). På samma plats fanns dessförinnan ett omkring år 1540 iordningställt rum som kallades Stora salen, senare Stora västra salen. Av Johan III benämndes den 1574 »thenn stoore Saal ther Johan Skogårdz bröllop innehöltz».⁹ Golvet i denna äldre sal vilade på västra ringmurens forna skyttegång ungefär 11,6 m över nollplanet. Då Gröna salen inreddes 1585 sänktes golvet till det nuvarande läget (+10,2); samtidigt påbyggdes väggarna och rummet försågs med höga rektangulära fönster. På längdsektionen fig 8 äro både Gröna salens golv och dess fönsternischer angivna med prickade linjer.

Genom en odaterad skrivelse från omkring 1520, utskiftade en viss Anna Eriksdotter sin egendom till kyrkor och kloster bl a »till jungfru Marias beläte i Kalmar slottskapell».¹⁰ Kort därefter, 1529, frantog Gustav Vasa kapellet största delen av dess dyrbarheter. Årets räntekammarbok meddelar härom, att »aff Calmarna annamades vtaff [ståthållaren] Jöns Ollsson [Liljesparre af Fylleskog] på Kalmarna nogra Bråssor och annat sylff som war annamat i Konnxkapellet i Kalmarna». »Item annamades vtaff Jöns Ollsson på Kalmarna nogra penninga som han annamat hade i konnxkapellet på Kalmarna med thet sylff etc.» Tjugonde dag jul 1530 fick Jöns Ollsson kvitto på »sijlff och peninga som han vth tagit hade aff konungz Cappeledt på kal-

⁹ K S II s 33 ff — K S II s 219. — Den danske skeppshövitsmannen *Johan Skovgaard* gifte sig den 15 febr 1572 på Kalmar slott med *Elsa Trolle*. Johan III var närvarande vid bröllopet.

¹⁰ *Lars Sjödin*, Kalmarunionens slutskede. Gustav Vasas befrielsekrig I s 110. Uppsala 1943: — Handlingen, i Tidösamlingen i R A, är uppsatt av Hemming Gadhs förre skrivare Peder Olsson, som sedan 1507 var slottsskrivare i Kalmar. Den är odaterad. De testamentsgåvor, som Anna Eriksdotter skiftat för sin avlidne husbondes själ till kyrkor och kloster samt enskilda personer, skulle bl a tillfalla jungfru Marias beläte i Kalmar slottskapell, högkoret i Kalmar kyrka, S Annas bild i Kalmar [dominikaner] kloster m fl. Bland enskilda personer omtalas bl a slottsskrivaren Peder Olsson och Sören Norrby varför »listan tydligen är skriven sedan Sören Norrby tagit befälet på Kalmar vilket skedde hösten 1520» (*Sjödin*).

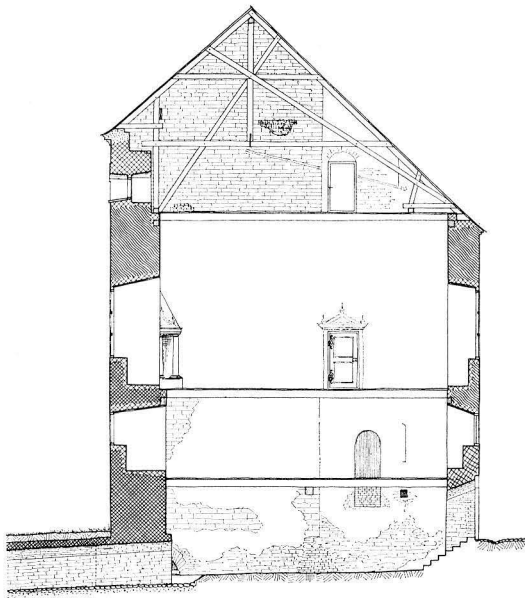

Fig 6. Tvärsektion mot norr genom Gamla kyrkobyggnaden i dess nuvarande skick. I bottenvåningen »Sven Skaffares källare»; andra våningen »Stora kornhuset»; tredje våningen Gröna salen. Uppmätning H Åkerlund 1930-talet. Skala 1 : 300

Cross section (looking N) of Old Church in its present condition. On bottom floor, Sven Skaffares Cellar, first floor Great Granary, second floor Green Hall

marna slott».¹¹ Uppgifterna från åren 1520, 1529 och 1530 måste gälla ett och samma kapell, ty det är på grund av de politiska förhållandena helt uteslutet att Gusta Vasa skulle ha anordnat ett nytt kapell i slottet under 1520-talet. Som redan omtalats låg slottets kyrka år 1590 »wt medh Kurtornett» vilket som redan nämnts i detta fall måste betyda »intill södra väggen av Kuretornet». Förekomsten av medeltida kalkmålningar av kyrklig karaktär i andra våningen i denna del av byggnaden invid Kuretornet bestyrker, som redan framhållits, att kyrkan varit belägen där; de göra även troligt att det på 1520-talet omnämnda kapellet legat i samma del av byggnaden och varit identiskt med gamla kyrkan eller en del av densamma. Före år 1553 gjordes nämligen endast de mest nödvändiga reparationsarbetena på slotts-

¹¹ K A. Räntekammarbok 1529. Oloff Laressons Reken-scap f 12. — Ibid f 76. — G V R 7 s 18.

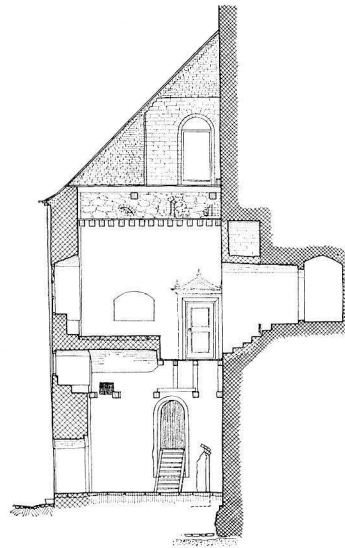

Fig 7. Sektion öster-väster mot söder genom Gamla kyrkobyggnadens vapenhus och västra trapphusbyggnaden i nuvarande skick. Uppmätning H Åkerlund 1930-talet. Skala 1 : 300

E-W section (looking S) of porch and W staircase of Old Church in present condition. I: 13th century. — II: latter part of 15th century. — III: 1555 and ca 1570. — IV: 17th century. V: 17th century or later

byggnaden; nästan allt intresse ägnades då de nya fästningsverken. År 1553 påbörjades ombyggnaden av slottets bostadsbyggnader och från denna tid till år 1590 finnas talrika brev och ganska utförliga räkenskaper, men i dem finnes icke någon antydning om att någon ny kyrka skulle ha anordnats. Det gäller då att söka utreda, hur stor del av Gamla kyrkobyggnaden som varit kyrka.

Vad först kyrkorummets höjd beträffar kan man tänka sig två alternativ. Antingen har kyrkan utgjorts av ungefär byggnadens nuvarande andra våning, där målningsresterna finnas, eller av denna våning jämte motsvarande del av den nuvarande källarvåningen. Om det förra alternativet är det rätta, måste kyrkan ha haft ett golvbjälklag mellan de ursprungliga stickbågiga fönsterhålen (*b, c, d, e* fig 8 och 10) och det likaledes ursprungliga porthålet i norra väggen

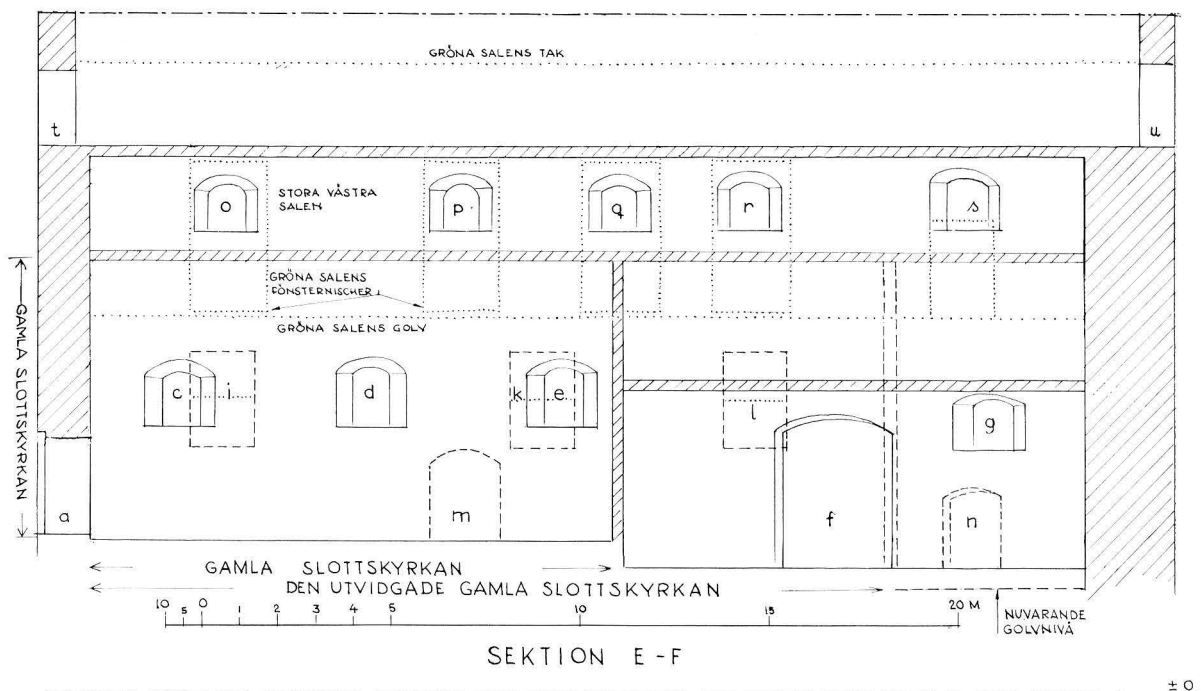

Fig 8. Rekonstruerad längdsektion norr-söder mot öster genom Gamla kyrko-byggnaden under 1500-talet. Snedstreckade väggar och bjälklag samt detaljer med heldragna konturer tillhör tiden intill år 1540; streckade konturer tiden omkr 1569; prickade konturer tiden omkr 1585. Ritning av förf 1966. Jfr fig 10

Reconstruction of longitudinal section (looking E) of Old Church during 16th century. Hatched walls and joists and details with solid contours belong to the period ending 1540; broken contours ca 1569; dotted contours ca 1585. Cf fig 10

(a fig 10). Som i det föregående visats, ha fönsterhålens undre kanter legat på +7,2 och dörrhålens överdel på ungefär +6,8. Skillnaden i höjd är sålunda endast ungefär 40 cm, och inom detta utrymme måste det tänkta bjälklaget ha varit beläget. Ett rum med så stor bredd som det ifrågavarande kan under medeltiden knappast ha haft ett bjälklag som varit tunnare än 30 cm. Om man antager, att dess undre yta satt an mot väggen i jämnhöjd med norra dörrhålens översta del, har dess golv varit beläget 30 cm högre, dvs på +7,1, och fönsterhålens undre kanter ha följaktligen befunnit sig endast ca 10 cm över golvet. En anordning med så lågt sittande fönster i ett kyrkorum är icke trolig i synnerhet som inga försvarstekniska skäl härför kunna ha funnits på denna plats.

Det andra alternativet, enligt vilket de nuvarande två nedre våningarna tillsammans utgjort kyrkan, måste därför vara det rätta, vilket även den följande utvecklingen bestyrker. Fönstren i källarvåningen utgöra intet hinder, ty de ha som redan nämnts tillkommit först år 1776. Kyrkorummets takbjälklag har som nyss meddelats, före inredandet av Gröna salen 1585 vilat på västra ringmurens skyttegång på ca +11,6. Läget för kyrkans golv kan bestämmas med ledning av tröskeln i dörrhålet (a) i norra väggen och översta delen av västra väggens grund i norra delen av rummet. Den förra ligger på +4,2 och den senare på +3,9. Det är mest antagligt att rummet haft stengolv som vilat direkt på jorden, och det kan då ha legat på vilken höjd som helst mellan +3,9 och 4,2, men den sistnämnda höjden i nivå med

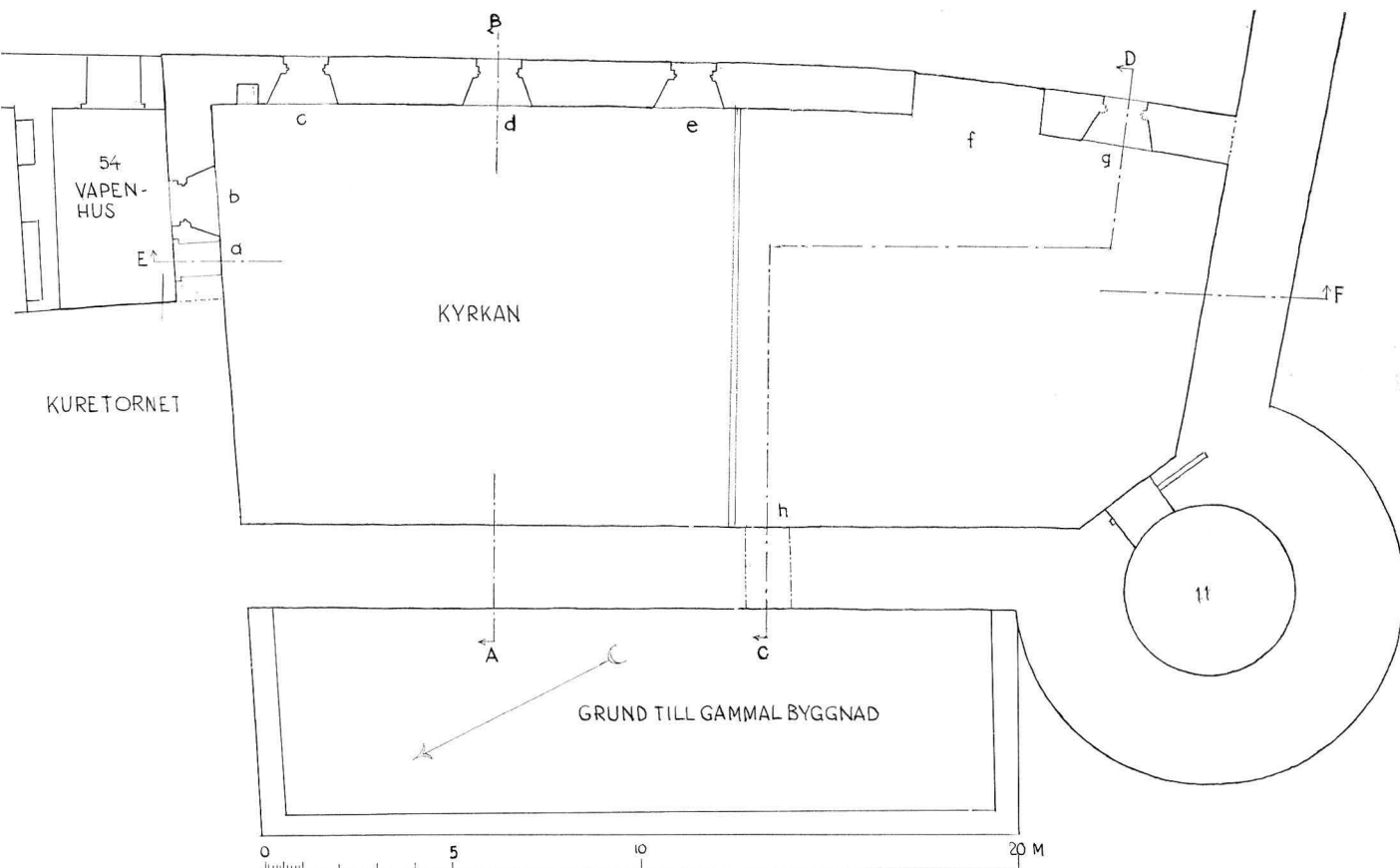

Fig 9. Förslag till rekonstruerad plan av Gamla kyrkobyggnadens bottenvåning och av dess vapenhus 1555. Öster uppåt. Ritning av förf 1966

Proposed reconstructed plan of ground floor of the Old Church and its porch, 1555. East upwards

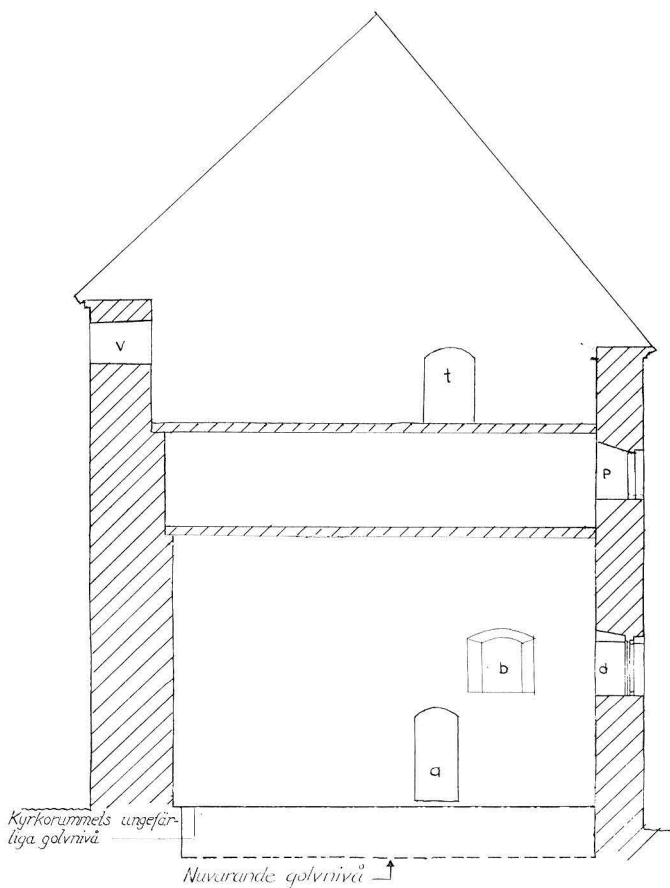
dörrhållets tröskel eller någon decimeter lägre förefaller mest trolig.¹² Kyrkan har då varit något mera än 7 m hög, och dess ursprungliga stickbågiga fönster ha befunnit sig ca 3 m över golvet.

Kyrkan har endast upptagit norra delen av byggnaden; den södra har använts för profant

¹² I K S II s 11 har författaren förutsatt att rummet haft bjälklag och golv av trä vilket skulle ha medfört ett ca 30 cm högre läge för golvet. Det är dock naturligare att tänka sig att kyrkan haft stengolv direkt på jorden.

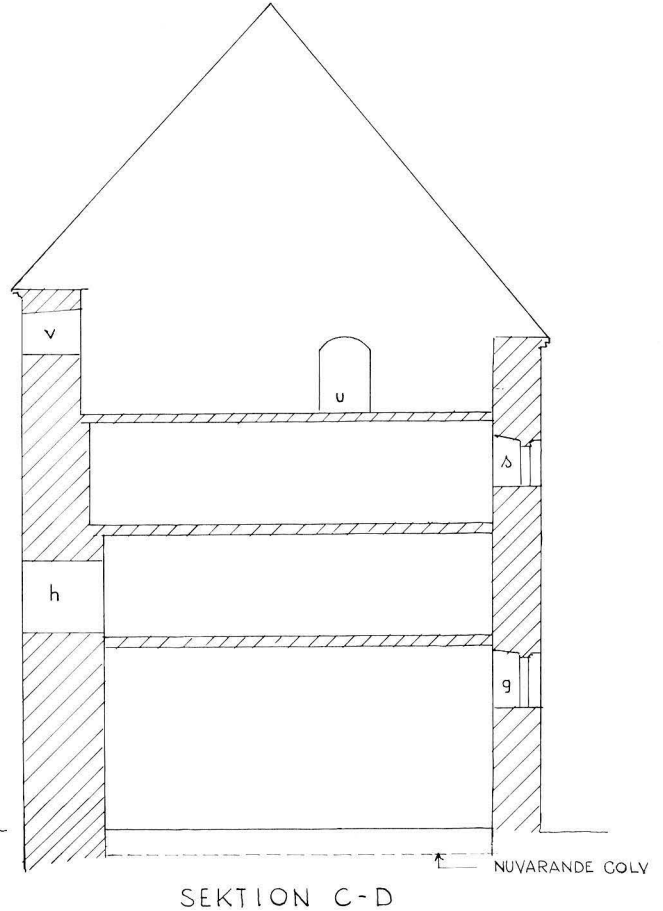
¹³ Om anordningarna i byggnadens profana södra del se *Martin Olsson, Gamla kyrkobyggnaden i Kalmar slott* (Antikvariskt arkiv 30) Uppsala 1966.

bruk och genom dess bottenvåning gick vägen till borgens brunn i Rödkullatornet (rum nr 11 på fig 3 och 9).¹³ Kyrkan kan antingen ha sträckt sig i östvästlig riktning genom byggnadens hela bredd eller varit smalare. Det senare alternativet förutsätter att ett mörkt rum funnits väster om kyrkan, ty inga fönsterhål ha funnits i västra väggen. Mörka rum äro visserligen icke ovanliga under 1500-talet men det förra alternativet är dock mera antagligt. Mot söder måste kyrkan ha begränsats av en tvärvägg som avgränsade den från den profana delen av byggnaden. Av tvärväggen kunna dock inga spår iakttagas i murverket, varför den antagligen varit av korsvirke såsom varit fallet

Kyrkorummets ungefärliga golvnivå

Nuvarande golvnivå

NUVARANDE GOLV

SEKTION C-D

Fig 10. Rekonstruerad tvärsektion A-B mot norr genom Gamla Kyrkobyggnadens norra del vid tiden före 1569. I bottenvåningen Gamla slottskyrkan, i andra våningen »Stora västra salen». Ritning av förf 1966. Skala 1:200. Jfr fig 9

Reconstruction of cross section A-B looking N of N part of Old Church prior to 1569. Bottom floor, Old Castle Church, first floor, the Great West Hall. Cf fig 9

Fig 11. Rekonstruerad tvärsektion C-D genom Gamla kyrkobyggnadens södra del vid tiden före 1569. Ritning av förf 1966. Skala 1:200. Jfr fig 9

Reconstructed cross section C-D of S part of Old Church prior to 1569. Cf fig 9

på flera andra ställen i slottet. Väggens grund måste ha borttagits senast i samband med bränneriets inrättande på 1770-talet, då golvet i bottenvåningen sänktes. De medeltida målningsresterna visa, att det stickbågiga fönstret i norra väggen och de två nordligaste i östra väggen böra ha tillhört kyrkan. Då östra väggens tre nordliga stickbågiga fönster sitta på samma höjd, men det

fjärde sitter 60 cm lägre, är det möjligt att alla dessa tre fönster tillhört kyrkan. Dess södra vägg måste dock ha varit belägen omedelbart söder om det tredje fönstret; ett sydligare läge har icke kunnat komma ifråga, emedan mellanväggen måste ha satt an mot västra väggen norr om det tidigare omtalade dörrhål i västra väggen som på fig 11 är betecknat *h*. Dock är det även

möjligt att kyrkan ursprungligen endast haft två fönster i östra väggen och detta är kanske det mest troliga.

Av murverket i byggnadens gavelrösten finnas så stora delar bevarade, att man kan sluta sig till att huset har haft sadeltak. Dock kan varken röstens höjd eller lutning fastställas. Den utformning av yttertaket som fig 10 och 11 visar är därför endast ungefärlig. Norra gaveln har haft en rund blinding av vilken rester finnas bevarade.

Både gamla kyrkobyggnadens ursprungliga stickbågiga fönster och dörr, den cirkelrunda blindingen på norra gaveln och väggarnas kalkmålningar samt formen på den i dem ingående vapenskölden tala för att byggnaden uppförts mot medeltidens slut. Då i skölden finnes Sten Sture d ä:s vapen »tre sjöblad», måste man förutsätta att målningarna tillkommit under den del av hans regeringstid som riksföreståndare, då slottet befann sig i svenska händer. Efter slaget vid Brunkeberg 1471 gav sig Kalmar slott till herr Sten den 30 mars 1472,¹⁴ och det var sedan i svensk ägo till den 22 juli 1497, då det överlämnades till konung Hans (Styffe a a 4 s. 230). Under hans lydno befann det sig sedan under återstoden av Sten Stures livstid och ända till omkring den 20 augusti 1510 (Styffe a a 4 s 230). Under hans lydno befann Kalmar slott, stad och län på livstid till riddaren Hans Åkesson (Tott) som var sväger till Sten Sture d ä. Hans Åkesson erhöll förläningen »for troskap och weluiliogh tieniste» som »han Sweriges rikae troligae giort oc beuist haffuer . . . Förlnämnde her Hans hauffuer oc loffuit oc sacht at han wil och skal byggiae forrörde Calmarna slot ephther thij han findher behoff görs» (Styffe a a 4 s 101 f). Hans Åkesson frånträdde förläningen 1487. Den anförtroddes då åt Kristiern Johansson (Vase) som likaledes var anhängare till Sten Sture och stod honom nära.¹⁵ Kristiern Jo-

hansson nämnes i urkunderna som levande sista gången den 3 maj 1494, då han i Kalmar jämte utvalde biskopen i Växjö m fl beseglar en fullmakt. Dateringsorten tyder på att han då ännu var hövitsman på Kalmar. Han var död i december 1497 då hans hustru nämner sig hans »effterleffwe».¹⁶ Han synes ha varit ståthållare på Kalmar till sin död eller till i juli 1497 då slottet överlämnades till danskarna. Huset och kapellet-kyrkan har antagligen uppförts någon gång mellan åren 1483 och 1497, den tid då Hans Åkesson och Kristiern Johansson hade slottet i förläning, och då har även kyrkan inretts och målats. Det är troligt att Kungsmaktstornets övre delar där det 1351 omtalade kungliga slottskapellet antagits ha varit beläget blivit återuppförda och Kungsmaket reparerat under samma byggnadsperiod ty de i det föregående omtalade kalkmålningarna på Kungsmakets väggar äro från ungefär samma tid som de i Gamla kyrkobyggnaden. Gamla slottskyrkan har då ersatt det förstörda, 1351 omtalade kungliga kapellet.

Vapenhus

I samband med uppförandet av den redan omtalade nya kungstrappa som byggdes år 1555 uppfördes ett vapenhus (rum nr 54) framför kyrkans ursprungliga norra dörr (K S II s 86 ff). Fig 3 och 9 visar plan av rummet och fig 7 en sektion genom vapenhuset och den över det samma belägna delen av kungens övre förstuga i trapphuset i nuvarande skick. Vapenhuset är ungefär 5,3 m långt och 3,2 m brett samt tunnvalvt. Höjden till valvhjässan från det ursprungliga golvet i rummet har varit 6,20 m; det nuvarande golvet ligger ungefär 60 cm högre än det ursprungliga. Valvhjässans översida är belägen 11 m över nollplanet och ungefär en meter över den nuvarande Gröna salens golv. Valvets östra hälft är bevarad; den västra revs 1585 då Gröna salen inreddes (s 25).

Ombyggnad 1569

Den första förändring av själva kyrkorummet som nu kan iakttagas gjordes då de ursprungliga, stickbågiga fönstren murades igen och ersattes

¹⁴ *C G Styffe*, Bidrag till Skandinaviens historia 4, s xxviii.

¹⁵ *Salomon Kraft*, Sveriges historia till våra dagar 3: 2, Stockholm 1944 s 216.

¹⁶ *Hans Gilllingstam*, Ätterna Oxenstierna och Vasa under medeltiden, Stockholm 1952 s 685 ff.

med de tre i det föregående beskrivna 2,5 m höga och 1,65 m breda rektangulära fönstren i östra väggen (*i*, *k*, *l* på fig 8). Det sydligaste stickbågiga fönstret (*g*) och ett ursprungligt, likaledes stickbågigt, dörrhål (*f*) i södra delen av östra väggen murades igen år 1569 i samband med uppförandet av slottets nuvarande södra länga, och murverket visar att det sydligaste rektangulära fönstret (*l*) tillkommit vid samma tillfälle. Södra sidan i detta fönsterhål ligger nämligen som planen fig 4 visar i förband med murverket i södra längans år 1569 byggda norra vägg. Av allt att döma upptogs även de två andra rektangulära fönstren vid samma tillfälle och följaktligen bör även förändringen av kyrkan och ombyggnaden av Gamla kyrkobyggnadens södra del ha skett då. Ett skäl till förändringen har säkert varit att Johan III ogillade de stickbågiga fönstren. Han har själv betygat att »oss icke behager dhe fenster som med hwalff bygde äre»; därför skulle fönstren på Stockholms slott förändras »så att the bliffwe afflångh fyrkantt».¹⁷ Detsamma förordnar han 1574 om de stickbågiga

Fig 12. Ett av Gamla slottskyrkans ursprungliga fönsterhål (*d*) sedan igenmurningen bortbrutits i inre vägglivet. Jfr fig 8. Foto N Lagergren 1957

One of the original window openings of the Old Church (d) after the removal of masonry from the interior wall. Cf fig 8

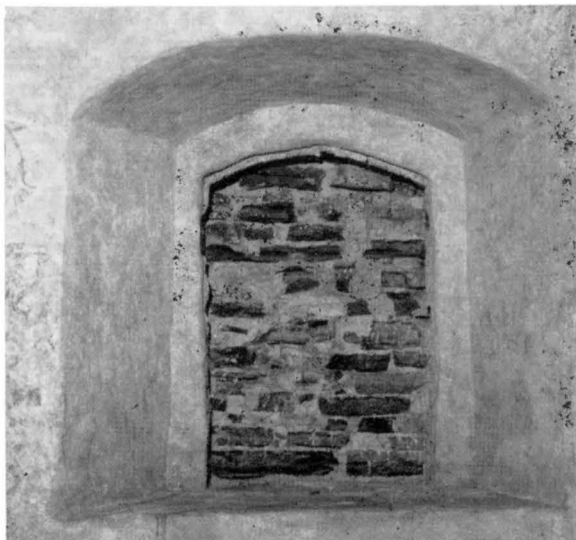

Fig 13. Gamla kyrkans ursprungliga delvis sönderbrutna och numera igenmurade dörrhål (*a*) i norra väggen sett från utsidan. Jfr fig 8 och 9. Foto H Åkerlund 1937

Original doorway of Old Church (a) in N wall seen from outside, partly demolished and now closed. Cf figs 8 and 9

fönstren på Kalmar slott. De skulle alla göras »fyrhörniga» och »efter Architectiskt maneer» (K S II s 219). Ett annat skäl kan ha varit att kyrkan var för liten för besättningen och den vid tiden mycket stora arbetsstyrkan och därför behövde utvidgas. Både år 1569 och under den följande delen av Johan III:s regering upp gick besättningen och arbetsstyrkan på slottet till många hundra personer. Predikan utgjorde vid denna tid en långt viktigare del av gudstjäns-

¹⁷ Viktor Granlund, Johan III:s byggnads- och befästningsföretag, brev nr 2 15.1.1572.

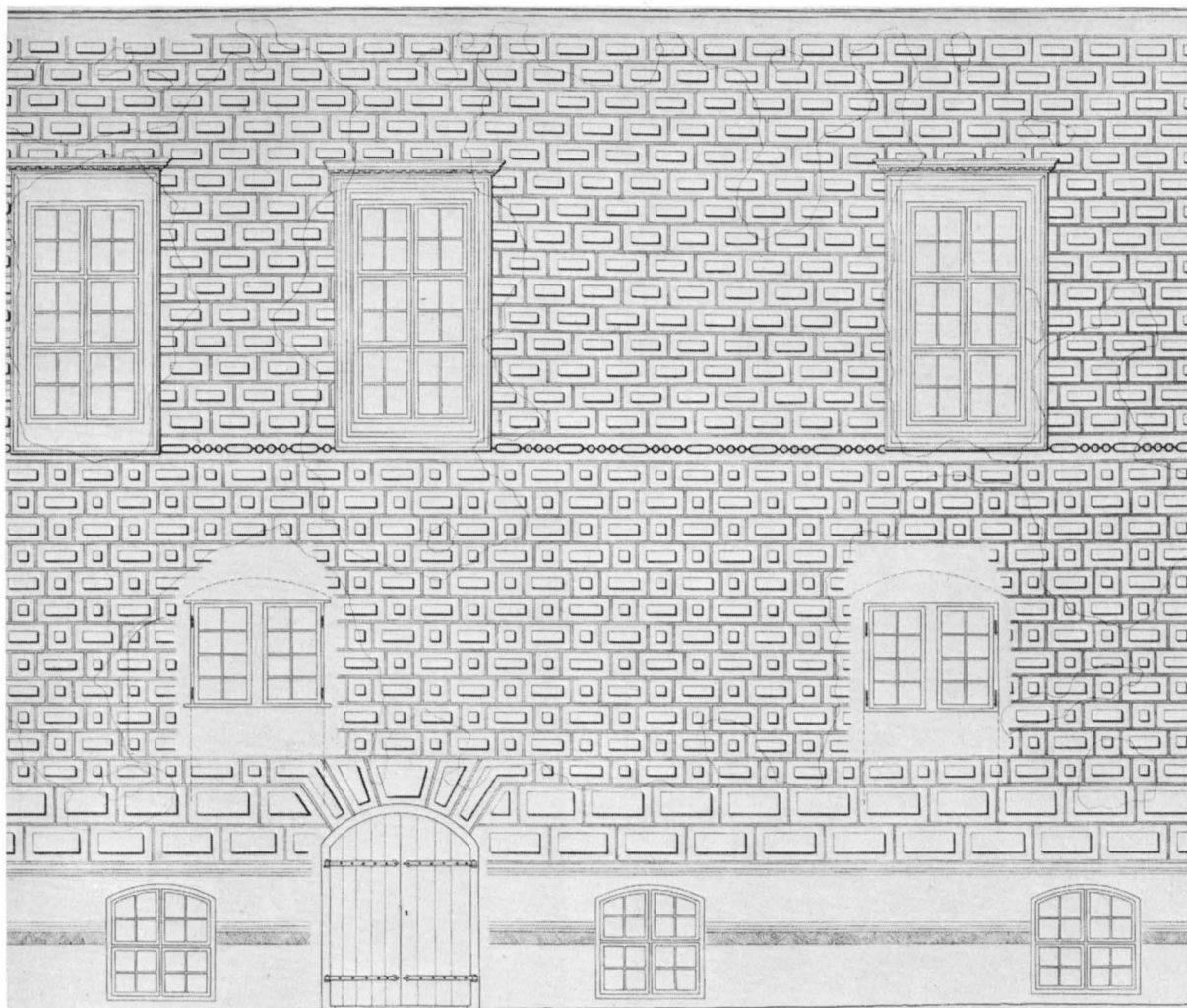

Fig 14. Detalj av Gamla kyrkobyggnadens fasad mot borggården med ristad och målad putsdekor från 1500-talet. Överst tre av Gröna salens fönster; under dem fönstren *k* och *i* i nuvarande andra våningen; de streckade linjerna under dessa fönster markera stötfogar som ange deras ursprungliga storlek; t v om fönstret *k* (jfr fig 8) med streckade linjer de bevarade delarna av det stickbågiga fönstret *e*; underst tre av källarvåningens fönster från 1776 och dörr, ursprungligen till Gamla slottskyrkan, troligen från omkr 1569, och senare till »Sven Skaffares källare». Uppmätning H Akerlund 1930-talet

*Detail of front of Old Church facing courtyard, with carved and painted plasterwork decoration dating from the 1580's. Top: Three of the windows of the Green Hall; below them windows *k* and *i* in the present first floor; the broken lines under these windows mark joints indicating the original size of these windows; left, shown by broken lines, the preserved parts of the segmental-arched window *e*. Bottom: Windows in cellar, dating from 1776, and door leading originally into the Old Church, dating probably from ca 1569, and later leading into Sven Skaffare's Cellar*

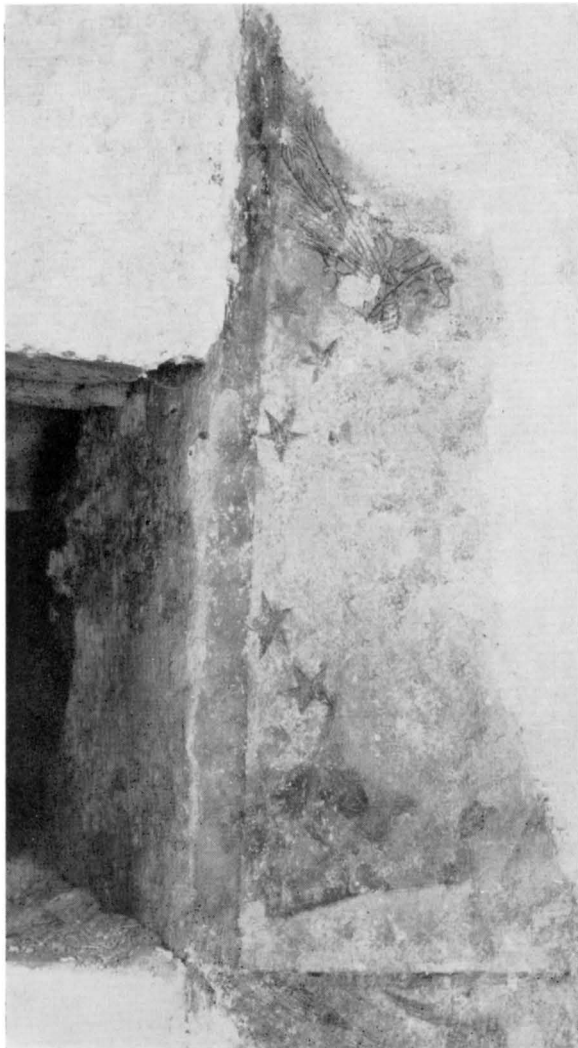

Fig 15. Fragment av senmedeltida kalkmålning kring fönstret *b* i Gamla slottskyrkans norra vägg. Foto N Lagergren 1957

*Fragment of late medieval mural round window *b* in N wall of the Old Castle Church*

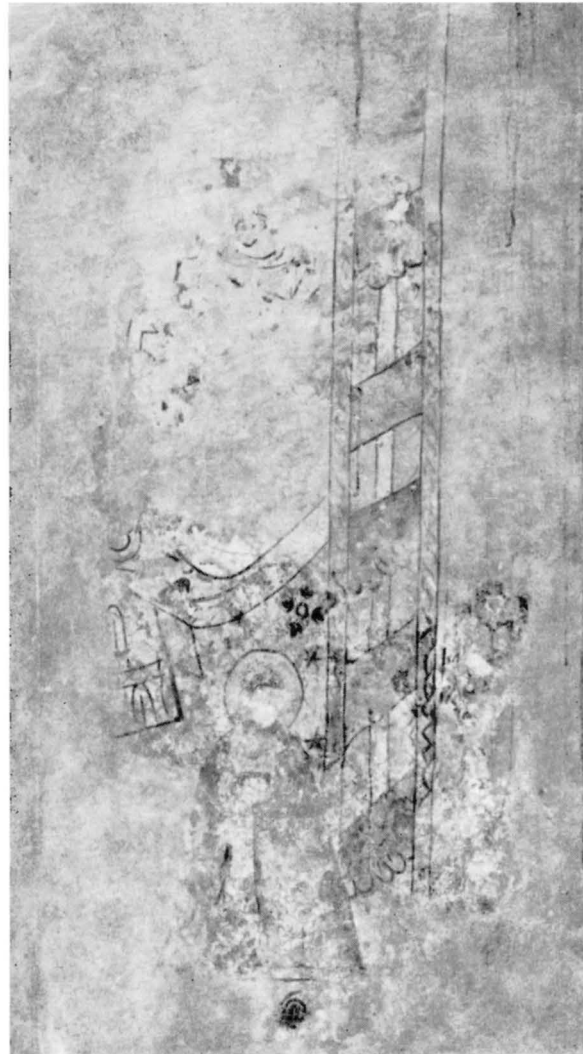

Fig 16. Fragment av senmedeltida kalkmålning på Gamla slottskyrkans norra vägg väster om fönstret *b*. Foto N Lagergren 1957

*Fragment of late medieval mural on N wall of Old Church, W of window *b**

ten än under medeltiden, och det krävdes därför större utrymme. Vid utvidgningen har kyrkans södra vägg rivits och ersatts med en ny, uppsatt någonstades söder om det sydligaste nyupptagna fönstret. Även denna vägg har antagligen liksom sin föregångare varit av korsvirke. Om dess läge är intet känt. På sektionsritningen fig 8 har väggen förslagsvis placerats på samma

avstånd från det sydligaste rektangulära fönstret som det nordligaste befinner sig från norra väggen i rummet, detta med hänsyn till Johan III:s kända krav på symmetri. Sydligaste delen av byggnaden behölls alltjämt för profant bruk och genom densamma gick som nämnts förbindelsen med brunnrummet, nr 11 i Rödkullatornet. Slottet hade 1560 fått en ny brunn mitt på borg-

Fig 17. Senmedeltida kalkmålning med Sturevapen på Gamla slottskyrkans östra vägg mellan fönstren *c* och *d*. Foto N Lagergren 1957

*Late medieval mural, with the Sture coat-of-arms, on E wall between windows *c* and *d**

gården. I det gamla brunnsrummet anordnades en »iskula», dvs en iskällare år 1569 i samband med den beskrivna ombyggnaden.¹⁸

Ombyggnad 1585

Den sista förändringen av Gamla slottskyrkan skedde 1585, då den omkring år 1540 inredda Stora västra salen över kyrkan förändrades till

¹⁸ År 1569 förbrukades »1/2 hundrat tuebrett spiich til 1 Iskula i Rödkulla tornedt». (K A Småland 1569, Mattz Mickilsonsns Reckenskap 1569).

Gröna salen. Den förra salens golv som samtidigt var kyrkans tak sänktes därvid, så att kyrkan blev ungefär 1,5 m lägre än tidigare. Samtidigt upptogs en dörr mellan Gröna salen och konungens övre förstuga angiven på de båda sektionerna fig 6 och 7. För att detta skulle bli möjligt, måste den västra delen av vapenhusets valv rivas och ersättas med ett trätak i jämnhöjd med förstugans stengolv. Trätaket utgör ännu golv i södra delen av förstugan nr 55 (fig 5 och 7). Vid tiden för denna ombyggnad

hade Johan III redan beslutat att ersätta den gamla kyrkan med en ny, i slottets huvudvåning med direkt förbindelse med de kungliga bostadsrummen genom Gröna salen. Den nya kyrkan som inreddes i slottets södra länga och som be-

skrivs i det följande s 34 blev färdig 1592. Den gamla kyrkan togs därefter i bruk som magasin och uppdelades då i de två ännu befintliga våningarna.

Inredning och inventarier

Av Gamla slottskyrkans inredning och inventarier finnes veterligt intet bevarat. Däremot lämna handlingarna vissa uppgifter om dem.

Altare och Mariabild

I det föregående s 16 har omtalats en donation omkring år 1520 »till Jungfru Marias beläte i Kalmar slottskapell». I 1533 års prebenderäkenskap för stadskyrkan i Kalmar är upptaget en oförgylld krona, vägande 5 lödiga mark 3 lod för Stora Vårfru altaret i denna kyrka, men med underrubriken »slottskapellet». Det är därför troligt att denna krona tillhört slottskyrkan och burits av dess Mariabild.¹⁹ Ingen uppgift finnes om hur det altare bilden tillhört varit placerat.

Monstrans och kalk

Gustav Vasa gav den 24 augusti 1529 ståthållaren på slottet Jöns Olsson befallning att »thet silff tu rörer j Cappedelh är må tw latha komma hiit wp til oss så at ther intit rycte eller taal wtaff kommer. Men monstrantzet och en kalk må tw lathe ther bliffue för Inuentarium» (G V R 6 s 277). År 1571 är av slottets medel »giffuit Matz gulsmed for 1 Kalck Kupa han giorde, Malt 6 spenn».²⁰ Troligen var det den medeltida kalken, som icke konfiskerades 1529, som nu på under reformationstiden vanligt sätt försågs med ny större cuppa vilket var behövt då även lekmännen fingo vin vid nattvarden. Säkerligen var det samma kalk som sedan användes i den nya slottskyrkan och som är upptagen i inv 1639–1660 (jfr s 83). Till nattvardssilvret har även hört en kommunionssked som omnämnes i ett nedan omtalat kvitto till ståthållaren Jöns Olsson.

Övriga silverföremål

År 1529 »anamades vtaff Jöns Olsson på Kalmarna några Bråssor och annat sylff som war anamat i konnx kapellet i Kalmarna» och som vägde 12 lödiga mark 2 lod.²¹ Silvret är specificerat i ett kvitto på »sijlff och peninga» som Jöns Olsson »vth tagit hade aff konungx Cappedelt på Kalmarna slott» (G V R 7 s 18). Det utgjordes av följande föremål: Ett »Sijlffkors med en kedhia» och ett »litit korss med en kedhia» samt »en skedh» [jfr ovan], 12 st »förgylta bråsser», 2 st »lilla bråsser» samt en »förgylt örn» och en »förgylt ringh». Bråsserna voro spännen som använts på liturgiska kläder, särskilt på korkåpor. De kunna dock även ha prytt helgonbilder.

Skrudar

Det stora antalet konfiskerade »bråsser» talar för att slottets medeltida kyrka bör ha haft en ganska rik uppsättning av kyrkliga kläder.²²

¹⁹ I Smål 1541 nr 1, Kalmar slott, är kronan först upptagen bland uppbörden och därefter bland utgifterna såsom levererad på Stockholms slott. — *O. Källström*, Medeltida kyrksilver. Uppsala 1939, s. 198 och 201.

²⁰ Smål 1571 nr 13. Kalmar slott o ladug (Räkensk.).

²¹ Räkenskammarb 1529 s 12. Opbyrd i Sylff Anoo XXIX.

²² I slottsräkenskaperna för år 1541 finns följande förteckning på »Messe Clåde vdii fateburen» i Kalmar slott: »Item en Corkåpa aff Halff giillene st[tyck]e — Item eth Helt giillene st:e vm 3 alinn — En messe Hakell met röth och grönth dammask — Messe Hakell aff röth dammask — Messe Hakell aff Atlask en — Messe Hakell aff röth arnesk en — Messe Hakell aff röth och grönt arnesk en — Messe Hakell aff prente werk: en — Messe Hakell aff Siilke 3 st:r — Dalmatica aff Halff

Radband

Jöns Olsson hade även anammat »någor koreleband» men dem sände konungen tillbaka emedan de hade obetydligt värde. De »woghe med merkestenarna»²³ 2 lödiga mark, 3 lod. Korelebanden voro antagligen radband med avemariepärlorna

giillene st:e en — Dalmatica aff röth och grönth arnesk: en — Altare Cläde aff giillene st:e eth — Altare Clede wäffuit met Siilke eth — Altare Clede meth röth Atlask eth — Altare Clede aff arnesk eth — Altare Clede aff Siilke meth Huit Brunth och grönt eth st:e — Altare Liista Senckte meth gull Skioller: eth st:e — Altare Liista meth giillene st:e 1 st:e — Gammul pelle 2 st:r — Messe Serecier 5 st:r». (Smål 1541 nr 1. Kalmar slotts räkensk.). Det är troligt att en del av dessa textilföremål som beslagtogs tillhört slottskyrkan och stadskyrkan och överförts till fatburen sedan de berövats sina prydnader av äkta metall. Av senare handlingar framgår att skrudarna och altarklädena efter hand användes till olika profana ändamål, bl a till väggbonader. Det altarebrun som var »Senckt meth gull Skioller» var broderat i guld med vapensköldar, antagligen angivande brunets donator.

²³ S Dominicus ... »gaff honom eth psaltara bandh, som haffde cl [150] smaa stena oc XV stora markestena oppa hwilkom han skulle läsa pater noster». (Jungfru Marie Psaltare utg av *R Geete* s 411; *Söderwall* suppl s 536).

²⁴ »Item gifwe wi vår k. son karl karlson ... vårt kårband, som äro på några hwita rafstenar». Konung Karl Knutssons testamente (1470). (*Söderwall* suppl s 416.) Raf = bärnsten.

²⁵ Smål 1558 nr 8. Germund Suensons Rekenskap ... 1558 f 24 v.

²⁶ Die Reisen des Samuel Kiechel, Bibliothek des litterarischen Vereins in Stuttgart, 86 s 79 f. Stuttgart 1866. — Svensk övers av de delar som beröra Sverige i *Hist tidskr* 1892 s 349 f.

av korall eller bärnsten²⁴ och paternosterpärlorna, »märkesstenarna» av silver.

Orgel

»Jacop orgemestare» fick 1558 31 mark i betalning för 12 skeppund 8 lisspund takbly som »han gutit haffuer till bijgningen».²⁵ Han kan ha varit antingen organist eller orgelbyggare. Är det förra det rätta kan han ha varit orgelmästare antingen i slottskyrkan eller i stadskyrkan. Den 30 mars 1586 avgick kungligt brev till fogden Nils Joennsson på Linköpings hus att han skulle skynda »Her Jören Orgenist der är, hitt till Calmar och förfärdige Orgewärkett» (R R 1586 f 229). Enligt tidens språkbruk är uttrycket »förfärdige» dubbeltydigt. Det kan betyda både reparera och tillverka. Om den förra betydelsen är den riktiga bör den gamla slottskyrkan ha haft en orgel som behövde repareras 1586; är den senare betydelsen den rätta bör den nya orgeln som skulle tillverkas ha varit avsedd för den nya slottskyrka som konungen beslutat anordna och om vars utförande han gav Dominicus Pahr skriftlig order den 19 oktober 1586 (jfr s 34). Den tyske resenären Samuel Kiechel, som våren 1586 besökte Kalmar meddelar att han på påskdagens eftermiddag den 3 april besökte slottet vid vespergudstjänsten då man »uppförde skön musik».²⁶ Detta kan möjligen tala för att den förra tolkningen är den rätta. I räkenskaperna och inventarieförteckningarna från 1500- till 1700-talen finnes dock icke någon uppgift om att orgel funnits varken i den gamla eller den nya slottskyrkan (jfr s 80).

JOHAN III:s KATOLSKA KAPELL

Byggnaden

Under senare delen av 1550-talet uppfördes och inreddes ett s k lusthus, en sommarbostad för konungen, på slottets västra vall innanför Västra porttornet. Detta torn kallas flera gånger i handlingarna »Tornet wtför Lusthusetth opå wallen». Lusthuset var vid denna tid ganska litet men Johan III utvidgade anläggningen så att den kom att bestå av ett komplex av byggnader kring en fyr-sidig gård (fig 18). På vardera sidan om porttornet uppfördes en salsbyggnad i väst-östlig riktning med praktgavlar av huggen sten. På östra sidan fanns mellan salsbyggnaderna en lägre länga som avgränsade gården mot öster. I samband med denna anläggning lät Johan III påbygga västra porttornet och där inreda ett kapell för sin katolska drottning Katarina Jagellonica. Bilden fig 19 som återger en medalj präglad till åminnelse av Kristian IV erövring av slottet 1611 ger — vilket byggnadsräkenskaperna tydligt visa — en ganska riktig bild av slottet och det framför detta belägna lusthuskomplexet i slutfört skick. Ungefär mitt i bilden reser sig Kuretornets höga spira sådan den utformats av Dominicus Pahr och byggts åren 1590–92. Snett t v framför Kuretornet synes västra porttornet och på sidorna därom de båda salsbyggnadernas praktgavlar. Västra porttornet har fyra våningar och rikt artikulerad arkitektur med kolonner eller pilastrar vilka enligt räkenskaperna varit utförda av huggen sten. Tornets huv är byggd i tre avdelningar med fall åt alla fyra sidorna och med mellanliggande »italianer». Kapellet som i räkenskaperna bl a kallas »Capellet offuer Slotz portenn» var beläget i tornets översta våning. Tornet förstördes under Kalmarkriget 1611 och endast dess understa våning

är nu delvis bevarad. Av kapellet återstår intet annat än möjligen en eller annan huggstensdetalj i slottet stensamling. Räkenskaperna lämna dock så många uppgifter om detsamma att man får ett visst begrepp om hur det varit inrättat.

Första gången kapellet omtalas är 1577. Då användes 546 dagsverken för »att draga wthugen sten aff forborgen till Cappellett och Brunnen [på borggården]». ²⁷ Arbetet med stenens huggning måste då ha pågått en tämligen lång tid ty Roland Mackle som huggit stenen fick samma år en mängd livsmedel »på en betalning» dvs i avräkning, »för thett Capell han vpsatt haffuer på Slotz wallen sampt och Brunnen på Borgårdenn». ²⁸ Då mäser Roland hade »uppsatt» den huggna stenen är det möjligt att stenarbetet på tornets fasad påbörjats redan 1577. Nästföljande år 1578 gjordes 59 dagsverken med »nogen Stenn som wtkiortt ähr ifrå Rolandz gård, som er kommen tiill Capillitt». »Till Capellitt på wallenn» utlämnades samma år 19 \bar{n} stångjärn och 3 \bar{n} gammalt takbly som antagligen användes till järnkrampor med vilka de huggna stenarna sammanfogades och till krampornas fastgjutning. Roland Mackle fick den 8 augusti 1578 för arbeten »på thett Cappellett och en Brun på Bårgårdenn hann vpsatt haffr: samptt med Semiskett [o gesimsen] om Kring Slottz murenn» 100 st dalermynt. ²⁹ Föl-

²⁷ Smål 1576 nr 4. Dominicus Pahrs räkensk 1577.

²⁸ »Råg 1 pund 2 spen, Miöll 4 spen, Malt 4 pund 4 spen, Humble 1 $\frac{1}{2}$ \bar{n} , Smör 6 \bar{n} , Ost 5 $\frac{1}{2}$ \bar{n} , Nöte Kiött 3 notzfal, Flesk 7, Fåre kiött 5 kropp» (Ibid.).

²⁹ Samtl uppg Smål 1576 nr 4 Dom Pahrs räkensk 1578.

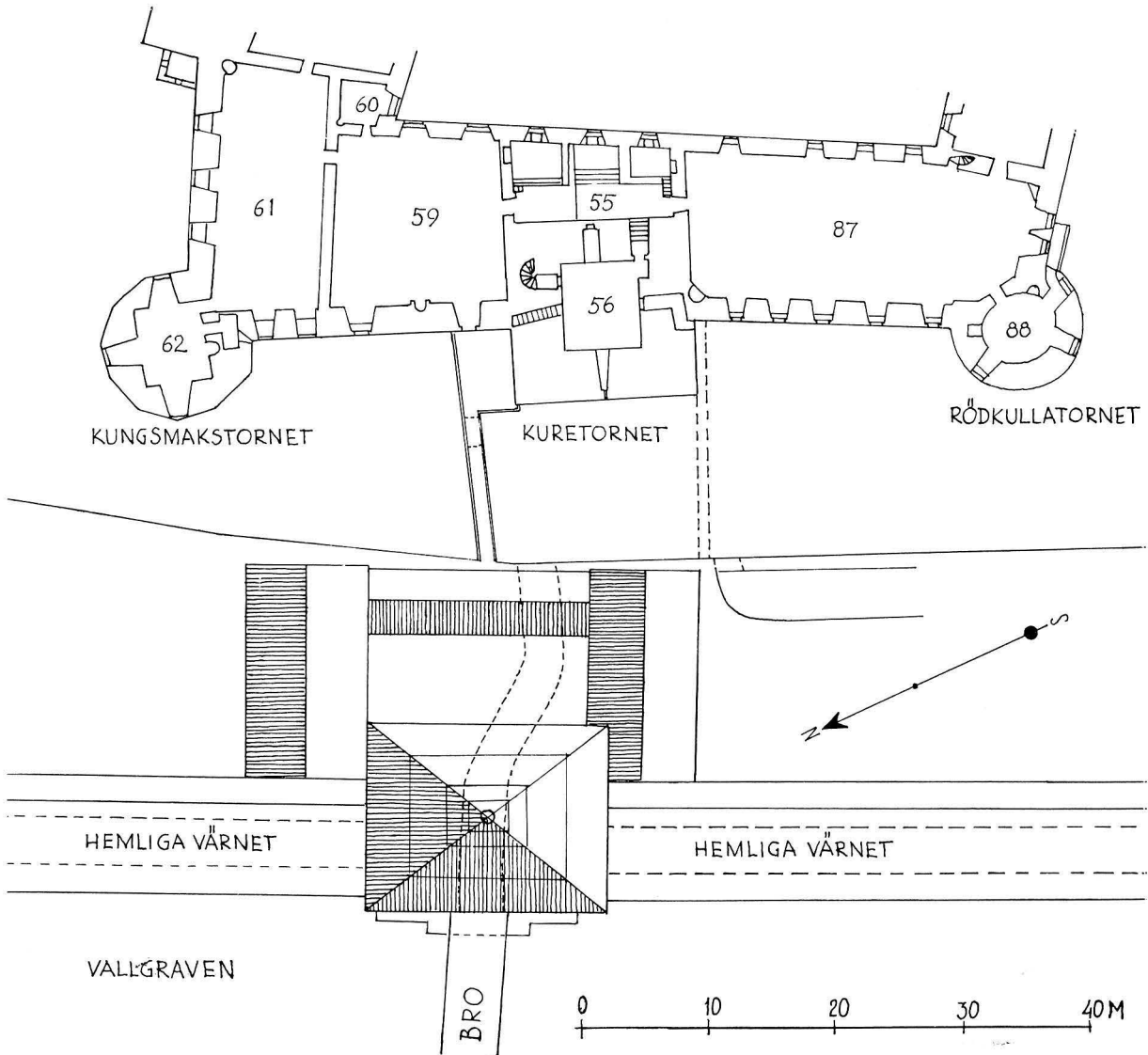

Fig 18. Plan av Johan III lusthusanläggning på västra vällen. Nederst västra porttornet i vars översta våning det katolska kapellet var beläget. Principekonstruktion av förf 1958

Plan of Johan III's summer residence on W ramparts. (Reconstruction.) Bottom: W gateway tower in the top floor of which the Catholic Chapel was situated

jande år blev Roland Stenhuggare »förstrecht» diverse livsmedel »på sitt arbete» bl a »för Cappelledt».³⁰ Även 1580 fick han »fetalie», dock

³⁰ Smål 1576 nr 4. Dom Pahrs räkensk 1579.

³¹ Smål 1580 nr 8 B. Dom Pahrs räkensk 1580 f 4 och 12 v.

endast 1 1/2 pund malt 3 π humle, »på enn Betalningh för Cappellett hann wpsatt haffwer wed Slottz wallenn». Under året omtala räkenskaperna i övrigt endast 6 tolfter sågebräder och 30 packar näver som använts till kapellet.³¹ Det är troligt att bräderna och nävern användes till provisorisk täckning under vintern av det redan

utförda arbetet. År 1581 dog Roland Mackle och hans arbete vid slottet övertogs av stenhuggaren Håkan Biörnsson. Denne blev samma år »förstrecht» malt fläsk och torsk »för någonn Stenn hann huggedtt haffuer till Capelledtt på Slottz wallen».³² Det vill synas som om allt stenarbete som hittills utförts gällt västra porttornets faser med deras kolonner och listverk och icke själva kapellet. År 1581 levererades även »till Capelledtt på Slottz wallen» 30 st balkar och 324 st stockar.³³ De ha knappast kunnat användas till bjälklag eller till stommen i tornhuven ty tornets påbyggnad hade ännu icke påbörjats (jfr nedan). Möjligen arbetade man på tillhugning och hopsättning av den komplicerade takkonstruktionen och använde virket till densamma (jfr fig 19). Under året utlämnades nämligen även 3 \bar{u} takkroppar »till 3 Kåpar knappar på Capelledtt».³⁴ Knapparna utfördes av kopparslagaren Bengt Nilsson som fick 3 mark penningar »för 3 st:r Knappar hann giordtt haffuer på Capelledtt på Slottz wallen».³⁵ Även dessa knappar kunna ha lagts i föråd.

År 1582 verkställdes den påbyggnad på tornet i vilken kapellet skulle inredas. Då »er kommitt till att bära Mursten till Capellet på Slottz wallen, Daxuercker 1496» och till att »bära Murkalck och huggen Stenn till Capellet på Slottz wallen» användes 745 dagsverken. Vidare fick Håkan Biörnsson den 18 september diverse livsmedel »för någon Stenn hann huggitt haffuer till Capellet på Slottz wallen». Tre skeppund 7 lispund stångjärn förbrukades »till Capellet på Slottz wallen vnder trapestenar och till Cramper» varjämte 7 \bar{u} 17 mark »frist blij er komitt till att fästa någre Jern Kramp medh som förbinda thenn hugne Stenen i Cappellett på Slottz wallen». Dessa uppgifter göra det troligt att tornet detta år murades högre och att även de då nybyggda delarna kläddes med huggen sten varvid blocken liksom tidigare sammanfogades med järnkrampor vilka gjötos fast med bly. Då den förbrukade blymängden vägde ungefär 64 kg är det tydligt att det var ganska många krampor som fästades. Likaså bör man ha arbetat på tornets stentrappor som förde upp till kapellet.

Tornhuven som utgjorde kapellets tak uppsat-

tes likaledes 1682 och täcktes med koppar. Under året levererades till kapellet 179 st furubalkkar, 17 st stockar, 14 st ekbalkar, 122 tolfter sågebräder och 66 packar näver. Då blev även »wpslaget på Capellet på Slottz wallen» 22 skeppund takkoppar, 5 st »förmålet Kop[par]» om 10 mark, 2 st kopparknappar om 16 mark och 5 st kopparflögar. Till dessa och övriga arbeten på kapellet användes även 5 st »Flöge Stackar», »3 tusend 4 hundratt» [= 4 080] Tuebrett Spiick», 4 920 st båtspik samt 310 st halvrecklingar. Det är möjligt att en del av flögarna, trots räkenskapsens uppgift, uppsattes på lusthuset och icke på själva tornet. »Slottz portten sampt medh någre Kåp[ar] Knap och flöger på Capelet och inne på Slottedh Nordan och Östan om Boregårdenn» målades och förgylldes vartill användes 600 blad målarguld, 25 blad målarsilver, 2 pund »Spensgrönt», 4 pund mönja, 2 pund blyvitt, 3 pund »Blåferga» och 9 fat kimrök. »Till Snickare Arbette sampt till någer Målning offuer Slottz portten och på Cappellett» förbrukades slutligen 1 $\frac{1}{2}$ fat fernissa, 1 $\frac{2}{3}$ fat 14 pund linolja, 3 \bar{u} 14 mark lim samt 5 skålpund stenlim.³⁶ Den omtalade slottsporten var troligen icke Västra porttornets portal, ty den målades och förgylldes 1585 (s 32) utan någon av slottets övriga portaler.

År 1583 fortsattes murnings- och stenarbetet både på kapellet och på trapporna i tornet upp till detsamma och likaså taktäckningsarbetet. Då »ähr kommitt till att bära Mur Stenn, hugen Stenn och Murkalck til Capellet på Slothz wall» 2 264 dagsverken.³⁷ »2 Murmestare som hafua Murat vpå Capellet» fingo i betalning 56 mark penningar och Håkan Biörnsson fick »för nogenn Stenn hann huggitt haffuer till Capellet på Slottz wallen vthann någenn Spannemåll, Smör, Sallt fisk, Sildh, der opå hanns quits:e dat:m 11 Sep-

³² Smål 1581 nr 9 B. Dom Pahrs räkensk f 6 v.

³³ Ibid f 15.

³⁴ Ibid f 9.

³⁵ Ibid f 5 v.

³⁶ Samtl uppg Smål 1582 nr 19. Dom Pahrs räkensk 1582. (Opaginerat).

³⁷ Smål 1586 nr 10 A. Dom Pahrs räkensk 1583 f 11.

Fig 19. Medalj präglad till åminnelse av Kristian IV:s erövring av Kalmar slott 1611, troligen av Nicolaus Schwalbe. I mitten Kuretornet med mycket hög spira; framför detta mellan de två gavelhusen västra porttornet i vars översta våning det katolska kapellet var beläget. Original i K Myntkabinettet

Medal struck to commemorate Christian IV's capture of Kalmar Castle in 1611; probably by Nicolaus Schwalbe. In the middle the Guard Tower with a tall spire; in front of that, between the two gabled buildings, the W gateway tower on the top floor of which the Catholic Chapel was situated

tembris A:o 82, 19 Octobris A:o 83, pening[ar]» 156 mark.³⁸ En del av detta utgjorde sålunda betalning för arbete utfört 1582. Han fick även i betalning 10 lispund stångjärn och 1 lispund stål.³⁹ Till Per Trulsson betalades 12 mark »vdi Frackt för han war till Rolandz [Mackle] gårdh [på Öland] effther huggenn Stenn».⁴⁰ Sju skeppund 8 lispund stångjärn förbrukades »till Capellet på Slotzwallenn vnder trappe Stennerna och til kramper att förbinda thenn vthugne Stennenn och till Muranckarna»⁴¹ samt ett skeppund 12 lispund friskt bly »till att fästa nogra Järnn krampur medh, Att förbinda the hugna Stennerne vdi Capellet».⁴²

»Till Capellet» användes vidare år 1583 130 st furubalkar, 24 st stockar, 84 st sparrar, 136 tolfter sågebräder, 2 tolfter furubräder och 33 packar näver⁴³ antagligen bl a till bjälklag. Till Geronimus Kopparslagare utbetalades slutligen 213 1/2 mark penningar »för kop[ar] han haffuer vpslagit vp Capellet».⁴⁴ Detta var säkerligen betalning för år 1582 utfört arbete ty ingen uppgift finnes om någon leverans av koppar till kapellet 1583.

År 1584 gjordes 2 160 dagsverken »till att bära Murstenn, Tegell, Huggistenn och Murkalch till Cappellet»⁴⁵ och två murmästare fingo 16 mark penningar i lön »för thet the haffue arbetet på Cappellet wtij 4 vikor».⁴⁶ »Till Cappellet öffuer Slotz Porttenn til Tråsningh» användes 68 tolfter furubalkar, 165 tolfter sågebräder, 9 tolfter furubräder och 160 packar näver.⁴⁷ Själva kapellrummet bör sålunda ha fått bjälklag och golv detta år. Arbetet på stentrapporna fortsattes. Till arbeten av olika slag bl a »vnder trapper vdi Cappellet till Cramper och annor Jernn» förbrukades nämligen stora mängder järn och spik⁴⁸ men hur mycket därav som användes till kapellet kan icke avgöras. Geronimus Kopparslagare fick 112 mark penningar »för nogen kopper hann wpslagit haffuer wpå Cappedelt»⁴⁹ troligen även detta för tidigare utfört arbete, ty någon takkoppar är icke redovisad i räkenskapen. »Till att fästa enn flogstungh på Cappellet» användes 1 lispund 5 marker »Koppartinnar».⁵⁰ Slutligen förbrukades »till Presentningh vtij Cappellet» 300 alnar blagarn och fem stycken segel, nämligen 1 Stor sköneuall, 1 Focka sköneuall, 1 Märs Segell, 1 blinda» och

»1 Fockbonett».⁵¹ Presentningen var en isole-ringsåtgärd. Tyget impregnerades med beck eller tjära. Under året förbrukades 9 tunnor tjära »till Presentningh vtij Capellet».⁵² Presentning kunde utföras både ut- och invändigt. Tyget kan tänkas ha lagts under koppartaket, men detta är knappast troligt emedan koppartäckningen redan var i huvudsak färdig. Räkenskapen uppger dessutom att presentningen skedde *uti* kapellet och det är därför troligare att den utfördes invändigt, förslagsvis under taket eller på väggarna.

I räkenskapen för 1585 finnes endast en enda uppgift som gäller byggnadsarbete på kapellet. Då »ehr kommett till at bära Murstenn, huggen Stenn och Kalch till Capellet», 1 636 dagsverken.⁵³ Det yttre stenarbetet på kapellet pågick tydligen ännu detta år men det måste ha blivit färdigt till den kungliga familjens ankomst till Kalmar på senhösten 1585 ty något byggnadsarbete på kapellet omtalas sedan icke vidare under Johan III:s tid. Som avslutning av arbetet på tornfasaden oljemålades och förgylldes dess portomfattning och vapentavla 1585. Räkenskapen meddelar att »till 2 leioner öffuer Slottzportenn» användes »1 hundratt 20 [=140] blad Målergull» samt 8 lod »Watneblå» och 5 skålpund linolja. Lejonen voro de ännu bevarade sköldhållande djuren på vapentavlan över portornets portal.⁵⁴ Till portomfattningen användes 5 skålpund mönja och lika mycket blyvitt samt 4 1/2 skålpund linolja. Dörrarna i porten

³⁸ Båda uppg ifid f 7.

³⁹ Ibid f 17.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid f 17.

⁴² Ibid f 14.

⁴³ Ibid f 20.

⁴⁴ Ibid f 7.

⁴⁵ Smål 1586 nr 10 A. Dom Pahrs räkensk för 1584 och halva år 1585 (1584) f 5.

⁴⁶ Ibid f 2.

⁴⁷ Ibid f 16 v.

⁴⁸ Ibid f 12.

⁴⁹ Ibid f 2 v.

⁵⁰ Ibid f 8 v.

⁵¹ Ibid f 9.

⁵² Ibid f 17 v.

⁵³ Smål 1586 nr 10 A. Dom Pahrs räkn för 1584 och halva året 1585 (1585) f 5.

⁵⁴ Bild i K S II s 117.

beslogos med »49 1/2 Dubbell Jernnplåther» och »1 tusendh Porttspiich med rund huff:tt».⁵⁵ Några uppgifter om fönster i kapellet finnas icke i räkenskaperna men däremot omtalas betydande fönsterarbeten utan angivande av platsen, och i dessa måste även kapellets fönster ingå. Enligt fig 19 har tornet haft stående rektangulära fönster i översta våningen där kapellet var beläget.

Då kapellet var färdigt 1585 var drottning Katarina Jagellonica död. Det blev därför hertig Sigismund som fick taga det i bruk då han hösten samma år kom till Kalmar samtidigt med Johan III. I hans följe voro flera katolska präster vilka då förrättade gudstjänst där.

Kapellet på slottsvallen omtalas sedan icke i handlingarna förrän möjligen 1597. Ståthållaren hade då förfrågat sig hos hertig Karl om vissa saker och bl a fått till svar att »om then Steen som behöffwes till Trappen wed Capellet . . . skall handlas medh Mårthen Stenhuggare på Ölandh effter Styckie taal».⁵⁶ Det kan icke avgöras om denna uppgift gäller det katolska kapellet eller den nya i det följande beskrivna slottskyrkan. Då hertig Karl erövrade slottet från konung Sigismunds anhängare 1599 blev porttornet skadat, bl a av eld, då vindbryggan omedelbart framför tornet sattes i brand. Fasadens arkitektur blev iståndsatt först 1608. Då fick »Mårthen [Vathe] Stenhuggere vidh Dellie Stenbergh» på Öland 40 daler »för 3 Stenpellere medh albehör han hafuer till huggit öfuer Slottz porthen».⁵⁷ De tre »stenpelarna» bör ha ersatt brandskadade kolonner närmast över porten (jfr fig 19). Under Kalmarkriget blev västra porttornet med kapellet och hela Johan III:s lusthusanläggning svårt skadade. I samband med slottets iståndsättning efter freden 1613 nedbröts både lusthuset och tornets övre

⁵⁵ Smål 1586 nr 10 A. Dom Pahrs räkensk 1585 f 10, f 11 och f 21 v.

⁵⁶ R R 1597 juli–dec f 223. — *Mårten Vathe* hade efterträtt Håkan Biörnsson vid Dälie stenbrott på Öland.

⁵⁷ Smål 1607 nr 1. Kalmar slott o ladug. Kungl brev, kvittenser m m.

⁵⁸ Smål 1614 nr 18. Kalmar slott o ladug. Räkensk

⁵⁹ Smål 1616 nr 13. Gudmund Gudmunssons räkensk.

⁶⁰ Smål 1586 nr 10 A. Dom Pahrs räkensk 1586 f 4.

⁶¹ Ibid f 13.

⁶² Smål 1586 nr 10 A. Dom Pahrs räkensk 1585 f 11.

delar jämte resterna av kapellet. 1614 års räkenskaper meddela att västra porttornet då var »half nederrefuen».⁵⁸ Dess övre delar demolerades och endast de nedre delarna iståndsattes till ett betydligt lägre torn. Vid rivningen tillvaratogs betydande mängder järn och koppar som utbrutits »vtur den gamle Muren öffuer Porten».⁵⁹

Räkenskapernas notiser ge tillsammans med fig 19 en tämligen åskådlig bild av porttornets och kapellets exteriör men ifråga om interiören äro uppgifterna obetydliga. Det ligger närmast till hands att antaga att den lärft och de segel som användes till »presentining» brukats till att isolera ett inre trätak. Man kan tänka sig att kapellet antingen haft ett trävalv av något slag i tornhuvan, eller att denna varit öppen i vilket fall rummet jämte fönster i väggarna kan ha haft överljus genom mindre ljusöppningar i italianen.

Inredning och inventarier

Uppgifterna om inredningen äro mycket fåtaliga och det är möjligt att den aldrig blev fullbordad. »Till hertig Siggismundi Capelltiener» Anders Jönsson utbetalades 1586 3 mark »som hann Ladt förferdige H[ans] N[ådes] allter före».⁶⁰ Samma år mottog Anders Jönsson 4 skålpund bressilia »till vår N. Herres och Förstes Altar som förfärdigas».⁶¹ Bressilia användes vid denna tid bl a till betsning av trä och det är därför möjligt att altaret var gjort av sådant material. Redan föregående år utlämnades 6 1/2 lod »Indieblå» 3 skålpund blyvitt och 3 skålpund linolja till målaren Baptista v. Uther som »målett ett krusifisk . . . till Konung Ma:ttz behoff».⁶² Det är möjligt att denna målning var avsedd till altartavla i kapellet. Samma år användes även »24 blad Målgull, 2 hundrett blad Målersölff» och »2 lodh ofinnt lack till ett Englehuss ått hertigen». Änglahuset var säkerligen ett altarskåp av något slag avsett för ett altare i kapellet. Om inredningen i övrigt lämna handlingarna inga uppgifter.

YNGRE SLOTTSKYRKAN

Byggnaden

Den yngre slottskyrkan är belägen i slottets södra länga där den upptager största delen av översta våningen. Södra längan, som ersatte en äldre på samma plats belägen korsvirkesbyggnad, uppfördes i sin helhet 1569 och kom även under tak samma år (K S II s 159). Under 1570-talet hade i längans översta våning inretts en stor sal som kallades Långa södra salen (K S II s 205, 249). På dess plats anordnades sedan under slutet av Johan III:s regering den nuvarande slottskyrkan sedan den gamla blivit åtminstone delvis förstörd 1585 då dess tak sänktes i samband med nyinredningen av Gröna salen (jfr s 25). Johan III bodde på slottet vintern 1585–86 och sedan han sett den gamla kyrkans tillstånd mognade hos honom beslutet att bygga en helt ny kyrka. Den 19 oktober 1586 skrev han till slottets byggmästare Dominicus Pahr om bl a »Capellet der på Calmer slott Såsom och Kyrkien på Borgholms Slott huilke han medh thett förste skall förfärdige» (R R 1586 f 266). Det är troligt att denna befallning gällde den nya slottskyrkan och icke det i det föregående beskrivna katolska kapellet på slottsvallen. Det blev också Dominicus Pahr som kom att giva den nya kyrkan dess arkitektoniska form. Materialleveranser till »thenn Nijja Kijrkann» omtalas i räkenskaperna 1588, och 1590 var arbetet i full gång med utrivning av skorstensstockar och övrig inredning i Långa södra salen. Då utfördes bl a »290 Dagzverker som gjorde ähre wthi Södra wåningenn på Slottet ther kijrckiann skall bliffva», och »till stälning wtij nija kijrckian Söder på Slottet» förbrukades »2 hundrat» takspik. »Till att slå igenn ett hol effter en Skorsten

på Södra tegeltaket» användes spik, samt »till stelningh wdi Södra wåningerna på Slottet ther kijrckiann skall bliffva, att neder brijta panell sampt och uälta Stenn opå» ställningsstänger, ställningstiljor och tåt. Tåt användes även »till enn Bastare att wijna Stenn wthur Södra wåninghen ther kijrckiann skall bliffwa»; »nogot folch aff Stadenn som haffua burit grus och Stenn vtur Södra Våningarnar och offuer Schiriffuare [stugan] ther kyrkian skall bliffua» betalades för 290 dagsverken med 2 öre om dagen.⁶³

År 1591 ombyggdes »Södra winnstenen» dvs kyrktrappan som då fick sin nuvarande form. I samband därmed revs Långa södra salens östra vägg och ersattes med kyrkans nuvarande östvägg som uppfördes ungefär 2 m längre öster ut, vilket medförde att kyrkans längd ökades och förstugan förminskades lika mycket (K S II s 475). Kyrkan välvdes 1591–1592 och själva byggnadsarbetet i övrigt fullbordades sistnämnda år. Den försågs med altare och predikstol, som troligen överflyttades från den gamla kyrkan, samt provisorisk bänkinredning. Fullt inredd blev den först 1613 och de närmast därefter följande åren.

Plan och material

Kyrkan har rektangulär plan med kor i östligaste delen (fig 21). Nedersta delen av södra väggen till i jämnhöjd med fönstrens underkant utgöres av 1200-talsborgens södra ringmur vars tinnar avteckna sig på södra ytterfasaden (fig 24). Denna

⁶³ Smål 1590 nr 8 B. Dom Pahrs räkensk 1950 f 5, 13, 13, 18, 20 och 40.

del av väggen är byggd av öländsk kalksten, kyrkans väggar i övrigt av kalksten blandad med gråsten. Murhålens omfattningar äro av tegel. Södra väggens övre delar samt norra väggen äro uppförda 1569 och östra väggen, som nämnts 1591. Västra väggen, som är gemensam med Gamla kyrkobyggnaden är från slutet av 1400-talet.

Golv

Golvet i mittgången och i koret är av kalksten och korgolvet ligger två steg högre än kyrkans golv. I bänkkvarteren är golvet av trä. Stengolvet är från 1500-talet. Det var i användning ännu under förra delen av 1800-talet (Löfgren I s 203 och fig 26). På 1920-talet var det täckt av ett mycket slitet trägolv med tiljorna liggande vinkelrätt mot gångens längdriktning (fig 29). Det bortogs i början av 1930-talet i samband med slottets då pågående restaurering så att stengolvet åter kom i dagen.

Valv

Kyrkan är täckt med ett tunnvalv med fyra stora stickkupor på vardera sidan. Valvytorna äro uppdelade med bandformade lister av stuck med ornamentala målning (fig 20, 21 och 29). Valven överensstämma mycket nära med dem som förekomma i portvalvet i Güstrow i Mecklenburg, byggt av Dominicus Pahr's broder Franciscus Pahr (1558–1565).⁶⁴ Völvningen av slottskyrkan påbörjades 1591. Då användes 20 tolfter sågebräder »till Stora hualffbogar der Kijrkiann skall blifue». Vidare blev samma år »opslagitt till hualffbogar till nya Kijrkiann sampt och till haulffuenn vdj Södre Vinstenenn [= kyrktrappan] Takspik, 1 Tusend 1 1/2 hundrat 40 st:n».⁶⁵ Valvbågarna skulle uppbära de träformar på vilka valven murades. Nästföljande år 1592 förbrukades ytterligare 18 tolfter sågebräder »till Hualffbogar och Stälninger vdi nij Kijrkan på Slottet», »Tååth till

2 Bastare att winda Sågebräder op ... i Nija Kirkiann» samt bl a 3 600 st murtegel »till Nija Kijrkan». Völvningen blev färdig 1592. Den 16 augusti detta år »er giffuit en Tijsk muremestare N[ämligen] mäster Bärn för Kijrkiann han hualffde på sinn äien bekostning penig:er 30 dal:r».⁶⁶ Denna summa utgjorde arbetslön. Alla materialer tillhandahöllös av slottet. Uttrycket att mäster Bärn gjorde völvningen på sin egen bekostnad betyder därför antagligen, att han själv betalade sin medhjälpare vid murningen.

Ingångar

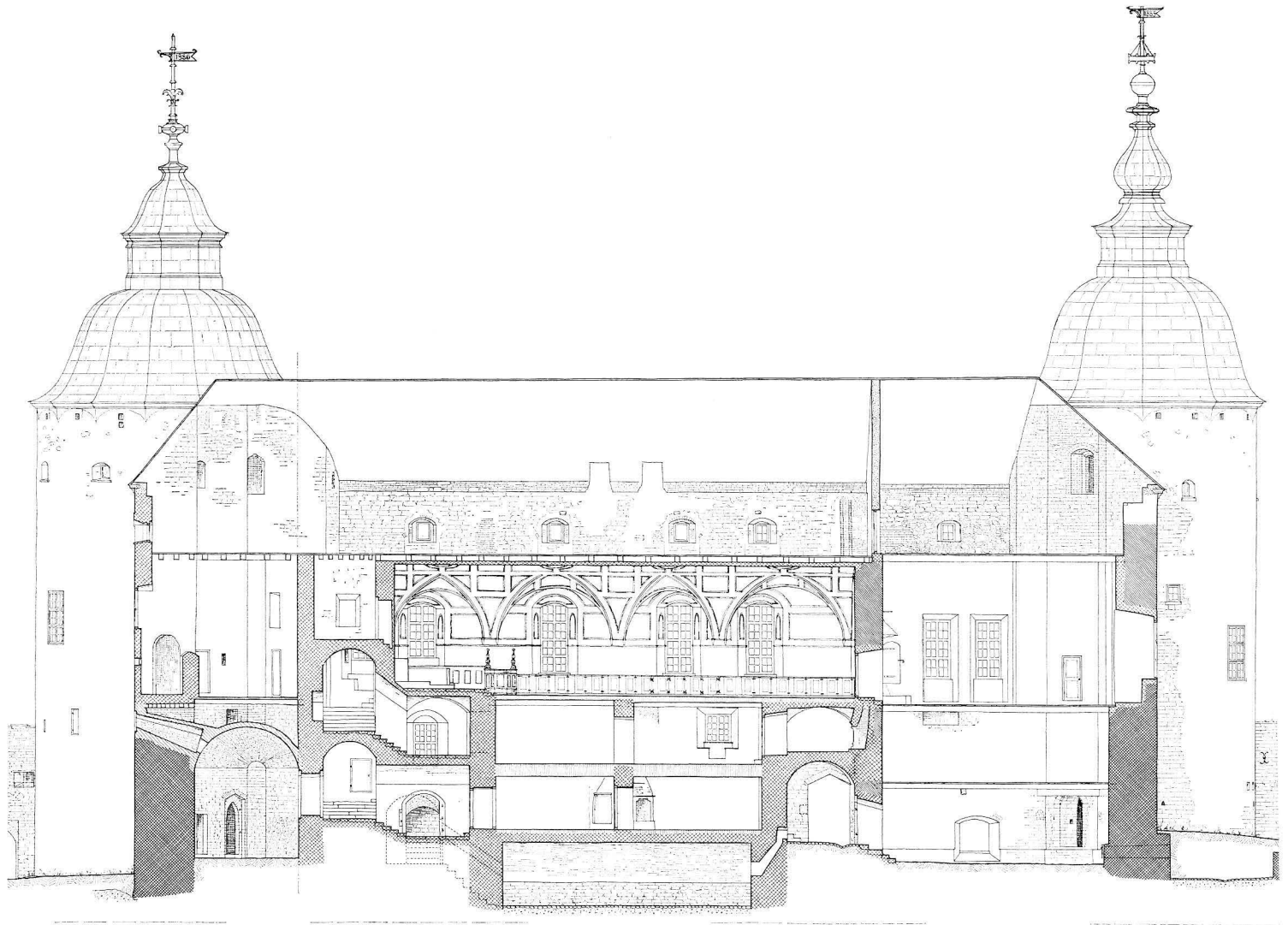
Kyrkan har två ingångar, en i väster och en i öster. Den förra, som i rummets mittaxel öppnar sig mot Gröna salen, var ursprungligen huvudingång. Genom den kom den kungliga familjen in i kyrkan från bostadsvåningarna i slottets norra länga. Denna ingång är 1,4 m bred. Den har nu en enkel dörr av furu (fig 34) utförd vid restaureringen 1882 »istället för den förutvarande mycket vanprydliga» (K III a: 2). Den andra ingången belägen i östra väggens södra del, för till kyrktrappan, som förmedlar förbindelsen med borggården. Denna ingång har nu en bredd av 1,45 m och har döbatängdörrar från 1882. På 1700-talet var den endast 60 cm bred, dvs icke ens hälften så bred som den västra, vilket bl a planer från 1728, 1754, 1788⁶⁷ och 1780 visa (fig 25). Både genom sin dåvarande ringa bredd och genom läget i ett hörn är den östra ingången betecknad såsom av underordnad betydelse. Enl inv 1722 hade den östra ingången »en Eeke dör, med stoor inbijgder låås, Nijckel och Krampa». Västra ingången hade samtidigt två enkeldörrar, den ena innanför den andra; den ena hade lås, men nyckel saknades, den andra var utan lås. År 1776, då kronobränneri inrättades i slottet, igenmurades västra ingången så att den smala östra dörren blev kyrkans enda ingång. Något senare breddades den östra dörren ty enligt Löfgrens plan från år 1817 (fig 26) och enligt uppmättningsritning av J A Hawerman 1847 (KS IV pl 69) hade den samma bredd som nu. Troligen har breddningen skett 1803. Då betalades till smeden Joh: Jaensson Ståhlström 40 skilling för »4 st Hakar till Dörrkarmens fästade i Muren». (L I a: 2 (2)

⁶⁴ Jfr *Aug Hahr*, Studier i Johan III:s renässans I s 122. Bild ibid s. 75.

⁶⁵ Smål 1591 nr 2. Kalmar slotts byggnad 1591 f 21 f.

⁶⁶ Smål 1592 nr 9. Dominicus Pahr's räkensk 1592 f 21, 23, 21, 37.

⁶⁷ Planer K S. IV pl 60, 63 och 61.

SNITT EFTER LINJEN G-H

Fig 20. Längdsektion öster-väster mot söder genom slottets södra långa. I översta våningen slottskyrkan. Uppmätning H Åkerlund 1930-talet

E-W longitudinal section of S suite of Castle, looking S. The Castle Church is on the top floor

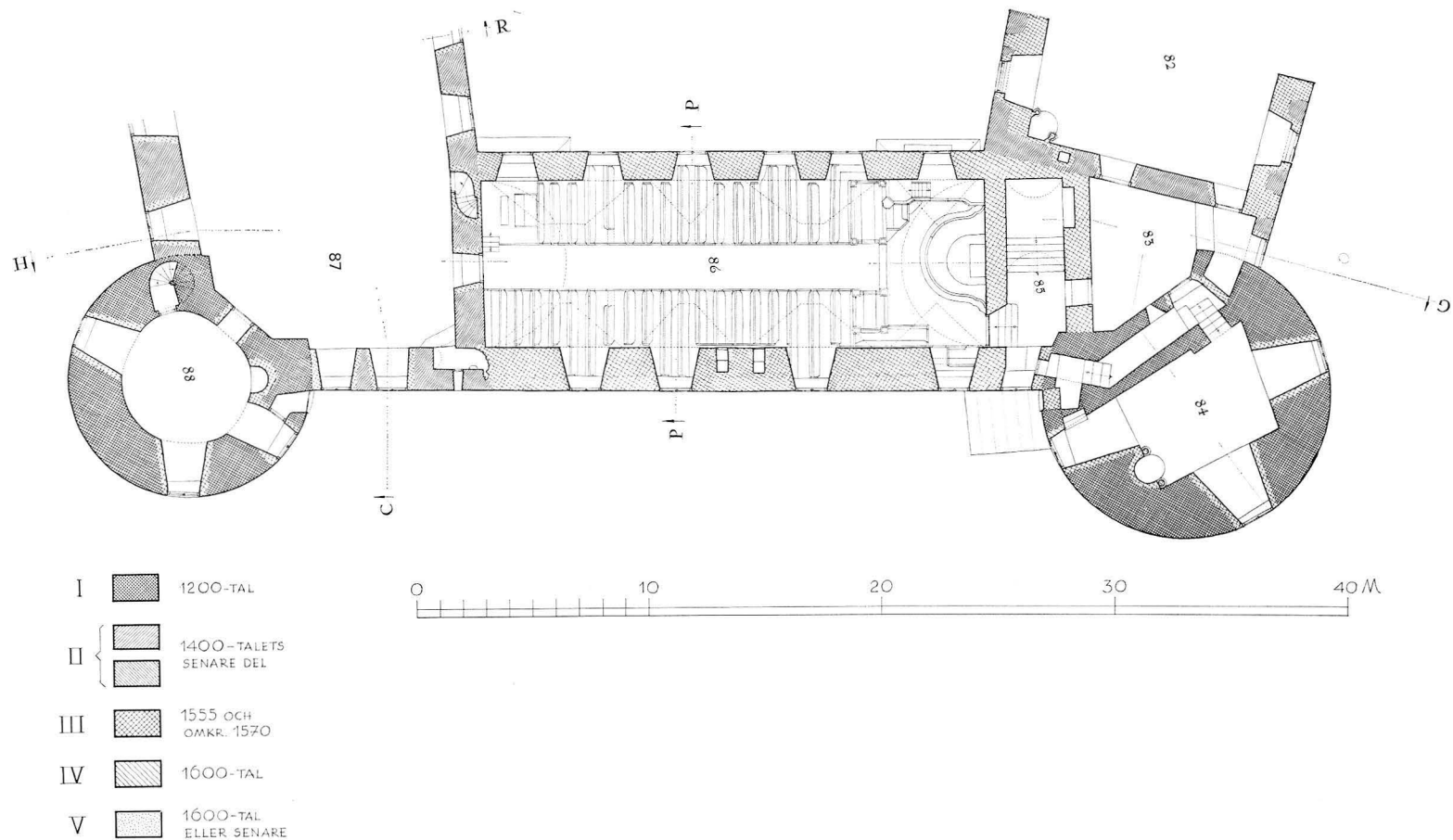

Fig 21. Plan av översta våningen i Kalmar slotts södra länga med yngre slottskyrkan. Rum nr 86 slottskyrkan; nr 85 kyrktrappan; nr 84 rum i södra tornet; nr 87 Gröna salen; nr 88 rum i Rödskullatornet. Uppmätning H Åkerlund 1930-talet

Plan of top floor of Kalmar Castle with the new Castle Church. Room no. 86, Castle Church, no. 85, staircase to Church, no. 84 room in S tower, no. 87, Green Hall, no. 88, room in the Rödskulla Tower. I: 13th century. — II: latter part of 15th century. — III: 1555 and ca 1570. — IV: 17th century or later

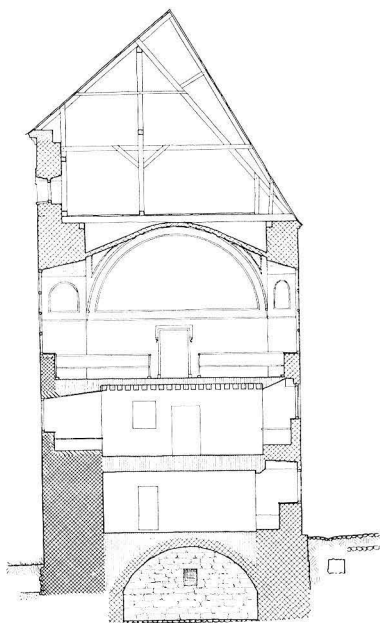

Fig 22. Tvärsnitt söder-norr mot väster genom slottets södra länga. I översta våningen slottskyrkan. Uppmätning H Åkerlund 1930-talet. Skala 1 : 300. Periodbeteckning se fig 21

S-N cross section of S suite of Castle, looking W. The Castle Church is on the top floor. Legend, see fig 21

verif 5). Västra dörren var igenmurad både 1816 och 1825. Vid båda dessa tidpunkter beslöt sockenstämman att hos Kungl Maj:t anhålla att få öppna dörren emedan panik kunde uppstå vid eldsvåda e dyl. Vid det förra tillfället begärde församlingen även att få disponera så stor del av Unionssalen »som svarar mot Kyrkan» varmed troligen menades så stor del av salen som svarar mot kyrkans bredd (K I a:1 f 73 och 99). År 1847 var den västra ingången åter öppnad enligt vad Hawermans ovan nämnda uppmättningsritning visar. Dörren hölls dock låst och öppnades endast för »fångarne uti slottshäktet som söndagarna skulle bevista Gudstjänsten». De »fördes då genom Unionssalen [Gröna salen] och vestra dörren inom hvilken närmaste bänkar voro dem anviste».⁶⁸ Därefter låstes dörren efter dem. År 1874 beslöt kyrkorådet att göra framställning till landshövdingen om att få ha den västra dörren öppen under gudstjänsttid emedan trängseln i kyrkan då »var så stor att näppeligen någon vid

förefallande behof kunde från nedre delen af kyrkan tränga sig fram till [östra] dörren vilket . . . kunde medföra fara för livet». (K III a: 2, 10.4. 74). Under en diskussion som föregick 1882 års restaurering yrkade landskamrer O Södermark i ett memorial den 15 november 1879 »att ingångsdörren i söder vid altaret finge en ny omfattning med halfrundt fönster ofvan, om ej sjelfa dörren, i sådant fall delad i två, slutades i denna form upptill». Södermarks motiv för den yrkade förändringen var antagligen att den rundbågiga dörren skulle ha mera »kyrklig» karaktär. Den rektangulära formen behölls dock i både den västra och den östra dörren. Fig 34 återger den förra. Båda blevo vid nämnda restaurering, oljemålade och dekorerade med moreskornament i 1600-talsformer, imitationer av orneringen på de bevarade delarna av kyrkans bänkinredning från 1600-talets början (jfr fig 62–64).

Fönster

I norra väggen har kyrkan sex och i den södra fyra fönster av stående rektangulär form. De äro alla lika stora med undantag för det östligaste i norra väggen vilket är både smalare och lägre än de övriga. Orsaken är att en sakristia har funnits och ännu finnes innanför detta fönster. Ur-

⁶⁸ Uppgift i osignerad och odat redogörelse för slottskyrkan från 1800-talets förra del i A T A. — Vid kyrkostämman den 17 sept 1815 beklagade sig församlingens ledamöter över »det oupphörliga skrik och Tiggeri» varmed de besvarades av fångarna. Det beslöts därför att allt tiggeri av fångarna skulle vara förbjudet »iffrån förstegångsringningen intill dess Församlingen åtskilts». Vidare skulle på församlingens bekostnad en sparbössa inköpas och uppsättas vid ingången i vilken de som så önskade kunde »lämna en skärf åt de olyckligaste av våra Medmenniskjor». (K I a:1 f 68). 1816 anförde sockenstämman, som stöd för sin begäran att få öppna kyrkans västra ingång, den svårighet som uppkom genom att »härvarande Arrestanter då de vilja besöka Guds Hus måste passera igenom hela Kyrkan. . . förrän de kunna framkomma till sina Bänkrum, hvarigenom för dem uppkommer den olägenhet at se sig vara ett föremål för en hel Församlings uppmärksamhet och nyfikna blickar, och för Församlingen att även i Herrens Hus besvaras av desse olyckliges Bojor och se sin andagt störd på ett den känslofullas hjerta mäst smärtande sätt» (K I a: 1 f 73).

sprungligen har det varit ännu lägre vilket fasadens ristade och målade omfattning från 1500-talets slut tydligt visar (fig 23). Samtliga fönster ha karmar, bågar och spröjsar av trä. De äro indelade, det mindre i sex och de övriga i åtta fack. Fönstren glasades med små blyinfattade rutor 1592. Då användes 39 skoff glas, 7 $\overline{7}$ bly och 9 marker tenn »till Slotzens fönster inne på Båregården och vdi Nija bijningen på wallen, Item att löda 540 långjärn till fönstren ock till rutor».⁶⁹ Långjärnen styvade upp fönstrens mjuka blyinfattningar. Under de oroliga tiderna efter Johan III:s död försumrades underhållet, varför ganska stora reparationer måste utföras åren 1606–1609. År 1606 insattes »i Slotzens kyrckia» 4 st »Fönster» och 97 »Ruther», 1607 ett fönster och 342 rutor, 1608 3 st »Nije Fönster» och 157 st rutor samt 1609 10 st »Nije Fönster och 4 1/2 hundratt Ruther».⁷⁰ De här omtalade fönstren voro icke fönster i vår tids mening utan s k »tavlor» som var och en fyllde ett »fack» i fönsterhållet. Sedan danskarna återlämnat slottet 1613 efter Kalmarkriget måste fönstren åter repareras med 10 st tavlor, 880 st rutor, 110 st »Fenster Stöffter» och 12 st »Fenster iernn».⁷¹ Under följande tider gjordes sedan nästan årligen reparationer på motsvarande sätt. Enligt 1643 års inventarium hade kyrkan då »3 Nije Fönster Rammer [dvs fönsterkarmar], 7 gamla Fönster Rammer» samt 96 st »Fönster» och samma uppgifter lämnas i samtliga inv till och med 1722. Detta betyder att de nio stora fönstren hade vart och ett 10 »tavlor» och det mindre sex sådana. År 1734 voro fönstren i så dåligt skick, att de måste förses med fönsterluckor för 89 daler 8 öre (Landsbok 1734 s 1197). Luckorna voro nöd-

⁶⁹ Smål 1592 nr 9. Dominicus Pahrs räkensk 1592 f 7. — Det enda arbete av någon betydelse som 1592 pågick »inne på borggården» gällde slottskyrkan. Nya byggnaden på vällen var Johan III:s lusthusbyggnad på västra vällen i vilken det s 28 ff beskrivna katolska kapellet var beläget.

⁷⁰ Smål 1606 nr 2, Smål 1607 nr 1, Smål 1608 nr 5 och Smål 1609 nr 3 A.

⁷¹ Smål 1613 nr 15. Kalmar slott o ladug. Mantalsm fl längder, kvittenser m m.

⁷² Kalmar läns verif 1635: 2 f 2902, 2903, 2908.

⁷³ Ibid 1756 f 1943.

vändiga därför att de mjuka blyade fönstren pressades in av stormarna; särskilt södra väggens fönster voro hårt utsatta. Redan nästa år gjordes åter omfattande reparationer, och då utfördes även »15 nya fenster med glas och bly» för 22 daler 16 öre smt.⁷² Vid denna tid måste även vissa förändringar ha gjorts i fönstrens indelning, ty enligt inv 1739 hade kyrkan »10 fenster luffter med 76 st nya fenster» vilket måste betyda, att de nio stora fönstren hade vart och ett åtta »tavlor», samma indelning som fönstren nu ha; det mindre fönstret i norra väggens östligaste del hade följaktligen fyra »tavlor» och var sålunda ännu icke utvidgat. Det är nu indelat i sex »fack». Efter en brand 1755, där kyrkans nordöstra del skadades, ersattes två förstörda fönster med »stora Kitt Fenster» som kostade 2 dlr 16 öre smt stycket. Dessa fönster hade träspröjsar och stora »kittrutor». Övriga skadade fönster reparerades med »blyfenster».⁷³ Någon förändring av indelningen gjordes dock icke, men efter hand ersattes »blyfönstren» med »kittrutor». Inv 1807 meddelar endast att kyrkans »10 st: fönsterluffter har behållna fönster» och därav framgår icke om sakristians fönster då var utvidgat. Samma år gjordes »ny mellan Påst och 5 st. nya Bågar i de förruttnades ställe till fönstret inom Kyrko Dörren för 2: 29: — rd rgl». Därigenom besparades kostnaden för »de Half Luckor» som enligt kyrkostämmans beslut skulle utföras. (L I a: 2 (6) f 20). Fönstret var tydligen det östligaste på södra sidan. Det försågs samma år med glas »i nytt bly» (ibid f 25). De nuvarande fönstren ha tillkommit successivt under 1800-talets mitt. Bl a gjordes 1843 7 st nya fönsterbågar för 4: 32 rdr b:o och för deras glasning betalades 12: 26 rdr. Under följande år gjordes ett flertal utbetalningar för fönstren bl a 1851 8 st nya fönsterbågar med rutor för 8 rdr b:o samt för stormhakar, hakar och märlor till dem 1: 40 rdr (L I a: 3 s 325 och 334).

Valv- och väggdekorationer

Kyrkans valv och väggar äro putsade och dekorerade med målning i kalkfärg. Valvytorna som ha gråvit puts äro med breda band, begränsade av enkla lister, uppdelade i fält på det sätt som interiörbilderna fig 27–29 visa. Likartade former

KALMAR SLOTT
SÖDRA LÄNGANS BORGGRÄNSFASAD

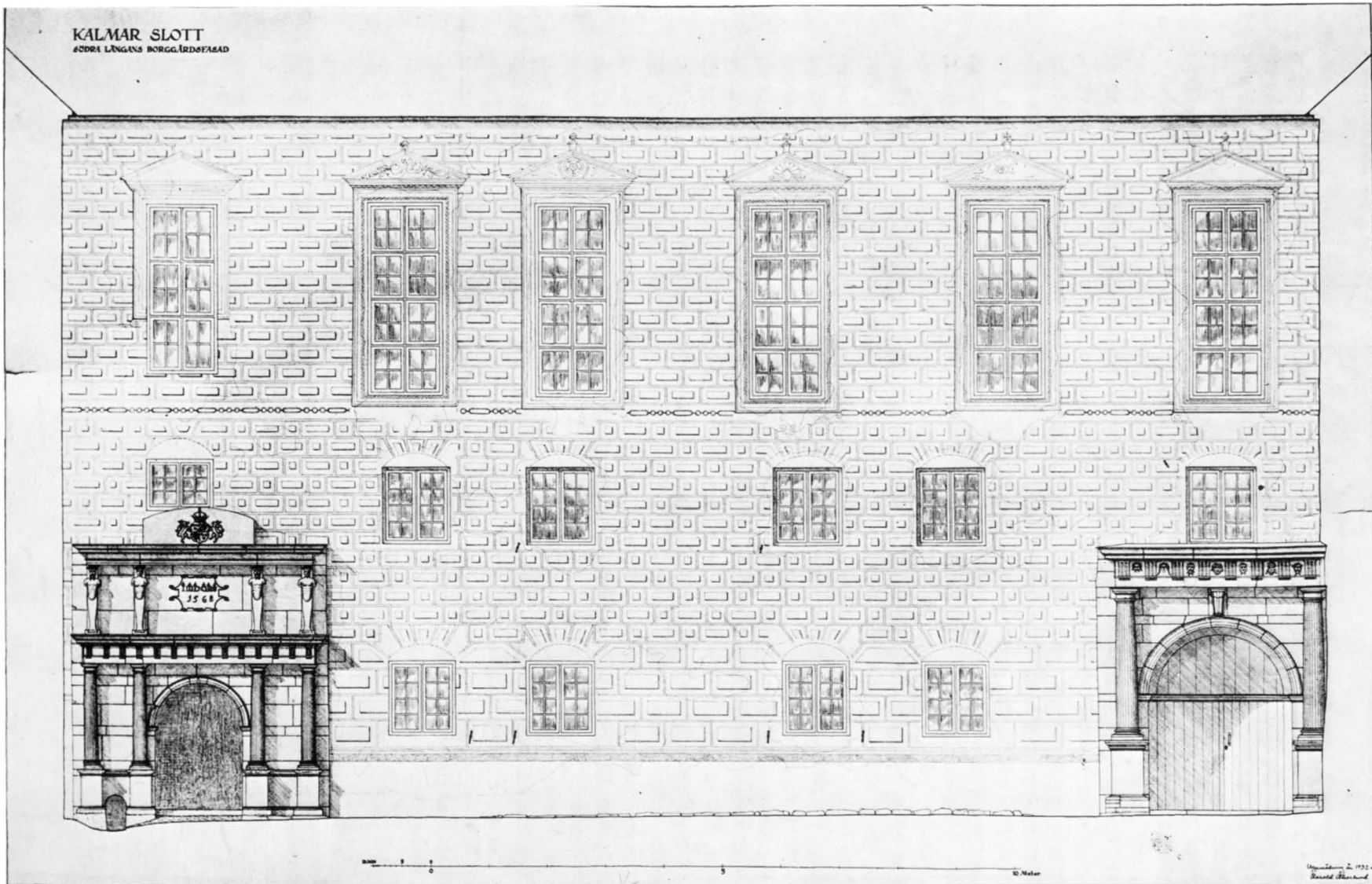

Fig 23. Kalmar slott. Södra längans fasad mot borggården. Den översta fönsterraden tillhör kyrkan; längst t v portalen till kyrktrappan med året 1568. Uppmätning H Åkerlund 1930-talet

Kalmar Castle. Front of S suite facing the courtyard. The top row of windows belongs to the Church; far left, doorway leading to the Church staircase, dated 1568

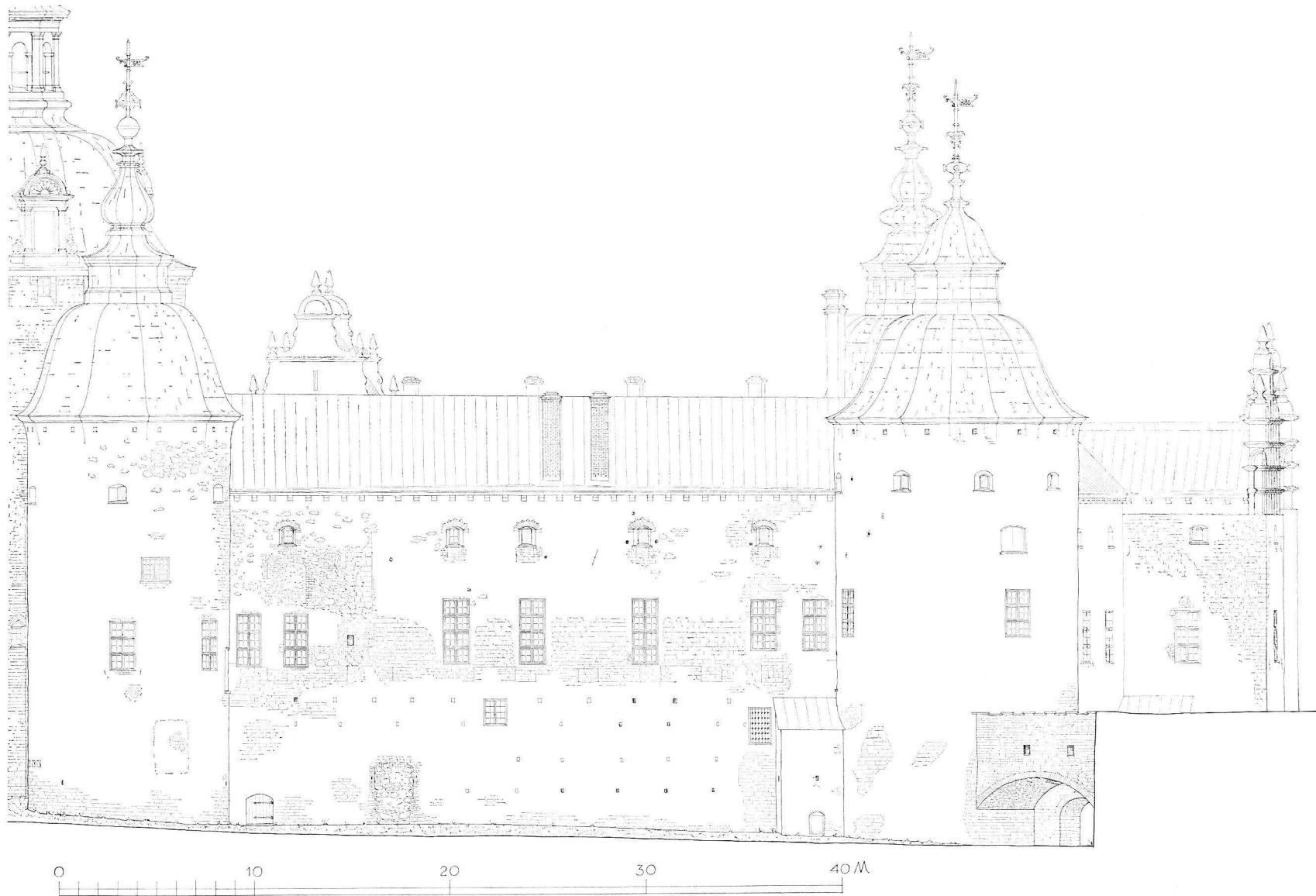

Fig 24. Kalmar slott. Södra längans södra fasad. Uppmätning H Åkerlund 1930-talet
Kalmar Castle. S front of S suite

finnas, som redan nämnts, i slottet i Güstrow byggt av Dominicus Pahrs broder, Franciscus Pahr. Banden äro dekorerade med enkla beslagsornament, sammansatta av cirklar och rektanglar med konturer i gråsvart färg (fig 35 till 37); de cirkelrunda ytorna äro blekt rödgrå. Fig 40 återger en av Mandelgren utförd skiss av valvbandens dekorerings föreställning före restaureringen 1882. Det nuvarande utseendet är i överensstämmelse med denna skiss. Väggarna, både i rummet och i dess fönsternischer, äro täckta med ornamental målning. Ungefär 2,40 m ovan golvet delas väggarna horisontalt av en stucklist. Ovanför denna utgöres målningen av ett mönster av band och rosetter i brunrött på gråvit botten. Närmast under listen finnes ett »lambrequinmönster» i ljus grårött och blått; därunder stora schablonerade cirkelrunda ornament samt rosetter m m utförda i olivgrönt (fig 35 och 36). Skisser av N M Mandelgren utförda före restaureringen 1882 visa tämligen god överensstämmelse (fig 39, 41 och 42). På vardera av fönsternischernas sidor finnes en rundbågig inskriftstavla med ultramarinblå botten och på denna bibelspråk. Tavlorna ha ramar av murbruk eller stuck, målade i ljus gråröd färg. Likartade inskriftstavor av varierande form finnas även på väggarna. På tavlorna finnas bibelspråk; på västra och norra väggarna och i den senares fönsternischer äro de på svenska och utförda med frakturbokstäver (fig 35). På södra sidan äro de på latin med kapitäl (fig 36). Texterna finnas i sin helhet återgivna s 49 f. Bokstäverna äro utförda, dels med ett material som ser ut att vara oäkta guld, dels med vit färg. Den senare är en komplettering, till en del från restaureringen 1882. Kompletteringar med vit färg hade dock utförts redan före 1875, vilket man finner bl a av anteckningar av N M Mandelgren från nämnda år. Han meddelar att i fönstersmygarna mot södra sidan funnos bibelspråk på latin »med vit skrift på blå botten». Där de blå fälten på ett par ställen varit för små för att lämna plats för bibelspråk, ha ytorna i stället fyllts med bladslingor i vitt (fig 35 och 37). En teckning av Mandelgren från år 1857 visar att även dessa slingor funnits före restaureringen 1882 (fig 39). Om målningarnas restaurering meddelar en inskrift i

västligaste fönsternischens norra sida följande: »Kyrkan i sin helhet omrestaurerad i sitt ursprungliga skick af C. O. Christiernin År 1882 dervid biträdd af Ynglingarne Carl Lindquist och Axel Th. Nyquist». I en promemoria av landskamreraren J A Södermark den 15 november 1879, i vilken han anger principerna för restaureringen, säges att väggarnas målningar skola återställas med schablon »efter ännu synliga figurer». I fråga om valvens målningar däremot »erfordras endast på några få och obetydliga fläckar färgornas uppfriskning, och bör i öfrigt ej på minsta sätt vidgöras, hvilket äfven gäller de hvalfkåpor, som från hufvudhvalvet utvika sig till fönsterbeteckningar»,⁷⁵ varmed Södermark menat fönsternischernas valvbågar. (Jfr s 35.) Skisser av Mandelgren fig 39, 40 och 42, utförda dels 1857 dels 1875 överensstämma, utom beträffande de stora runda ornamenten på väggarnas nedre delar, noga med de nuvarande målningarna.⁷⁶ Det är därför troligt att dessa, vad formerna beträffar, icke blivit förvanskade. I fråga om färgernas nyanser kan däremot intet omdöme givas, emedan inga helt orörda målningar synas vara bevarade.

De latinska texterna på väggarna och i fönsternischerna äro alla hämtade ur Psaltaren och följa Vulgata med endast ett par obetydliga avvikelser. De svenska texterna överensstämma till lydelsen såväl med bibelöversättningen av 1541 (Gustav Vasas bibel) som med editionen av år 1618 (Gustav II Adolfs bibel) men i fråga om stavningen finnas vissa mindre avvikelser från båda; den står dock närmast Gustav II Adolfs bibel. Då versnummer äro angivna för alla citat och sådana finnas i den sistnämnda editionen men saknas i den av år 1541, bör det vara Gustav II Adolfs bibel som utgjort förlagan. Målningarna böra därför vara utförda tidigast 1618. Ingen uppgift om deras tillkomst har kunnat påvisas i räkenska-

⁷⁴ *Aug Hahr*, Studier i Johan III:s renässans I s 67 ff. Uppsala 1907.

⁷⁵ Avgjorda mål 1880.

⁷⁶ Det är anledning att misstänka att *Mandelgrens* skiss fig 41 i detta fall är mindre nöjaktig och att målaren Christiernin återgivit formen noggrannare än Mandelgren.

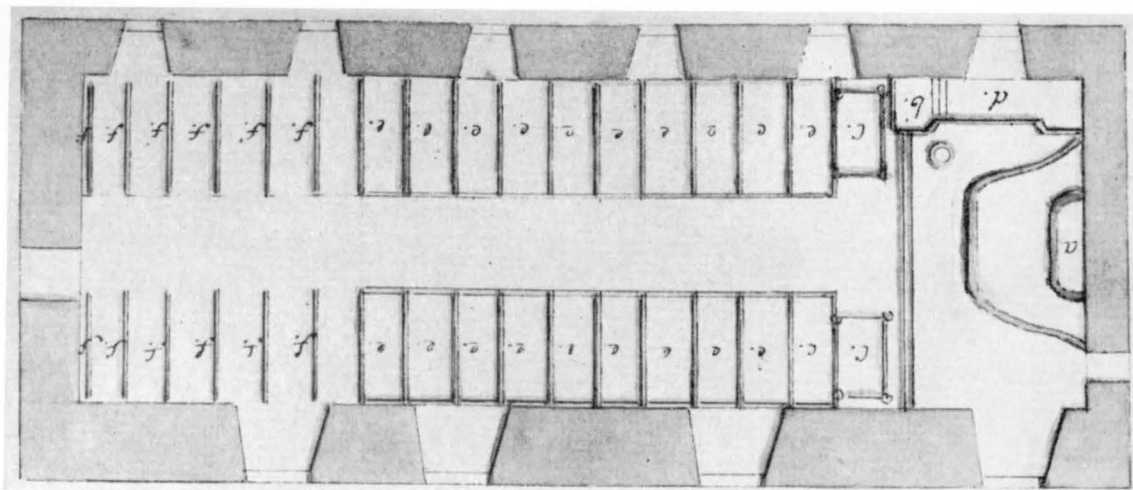
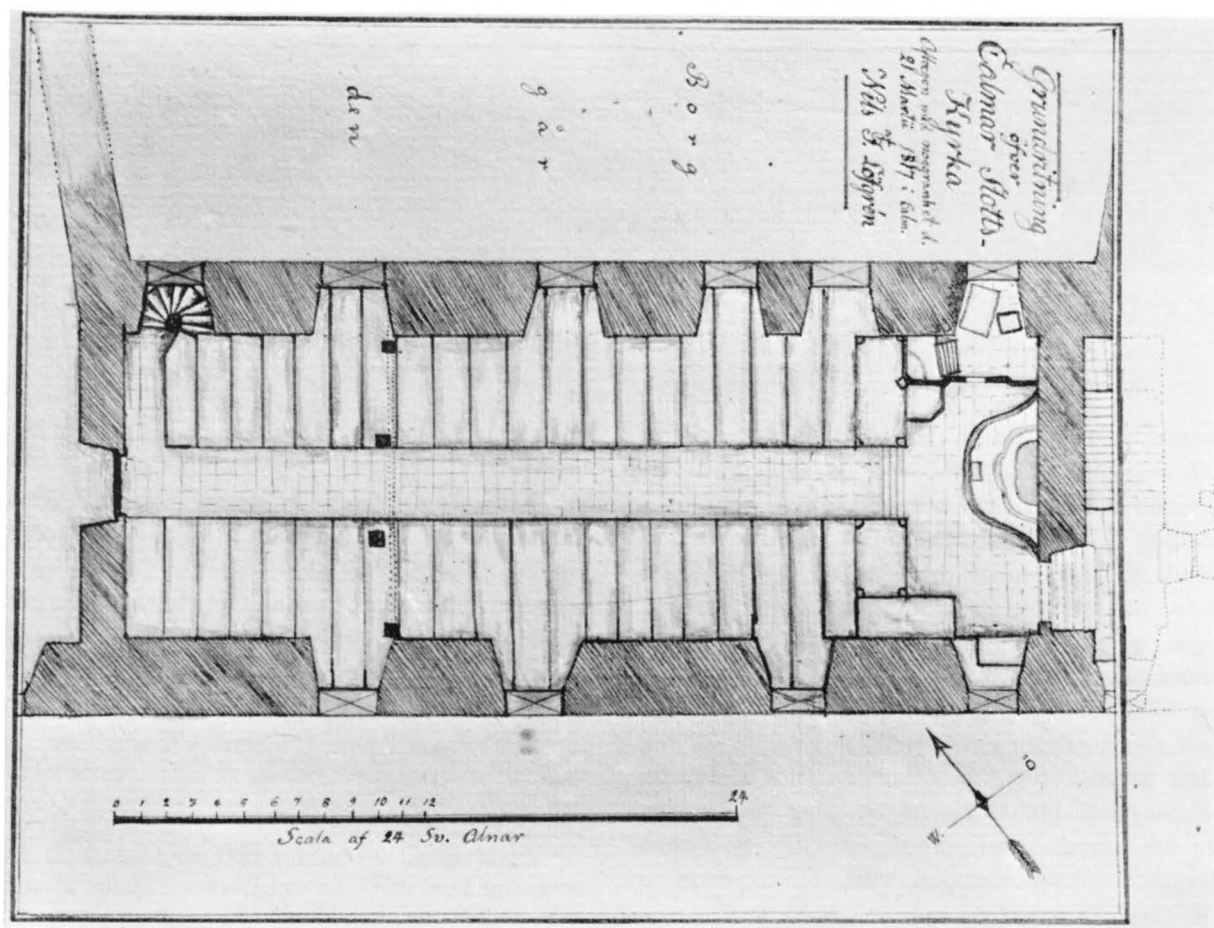

Fig 25. Plan av slottskyrkan 1780. Original i Kra
Plan of Castle Church, 1780

Fig 26. Plan av slottskyrkan 1817. Uppmätning N I Löfgren. Original i ATA
Plan of Castle Church, 1817. Measurements by N I Löfgren

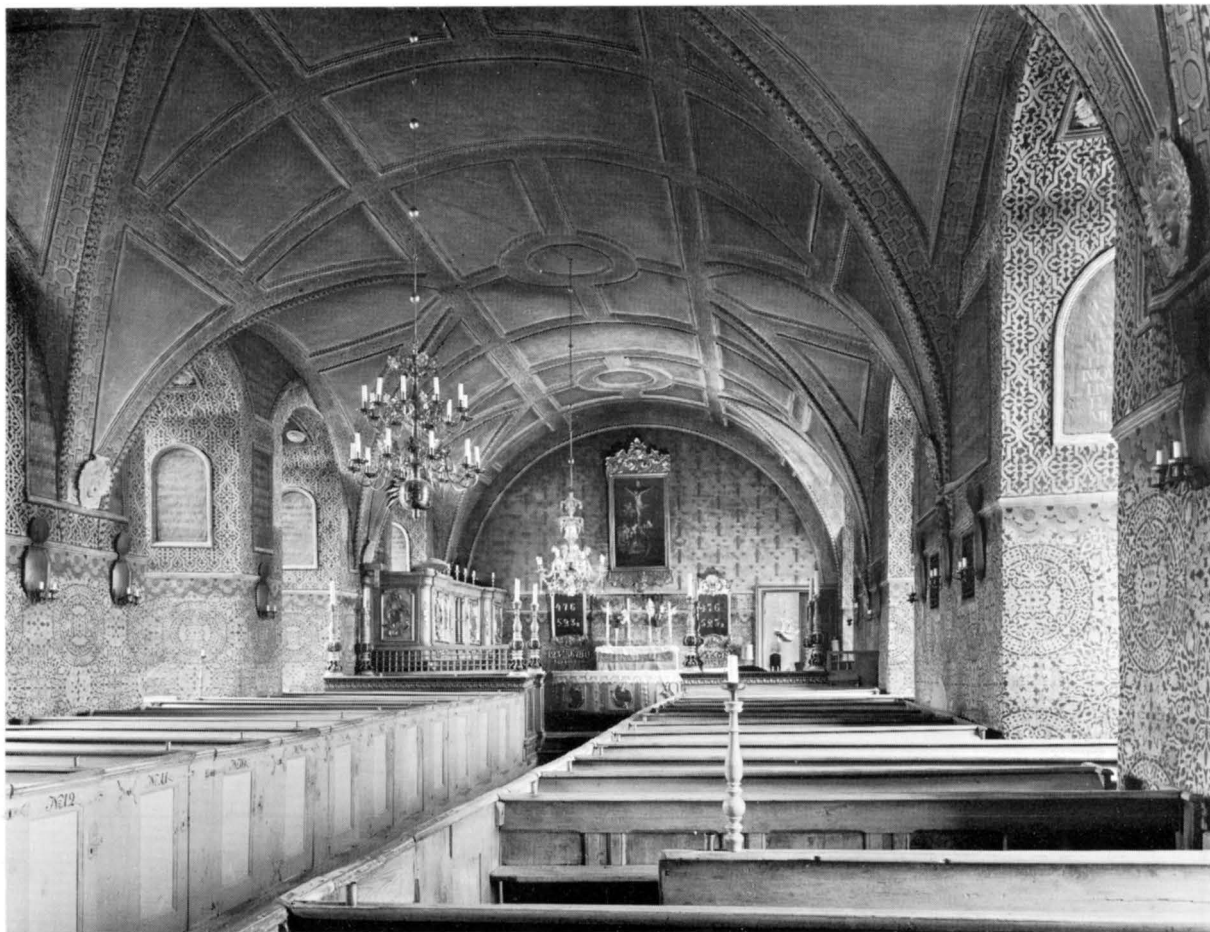

Fig 27. Slottskyrkan, interiör mot öster. Foto S Hallgren 1966
Castle Church, interior looking E

perna, men de starkt framträdande inslagen av ultramarinblå färg talar för att de utförts av samma person, målaren Petter Bundi, som 1638 målade kansliet och kanslivalvet (rum nr 50 och 51) i våningen närmast under kyrkan (K S III s 345 och 360). Målningarna i dessa rum ha nämligen ganska likartad färghållning med starkt framträdande inslag av ultramarinblått som dock nu blivit tämligen blekt. Petter Bundi förekommer första gången i slottets räkenskaper 1638 och sista gången 1649⁷⁷ och det är därför troligt att målningarna tillkommit någon gång mot mitten av 1600-talet, kanske 1638 samtidigt med målningarna i kanslivåningen, vilka utförts detta år (K S III s 343).

I en av kyrkorådet lämnad redogörelse för restaureringen daterad oktober 1882, författad och egenhändigt utskreven av domprosten R Warholm⁷⁸ (K III a: 2) säges bl a »Väggarne voro i allmänhet mycket skadade till murningen, ramstyckena till stor del bortfallne, bibelspräken till större delen dels utplånade, dels oläslige . . . Af färger och schablon fanns på väggens nedra del

⁷⁷ Petter Bundi var dock verksam i Kalmar ända till 1675 då han uppsade sitt burskap på grund av hög ålder. (Gunnar Håkansson, Kalmar och Kalmarbor under 1600-talet s 68. Göteborg 1944.)

⁷⁸ David Rikard Warholm, f 1827, fil magister (fil dr) 1850, teol kand 1855, prästvigd samma år, domprost i Kalmar 1877, teol dr 1893, d 1900.

Fig 28. Slottskyrkan, interiör mot väster. Foto S Hallgren 1966
Castle Church, interior looking W

en figur att afteknå; på öfra delen mera. Nu hafva väggarne blifvit nymålade, till färg, schablon och inskrifter alltdeles liknande det förut befintliga; erforderliga bibelspråk hafva valts af undertek-

⁷⁹ Enligt kyrkorådets redogörelse för restaureringen voro följande av de på s 49 ff återgivna bibelcitaten på kyrkans väggar läsliga före restaureringen 1882; (svenska): nr 7, 9, 10, 12, 13, 14, 16 och 17; (latinska): nr 22–27, 29 och 30. — *Mandelgren* lämnar följande uppgifter om samma inskrifter 1875; (svenska): nr 2–5 oläsliga, 6 ?, 7–9 oläsliga, 10 läslig, 11 ?, 12 läslig, 13–15 oläsliga, 16, 17 läsliga, 18, 19 ingen uppgift, 20 oläslig; (latinska): nr 21 »utplånat all skrift», 22–27 läsliga, 28 »borta», 29, 30 läsliga, 32, 33 »utplånat». — I fråga om de latinska inskrifterna äro Warholms och Mandelgrens uppgifter helt samstämmiga.

nad, pastor [Warholm]; den vestra väggen, på hvilken intet spår till äldre dekoration var synligt, har anordnats af målaren, och ett bibelspråk ditsatts. . . . Rundt omkring Kyrkan hafva väggarne blifvit oljedränkta till ungefär 8 fots höjd». I valven ha »de hvita fälten kalkats men färgen icke förnyats utom på få ställen, der murningen måst lagas eller fläckar förefunnits. Detsamma gäller hvalfkuporna som från hufvudhvalvet utveckla sig till fensterbeteckningar». Uppgift lämnas även om vilka av de gamla bibelspråken som voro läsliga, nämligen åtta på svenska och åtta på latin.⁷⁹ Endast 16 av de 33 inskrifterna skulle, om detta är riktigt, vara original och de övriga vara kompletteringar med citat ur Gustav II

Fig 29. Slottskyrkan, interiör mot öster 1890-talet. Foto i NordM
Castle Church, interior looking E, 1890's

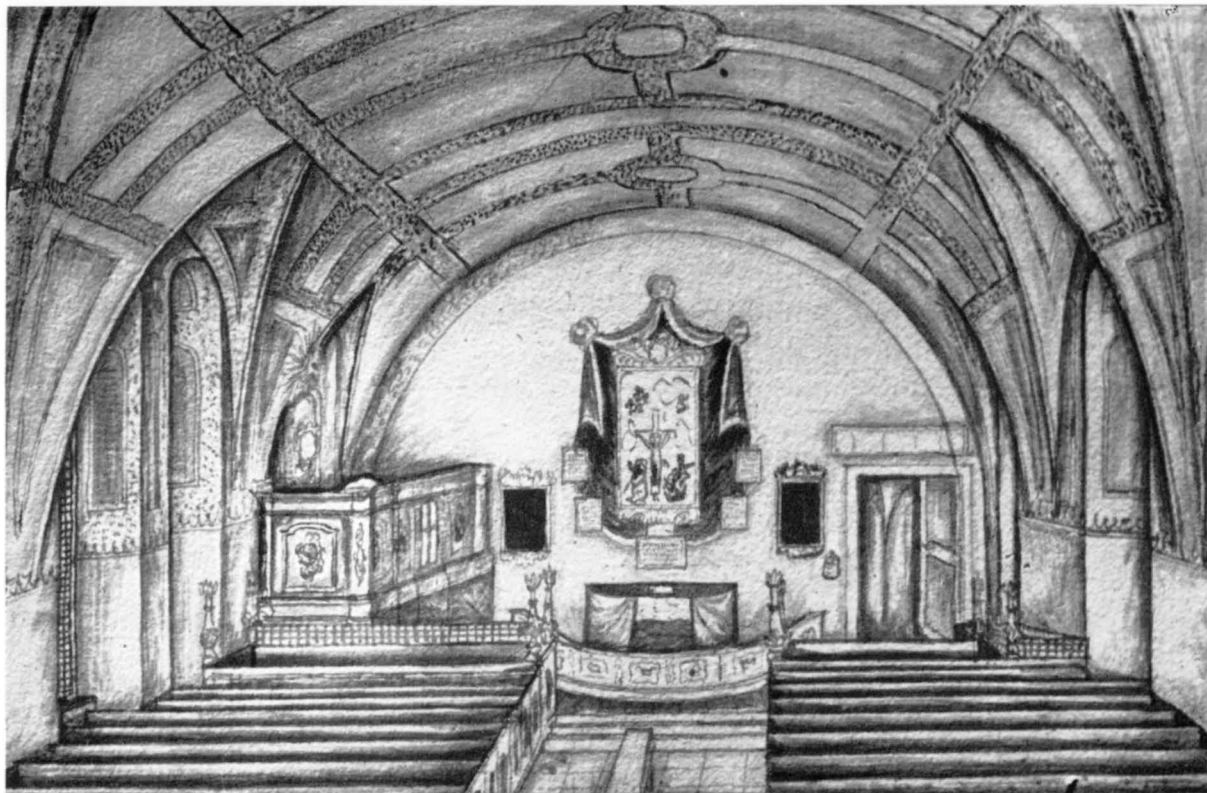

Fig 30. Slottskyrkan, interiör mot öster, teckning av N I Löfgren omkr 1820. ATA

Castle Church, interior looking E, drawing by N I Löfgren, ca 1820

Adolfs bibel gjorda av domprosten Warholm. Dessa kompletteringar måste i sådant fall sägas vara gjorda med betydande skicklighet och stor inlevelse. Citatserien är som helhet ett betydande litterärt konstverk.

Mandelgren skiljer i sina anteckningar från 1875 på inskrifter som voro utplånade och sådana som voro oläsliga. Bland de senare var den på västligaste fönsternischens västra vägg på norra sidan där det enligt uppgift nya citatet nr 2 nu finnes (s 49). Där kan man se att en äldre inskrift finnes bevarad under den nuvarande. Kyrkorådets ovan citerade uppgift om bibelspråken är ganska oklar och det är icke uteslutet att en del av de inskrifter som skulle vara utvalda av Warholm i verkligheten kunna vara rekonstruktioner. Med sin stora bibelkännedom och sina kunskaper i latin bör han, då en del ord voro

läsliga, ha kunnat identifiera bibelstället. Vid en blivande restaurering är det möjligt att man skall kunna tyda denna och eventuellt andra, ursprungliga, texter och säkert fastställa vilka som tillkommit 1882.

Östra väggen har blå bottenfärg och på denna äro strödda »Vasar» och »Tre kronor» målade i gult (fig 29). Denna målning har tillkommit efter det restaureringen 1882 blivit avslutad. (Jfr s 63.)

Den av fig 30 återgivna interiörbilden från omkring år 1820 visar, att den östra väggen då endast hade ett målat vapentält som omgav altartavlan. Denna målning har tillkommit 1812. Sockenstämmoprot d 12 maj meddelar att en ledamot i församlingen Daniel Hemmingsson boende i Gamla staden »på egen bekostnad låtit Renovera Altare Taflan, förgylla Ramarna [på denna

Fig 31. Interiör av koret med altare, predikstol, »prestbänk» och kungsstolar. Foto S Hallgren 1966

Interior of chancel with altar, pulpit, "priest's bench" and royal pews

och på nummertavlorna?] samt måla en mantel som omgiver denna Tafla, hvilket gifver en skön prydnad åt Kyrkan, ty blef han af Pastor och Församlingen betackad» (K I a: 1 f 53. Jfr s 65). I fälten med blå botten i fönsternischernas valv och på väggarna, där de lister som omrama stickkuporna löpa samman, äro fästade vita »kerubhuvuden», gjutna i gips (fig 35 och 38). I vardera av fönsternischernas valv finnes ett »kerubhuvud» omgivet av fyra mindre änglahuvuden (fig 35). År 1879 fanns enligt Södermarks nyss nämnda promemoria endast ett av vardera slaget bevarat och detta bestyrkes av kyrkorådets redo-

görelse för restaureringen 1882; där säges »af cherubansigtena funnos kvar ett större jemte bitar af ett mindre, allt af papper, och hafva tjenat till modell för de nya af gips» (K III a: 2). Originalen från 1600-talet voro sålunda av papiermaché. År 1857 då Mandelgren gjorde sina av fig 39 och 43 återgivna skisser synes betydligt mycket mera ha varit bevarat både av änglahuvudena och av den målade decorationen. Den senare bilden anger de dekorativa anordningarna i en av fönsternischerna med ett större och fyra mindre änglahuvuden. Mandelgren har samtidigt även gjort detaljskisser av dessa huvuden.

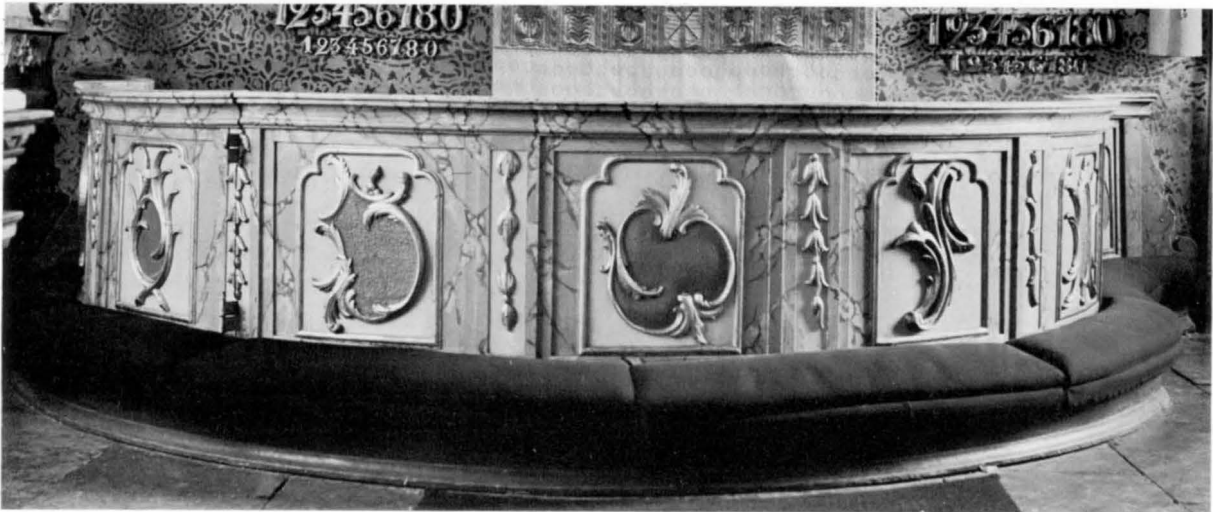

Fig 32. Detalj av altarringens dekor.
Foto Rolf Lind 1967

Detail of decoration of altar rail

Inskrifter

Texterna i fönsternischerna och på väggarna äro följande:

1. På västra väggen i ett cirkelrunt fält över huvudingången: »Luc. 2 C 14 v. Aera ware Gudh i högdene, Och på jordenne fridh, Och menniskiomen en godh wilie».

2. På vänstra (norra) sidan: Första (västligaste) fönsternischens västra vägg: »Joh. 4 C. 23 v. Then tijd kommer, och är nu allaredho, at rette tilbidhiare skola tilbidhia Fadhren j Andanom och sanningen, thy Fadhren wil och sådana hafua, som honom tilbidhia skola».

3. Första fönsternischens östra vägg: »Eph. 5 C. 18 v. Vpfillens medh them helga Anda, Talandes emellan idor j Psalmer och lofsonger, och andeliga wisor, siungandes och spelandes Heranom uthi idor hierta, Altidjdh tacksäyandes Gudi och Fadrenom för hwar man uthi wårs HERras IESu Christi nampn».

4. Norra väggen under valvet, mellan första och andra fönsternischerna: »Eph. 2 C. 19 v. Så ären j icke nu gäster och fremmande, vthan helga

⁸⁹ Större delen är utesluten ur 1917 års bibelöversättning emedan den är ett sent inskott. Jfr *Viktor Rydberg*, *Bibelns lära om Kristus*. Sjetta uppl. Stockholm 1897 s 17 ff.

manna medhborgare, och Gudz hwsfolck, Vpbygde på Apostlarnas och Propheternas grund, ther Jesus Christus öfwerste hörnstenen är. På hwilken hela bygningen tilhopa fogat wäxer til itt Tempel i Herranom. På hwilkom ock j medh upbygde warden, Gudi till itt heman genom Andan».

5. Norra väggen under föregående: »Rom. 6 C. 3, 4 v. Weten j icke brödher, at alle wij som äre döpte til Christum Jesum, wij äre döpte j hans död: Så äre wij jw begraffne medh honom genom dopet j dödhen, at såsom Christus är upweckt ifrå the dödha genom Fadhrens herligheet, så skole och wij wandra j itt nytt leffurne».

6. Andra fönsternischens västra vägg: »2 Pet. 1 C. 19 v. Wij haffuom itt fast Prophetiskt ord, Och j gören wel at j achten ther på, lijka som på itt liws som skjn uthi itt mörkt rwm, så lenge thet daghas och morgonstiernan vpgåår j idhor hierta».

7. Andra fönsternischens östra vägg: »I Joh. 5 C. 7 v. Tree äro som witna j Himmelen, Fadhren, Ordet, och then helghe Ande, och the tree äro itt. Och try äro the som witna på Jordenne, Anden, Watnet, och Blodhet, och the try äro itt».⁸⁰

8. Norra väggen väster om tredje fönsternischen: »1 Tim. 2 C. 4 v. Gudh wil at alla men-

Fig 33. Predikstolen med dess »sol». Foto N Lagergren 1962

Pulpit with its "Sun"

niskior skola frelsta warda, och til sanningennes kundskap komma».

9. Tredje fönsternischens västra vägg: »1 Pet. 1 C. 18 v. Weter, at j icke medh förgengelighet silff eller guld igen löste äre jfrå idhert fåfenga leffuerne effter fädhernas sett, Uthan medh Christi dyra blodh såsom medh itt meenlöst och obesmitat lambs».

10. Tredje fönsternischens östra vägg: »1 Pet. 2 C. 12 v. Förer itt gott umgengelse jbland hedninganar, på thet the som plägha förtala idher såsom ilgerningesmän, mågha see idhra godha gerningar, och prisa Gudh, när thet j dagsljuset kommer».

11. Norra väggen mellan tredje och fjärde fönsternischerna: »Jac. 1 K. 22 v. Görer ordet, och icke allenast hörer thet, bedraghandes idhor sielffua».

12. Fjärde fönsternischens västra vägg: »Tit. 3 C. 8 v. Thetta wil iagh at tu lærer såsom thet ther wist är, at the som Gudhi troodt haffua, winleggia sigh j godha gerningar föregå. Ty sådant är menniskiomen gott och nyttigt».

13. Fjärde fönsternischens östra vägg: »Tit. 2 C. 8 v.⁸¹ Vthi all ting stell tigh sielff för een efftersyyn til godha gerningar, medh oförfalskat lärdom, medh ärligheet, medh helsosam och ostrafeligh ord, på thet han som emoot ståår må blyias, intet ondt haffuandes, thet han om oss säya kan».

14. Norra väggen mellan fjärde och femte fönsternischerna: »2 Tim. 3 C v. 15. Effter thu aff barndom haffuer kunnet then helgha Scrifft, kan hon tigh vnderwisa til saligheet genom trona på Christum Jesum. Ty all Scrifft aff Gudhi uthgifuin, är nyttigh til lärdom, til straff, til bättring, til tuchtan j retferdigheet».

15. Norra väggen under föregående: »Ap. G. 4 C. 12 v. I ingom androm är saligheet, Ty thet är icke heller någhot annat namn vnder himelen menniskiomen giffuit j hwilko wi skole salighe warda».

16. Femte fönsternischens västra vägg: »1 Cor. 9 C. [16, 17] v. At iagh förkunnar Euangelium, thes torff iagh icke beröma migh, Ty iagh moste thet göra, Och wee migh om iagh thet icke förkunnar. Gör iagh thet gerna, så warder migh lönt, Men gör iagh thet nödigt så är migh doch thet embetet befalt».

17. Femte fönsternischens östra vägg: »1 Cor. 3 C. 11 v. En annan grund kan ingen leggia, än then som lagder är, hwilken är Jesus Christus. Hwar nu någhor bygger på thenna grund, guld, silffuer, ädhla stenar, träå, höö, stråå, så warder hwars och eens werck uppenbart».

18. Norra väggen väster om sjätte fönsternischen invid predikstolen: »Marc. 16 K. 15, 16 v. Prediker Ewangelium allom Creaturom. Then ther troor och bliffuer döpt, han skal warda saligh Men then icke troor, han skal warda fördömd».

19. Sjätte fönsternischens västra vägg vid »prärestolen», nu »sakristian»: »1 Tim. 4 Cap. 16 v. Haff acht på thig sielffuan, och på lärdo-

⁸¹ I Gustav II Adolfs bibel, liksom i 1917 års bibelöversättning är detta verserna 7 och 8.

men, bliff j thessa stycker. Ty om tu så gör, frelsar tu thig sielffuan och them som thig höra».

20. Sjätte fönsternischens östra vägg: »1 Pet. 5 C. 18, 19 v.⁸² Presterna som äro j bland idher, förmanar iagh, som är ock en Prest och witne til Christi pino, och deelachtig i then herligheet som vppenbaras skal. Födher Christi Hiord [som är j bland idher, och] haffuer [acht på honom]». Enligt Mandelgren var denna inskrift »oläslig» 1875. Sista delen av texten är fortfarande korrumperad och oläslig; den är ovan kompletterad efter Gustav II Adolfs bibel. Det måste ifrågasättas om icke denna text funnits på platsen redan före 1882 års restaurering.

På högra (södra) sidan:

21. Väster om första (västligaste) fönsternischen: »Pz PSAL V. V. VII⁸³ EGO AVTEM IN MVLTVTDINE MISERICORDIÆ TVÆ INTROIBO IN DOMVM TVAM: ADORABO AD TEMPLVM SANCTVM TVVM IN TIMORE TVO. DOMINE DEDVC ME IN IUSTITIA TVA: PROPTER INIMICOS MEOS DIRIGE IN CONSPECTV TVO VIAM MEAM. DOMINE: NE IN FVRORE TVO ARGVAS ME: NEQVE IN IRA TVA CORRIPIAS ME. MISERERE MEI DOMINE, QVONIAM INFIRMVS SVM, SANA ME DOMINE, QVONIAM CONTVRBATA SVNT OSSA MEA. ET ANIMA MEA TVRBATA EST VALDE.»

22. Första fönsternischens västra vägg: »Pz PSAL. XXXI[1-3]. BEATI QVORVM REMISSÆ SVNT INIQTATES ET QVORVM TECTA SVNT PECCATA. BEATVS VIR, CVI NON IMPVTAVIT DOMINVS PECCATVM, NEC EST IN SPIRITV EJVS DOLVS. QVVM [=QVONIAM] TACVI INVETERAVERVNT OSSA MEA, DVM CLAMAREM TOTA DIE».

23. Första fönsternischens östra vägg: »Pz PSAL. XXXVII[2-4]. DOMINE, NE IN FVRORE TVO ARGVAS ME. NEQVE IN IRA TVA CORRIPIAS ME. QVONIAM SAGITTÆ TVÆ INFIXÆ SVNT MIHI

⁸² De angivna versnumren äro felaktiga. Inskriften återger 1. Pet. 5: 1-2.

⁸³ De latinska inskrifterna ha jämfört med följande editioner av Vulgata: Biblia ad vetustissima exemplaria nunc recens castigata. Antverpiæ Apud Johannem Streelsium. M. D. LIX. — Biblia Sacra Vulgatæ Editionis. Edidit Valentinus Loch. Ratisbonæ 1888. De i kyrkan återgivna inskrifterna överensstämna fränsett ett par tryckfel med båda editionerna. — Uppgifterna att citatet ovan är vers 7 i psalm 5 är oriktig. Det utgöres av verserna 8 och 9 i ps 5 samt verserna 2-4 av ps 6 i båda editionerna av Vulgata.

ET CONFIRMASTI SVPER ME MANVM TVAM. NON EST SANITAS IN CARNE MEA A FACIE IRÆ TVÆ, NON EST PAX OSSIBVS MEIS A FACIE PECCATORVM MEORVM».

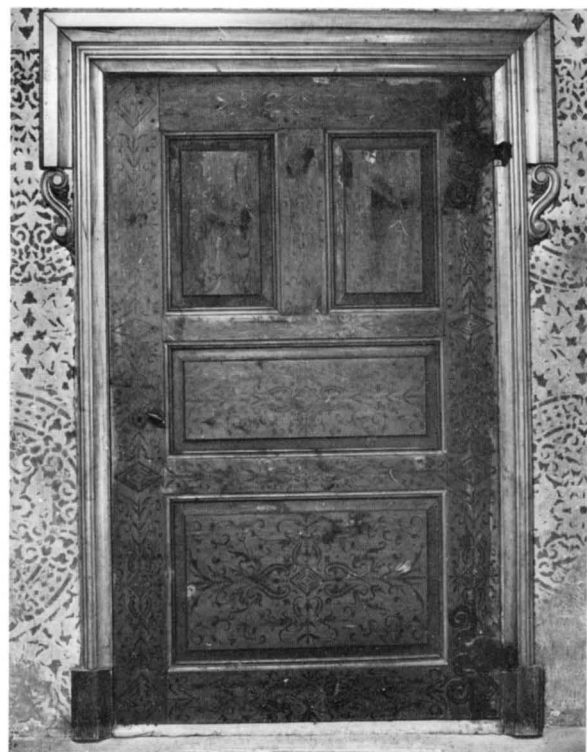
24. Andra fönsternischens västra vägg: »Pz PSAL. CI[2, 3]. DOMINE, EXAVDI ORATIONEM MEAM, ET CLAMOR MEVS AD TE VENIAT. NON AVERTAS FACIEM TVAM A ME: IN QVACVMQVE DIE TRIBVLOR INCLINA AD ME AVREM TVAM. IN QVACVMQVE DIE INVOCAVERO TE, VELOCITER EXAVDI ME».

25. Andra fönsternischens östra vägg: »Pz PSAL. L[3, 4]. MISERERE MEI DEVS SECVNDVM MAGNAM MISER[]CORDIAM TVAM. ET SECVNDVM MVLTVTDINEM MISERATIONVM TVARVM DELE INIQTATEM MEAM. AMPLIVS LAVA ME AB INIQTATE MEA ET A PECCATO MEO MVNDA ME».

26. Södra väggen öster om andra fönsternischen: »Pz PSAL. CXXIX [1-4]. DE PROFVNDIS CLAMAVI AD TE, DOMINE, DOMINE EXAVDI VOCEM MEAM. FIAN AVRES TVÆ INTENDENTES IN VOCEM DEPRECATIONIS MEÆ. SI INIQTATES OBSERVAVERIS DOMINE, DOMINE QVIS SVSTINE-

Fig 34. Västra dörren (till Gröna salen). Foto N Lagergren 1962

W door (leading into the Green Hall)

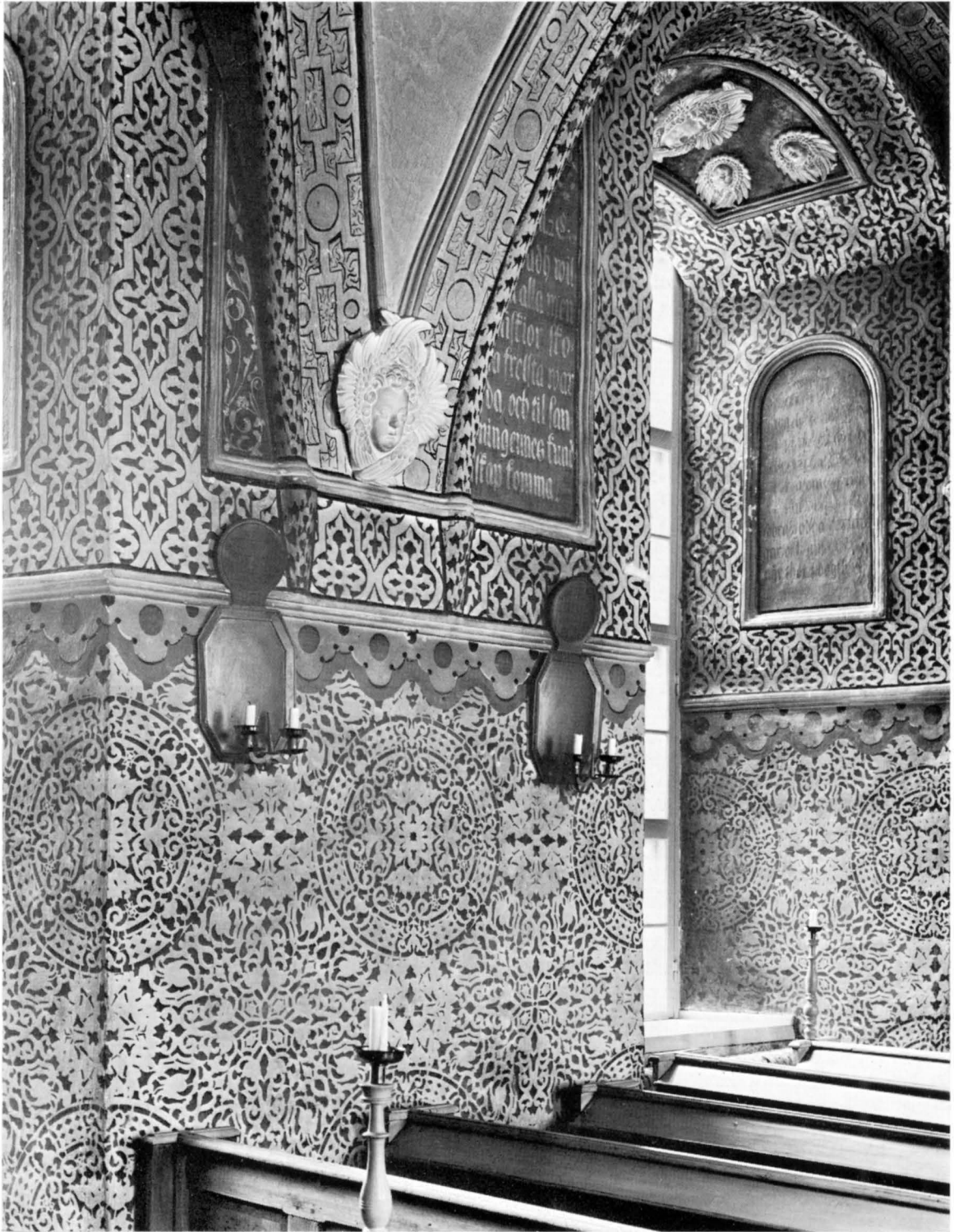

Fig 35. Detalj av norra väggen och dess dekor. Foto S Hallgren 1966
Detail of N wall and its decorations

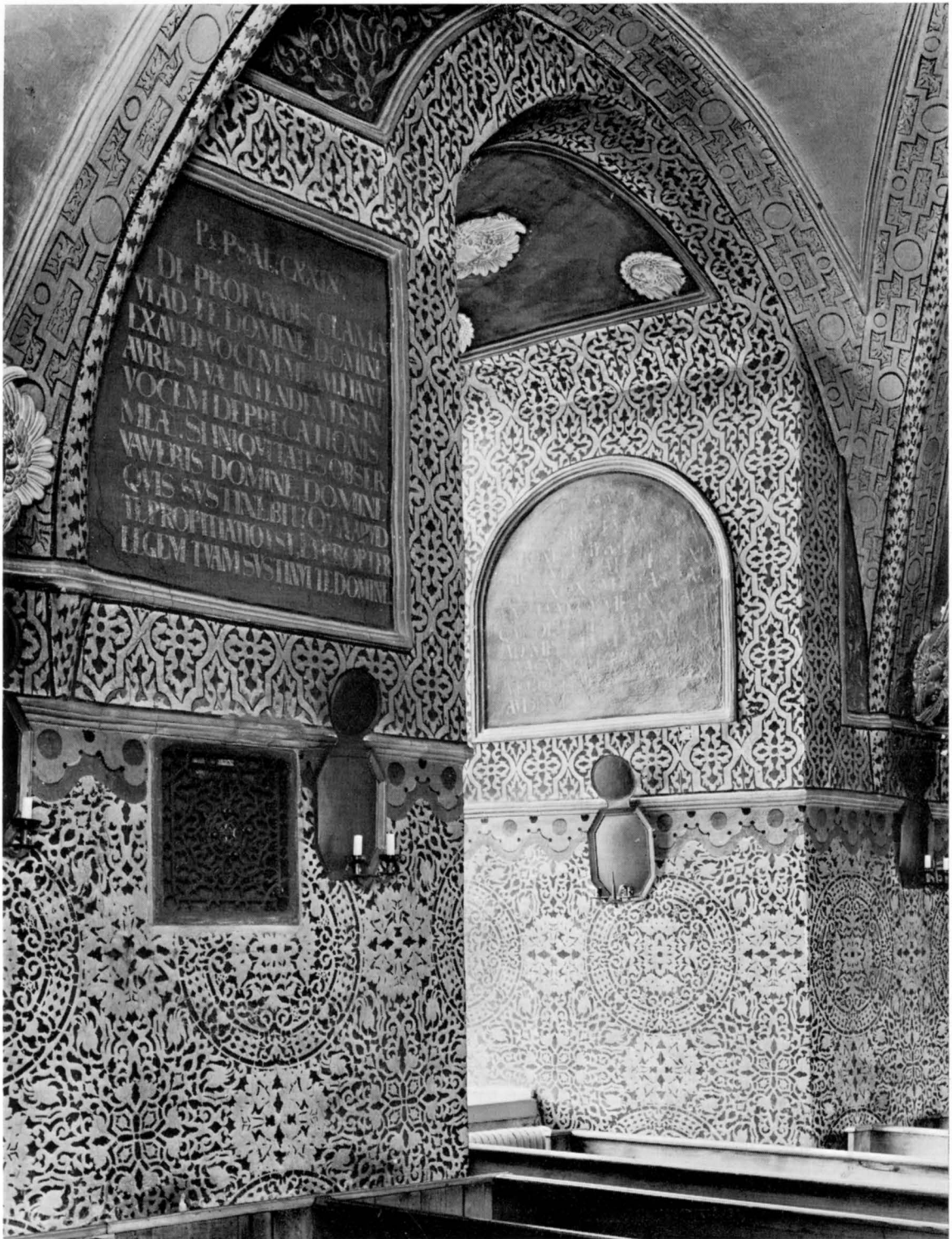

Fig 36. Detalj av södra väggen och dess dekor. Foto S Hallgren 1966
Detail of S wall and its decorations

Fig 37. Detalj av södra väggen invid fjärde fönsternischen från vänster. Ornamentet i det triangulära fältet vitt på blå botten. Foto S Hallgren 1966

Detail of S wall near fourth window niche from W. The ornament in the triangular field is white on a blue bottom

BIT[?] QVIA APVD TE PROPITIATIO EST, ET PROPTER LEGEM TVAM SVSTINVI TE DOMINE».

27. Södra väggen väster om tredje fönsternischen: »Pz PSAL. CXXXIII.⁸⁴ ECCE NVNC BENEDICITE DOMINVO[!]OMNES SERVI DOMINI. QVI STATIS IN DOMO DOMINI, IN ATRIIS DOMVS DEI NOSTRI. IN NOCTIBVS EXTOLLITE MANVS VESTRAS IN SANCTA, ET BENEDICITE DOMINO [!] BENEDICAT TE DEVS EX SION, QVI FECIT CÆLVM ET TERRAM».

28. Tredje fönstrets västra vägg: »Pz PSAL. CXX[1–4]. LEVAVI OCVLOS MEOS IN MONTES, VNDE VENIET AVXILIVM MIHI. AVXILIVM MEVM A DOMINI, QVI FECIT COELVM ET TERRAM. NON DET IN COMMOTIONEM PEDEM TVVM, NEQVE DORMITET QVI CVSTODIT TE. ECCE NON DORMITABIT NEQVE DORMIET QVI CVSTODIT ISRAËL.»

29. Tredje fönstrets östra vägg: »Pz PSAL. LXVI[2–5]. DEVS MISEREATVR NOSTRI ET BENEDICAT NOBIS, ILLVMINET VVLTVM SVVM SVPER NOS, ET MISEREATVR NOSTRI. VT COGNOSCAMVS IN TERRA VIAM TVAM, IN OMNIBVS GENTIBVS SALVTARE TVVM. CONFITEANTVR TIBI POPVLI DEVS, CONFITEANTVR TIBI POPVLI OMNES. LÆTENTVR ET EXVLTENT GENTES QVVM [= QVONIAM] IVDICAS POPVLOS IN EQVITATE ET GENTES IN TERRA DIRIGIS».

⁸⁴ Ps 133 v 1–3 i Vulgata, men ps 134 i de svenska bibeleditionerna av år 1541, 1618 och 1917. Där inskriften i sista versen har »DEVS» har Vulgata »DOMINVS».

30. Södra väggen öster om tredje fönsternischen: »Pz PSAL. CHIII[1–4]. CONFITEMINI DOMINO ET INVOCATE NOMEN EJVS ANNVTIATE INTER

GENTES OPERA EJVS. CANTATE EI ET PSALLITE EI: NARRATE OMNIA MIRABILIA EJVS LAVDAMINI IN NOMINE SANCTO EJVS, LÆTETVR COR QVÆRENTIVM DOMINVM QVÆRITE DOMINVM ET CONFIRMAMINI».

31. Södra väggen väster om fjärde fönsternischen: »Pz PSAL. CXVII[14-16]. FORTITVDO MEA ET LAVS MEA DOMINVS, ET FACTVS EST MIHI IN SALVTEM. VOX EXVLATIONIS ET SALVTIS IN TABERNACULIS IUSTORVM. DEXTERA DOMINI FECIT VIRTVTIEM, DEXTERA DOMINI EXALTAVIT ME, DEXTERA DOMINI FECIT VIRTVTIEM».

32. Fjärde (östligaste) fönsternischens västra vägg: »Pz PSAL. CXLIX[1-4]. CANTATE DOMINO CANTICVM NOVVM: LAVS EJUS IN ECCLESIA SANCTORVM. LÆTETVR ISRAEL IN EO QVI FECIT EVM, ET FILII SION EXVLTEBUNT IN REGE SVO. LAVDENT NOMEN EJVS IN CHORO: IN TYMPANO ET PSALTERIO PSALLANT EI: QVIA BENEPLACITVM EST DOMINO IN POPVLO SVO ET EXALTAVIT MANSVETOS IN SALVTIEM».

33. Fjärde fönstrets östra vägg: »Pz PSAL. CL[1-3, 6]. LAVDATE DOMINVM IN SANCTIS EJVS: LAVDATE EVM IN FIRMAMENTO VIRTUTIS EJVS: LAVDATE EVM IN VIRTVTIBVS EJVS: LAVDATE DOMINVM IN SANCTIS EJVS: LAVDATE EVM SECVNDVM MVLTIPLINEM MAGNITVDINIS EJVS. LAVDATE EVM IN SONO TVBÆ: OMNIS SPIRITVS LAVDET DOMINVM. HALLELVJA».

Förslag till utvidgning av kyrkan 1858

Domkyrkorådet i Kalmar anhöll 1858 hos kungl. maj:t att få utvidga slottskyrkan genom att förena den med den väster om kyrkan belägna Gröna salen, vilken vid olika tillfällen allt sedan 1600-talet använts av de kyrkobesökare som icke fingo rum i själva kyrkan. De fingo åhöra gudstjänsten genom den öppna dörren mellan de båda rummen. Långbänkar voro då uppställda i Gröna salen till sittplatser för dessa besökare (jfr s 79). Idéen till utvidgningen gavs av arkitekten F W Scholander, och han fick även i uppdrag att utarbeta projektet. Hans förslag innebar att kyrkans västra vägg mot Gröna salen i sin helhet skulle rivs varefter kyrkan skulle komma att bestå av två i vinkel mot varandra belägna delar. Scholanders planritning har icke kunnat återfin-

⁸⁵ För de nämnda myndigheternas och Scholanders argumenteringar, vilka äro av stort intresse ur byggnadsmnesvårdens synpunkt, är utförligt redogjort i K S III s 214-218.

nas men anordningen framgår fullt tydligt av hans perspektivbild fig 45 och av en kroki i ett av hans memorial i ärendet. Gröna salen skulle göras treskeppig genom insättande av två rader kolonner ungefär så som den rekonstruerade planen fig 44 anger. Dessa kolonner skulle ersätta den rad av stöttor som uppbar salens bjälkar alltsedan dessa till stor del blivit avsågade då bränneri år 1776 inrättades i slottet. Salen skulle inredas och väggarna målas i gotiska former på sätt fig 45 visar. Altare och predikstol skulle uppställas, det förra vid Gröna salens vägg mot Röd-kullatornet och predikstolen i gränsen mellan de båda rummen. Därvid skulle bådadera vara väl synliga från den utvidgade kyrkans alla delar. Kyrkan skulle få ingång både från kyrktrappan och från kungstrappan i slottets västra länga. Förslaget tillstyrktes av landshövdingeämbetet och överintendentsämbetet men avstyrktes på det bestämdaste av riksantikvarien och vitterhets- historie- och antikvitetsakademien, varefter det fick förfalla.⁸⁵

Fig 38. »Kerubhuvud» av gips, på norra väggen där två av valvbanden sammanstöta; avgjutning 1882 efter original av papiermaché från 1600-talet. Foto S Hallgren 1966

Plaster "cherub's head" on N wall where two vault ribs meet, cast made in 1882 from the 17th century papier-mâchéoriginal

Förslag till ny slottskyrka i »Förbrända salen» 1877

Man inriktade sig istället på att inreda en ny större slottskyrka i den s k Förbrända salen (rum nr 74 och 76) i östra längans övre våning för att den äldre kyrkan skulle kunna bevaras i sin gamla form. Det var främst landskamreraren J A Södermark som ivrade för en sådan lösning. Rummen nr 74 och 76 hade under 1500-talet tillsammans utgjort en festsal kallad Stora östra salen. Efter en brand 1642 hade den uppdelats i två rum av vilka det norra (nr 74) kallades »Förbrända salen» och den södra (nr 74) »Rustkammaren». Båda rummen blevo under 1700-talet entresolerade och inredda till spannmålmagasin i två våningar. Denna inredning fanns kvar på 1870-talet, men rummen stodo då oanvända och voro mycket förfallna. Kyrkostämman utsåg den

29 juni 1874 en kommitté bestående av landshövding G J Edelstam, landskamrerare J A Södermark, grosshandlaren J Jeansson, handlanden Borell samt stämmans ordförande domkyrkovicepastorn I M Lindstedt⁸⁶ med uppdrag »att inkomma med förslag till restaurering af Brända salen till en kyrka eller till uppförande af en ny kyrka». De kommitterade skulle ha rätt »att med sig adjungera sakkunnige män» (K II a). Kommittén uppdrog åt arkitekten J F Åbom att upprätta förslag enligt det förra alternativet. Åboms ritningar äro daterade 1877. Fig 47 visar hans orienterande översiktsplan av slottets östra länga. Ingången skulle anordnas från kyrktrappan (rum

⁸⁶ Om Lindstedt se *Bror Olsson*, Kalmar stifts herdaminne 3 s 199 ff.

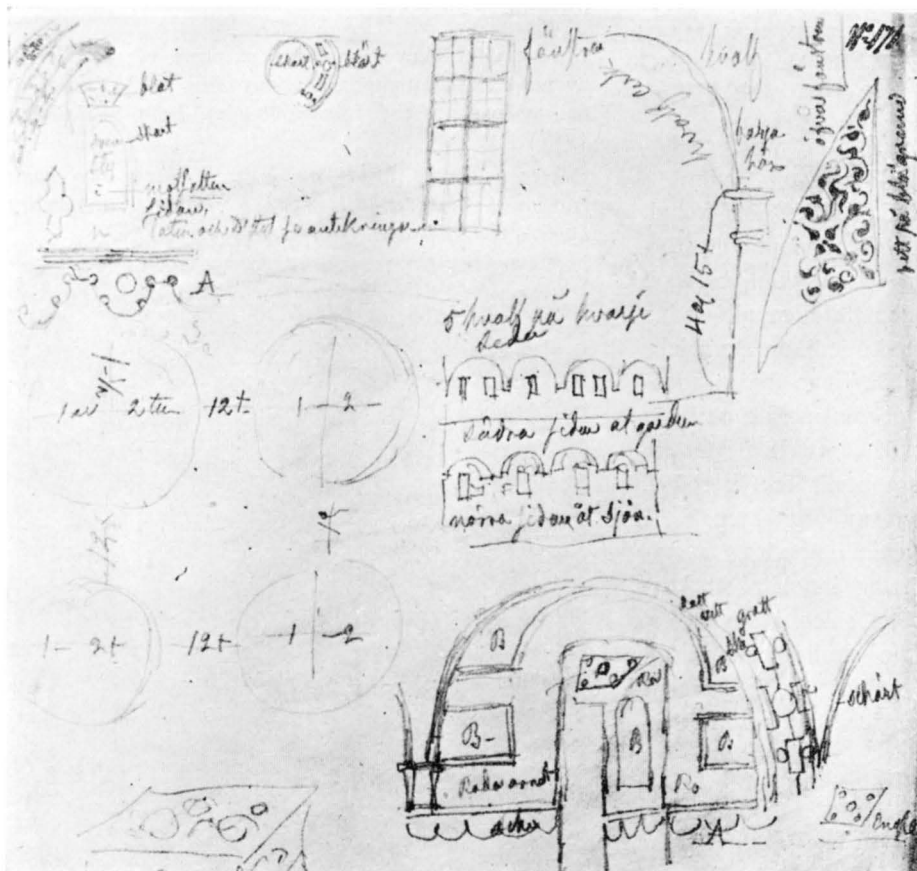

Fig 39. Krokier av N M Mandelgren 1857 visande detaljer i slottskyrkan.

LUKI

Rough sketches by N M Mandelgren, 1857, of details in the Castle Church

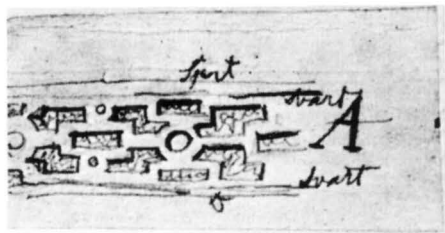
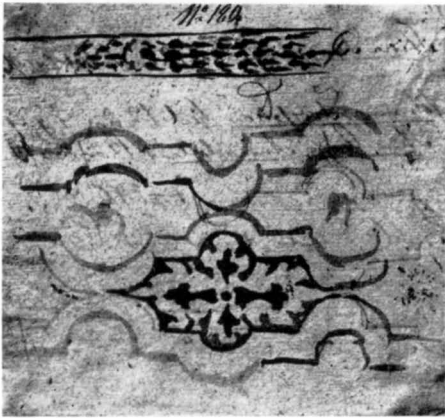

Fig 40–42. Skisser av N M Mandelgren 1857 eller 1875. Nederst t v dekor på kyrkans valvbånd. Överst t v och t h detaljer av väggarnas dekorer

Sketches by N M Mandelgren, 1857 or 1875. Bottom left: decoration on vault ribs. Top right and left: details of wall decoration

nr 85) genom den befinliga tämligen smala dörren till nr 83. Dörren mellan detta rum och nr 82, som är av ungefär samma bredd som den nyss nämnda, skulle av icke angivet skäl breddas till 3,6 m. Rum nr 82 skulle tjäna som vapenhus. Den befintliga dörren därifrån till Brända salen (nr 84, 86) skulle breddas endast obetydligt till 1,80 och dörren i salens norra vägg till rum nr 72 skulle muras igen. Sakristia skulle anordnas i rum nr 75 i nordöstra tornet. Den skulle stå i förbindelse med kyrkan genom en befintlig dörr och ha en särskild ingång för prästen genom en likaledes befintlig dörr från rum nr 72, som står i förbindelse med Drottningtrappan i slottets NÖ hörn. Rum nr 77 i sydöstra tornet skulle disponeras av kyrkan, troligen som förvaringsrum.

Fig 46 visar plan av och längdsektion genom kyrkan. Altaret skulle ställas mot norra väggen och ha halvrund altarring och korpartiets golv skulle ligga tre steg högre än kyrkans. Predik-

stolen skulle placeras vid östra väggen med uppgång från koret. I kyrkans södra del skulle anordnas en läktare med trappor åt båda sidor. Den skulle vila på fyra kolonner. På vardera sidan om mittgången finnes 23 bänkar och dessutom tre kortare invid västra väggen mitt emot predikstolen, tydligen för kyrkvårdar m fl.

Sektionerna fig 46 och 48 ange närmare kyrkans arkitektoniska utformning. Det plana taket skulle ha en ganska rikt profilerad taklist uppbyggen av kraftiga konsoler; därunder en fris med femuddiga stjärnor i guld. Rummets rektangulära fönster skulle förhöjas något och förändras till rundbågig form och dörröppningen till rum nr 77 i sydöstra tornet skulle utvidgas till samma storlek och form som fönstren. Hålets övre del skulle ha glas och den nedre delen förses med dörrar av form som fig 46 anger. Murytorna mellan fönstren skulle med listverk uppdelas i rektangulära, i rödgult marmorerade fält omgivna

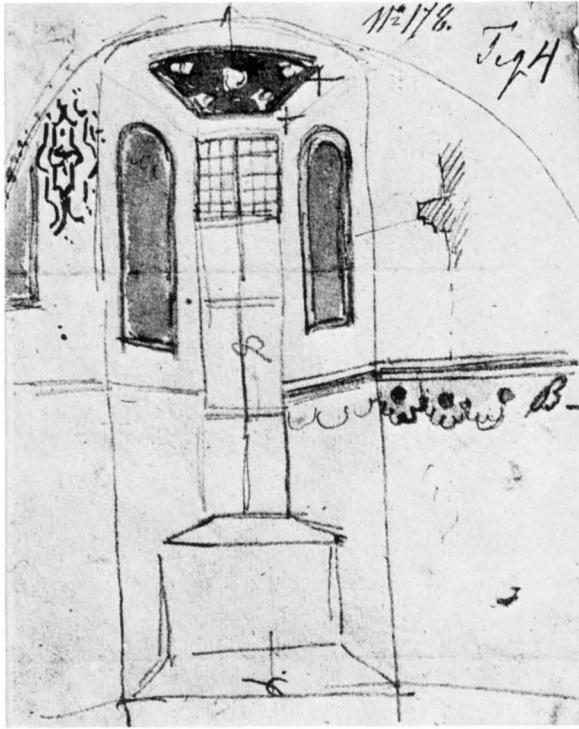

Fig 43. Fönsternisch och dess dekoration, skiss av N M Mandelgren 1857. LUKI

Window niche and its decoration; sketch by N M Mandelgren, 1857

av vita ramar; i varje fält en trearmad ljuslampe.

Altarpuppställningen i empireformer har två refflade korintiska pilastrar som uppbära en triangulär fronton; mellan pilastrarna ett rundbågigt fält i vilket ett förgyllt kors med törnekrona och

vit svetteduk tecknar sig mot blå botten; på korskets fot IHS. I frontonen ett strålande gudsöga i guld och därunder i frisen inskriften DEO SACRUM. I svickelfälten palmkvistar. Altarringen med balustrar i vitt och guld har röd klädsel överst och på knäfallspallen. På vardera sidan om altaret en nummertavla i empireformer med kolonnetter och överst ett änglahuvud. Predikstolen har likartade former. I korgens tre på ritningen synliga fält visas lagens båda tavlor, kalk och palmkvistar samt ett strålande kors, allt i guld mot blå botten. Predikstolens ljudtak är utfört i en blandning av empire- och gotiska former. Förslaget skulle om det blivit utfört ha givit församlingen ett efter dåvarande förhållanden värdigt och praktiskt inrättat kyrkorum. Det är överlägset Scholanders förslag till utvidgning av slottskyrkan, främst i det avseendet att det ger kyrkan en rymlig sakristia med dubbla ingångar. Det behandlar även den historiska byggnaden på ett skonsammare sätt.

För ritningarna betingade sig Åbom ett arvode av 200 kr och landskamrer Södermark begärde på kommitténs vägnar att kyrkorådet skulle utanordna denna summa. Vid extra sammanträde den 4 juni 1877 beslöt kyrkorådet emellertid att vägra utanordning emedan i kyrkostämmans beslut om tillsättande av kommittén »icke ingick bemyndigande att utanordna några penningar». Det ankom därför på kommittén att själv göra utbetalningen (K II b: 5). Förslaget att inreda kyrka i salen kom aldrig till utförande. Man fick nöja sig med att restaurera den gamla.

Restaureringen 1882

Under 1870-talet gjorde sig kravet på värme i slottskyrkan allt starkare hört i församlingen. Landskamrer J A Södermark — som var den som främst ivrade för slottets iståndsättande — motsatte sig dock detta med hänsyn till eldfaran. Han ansåg att då staden nyss fått en ny, stor och modär skolbyggnad som låg närmare till för gudstjänstbesökarna och som hade en samlingsal

vilken rymde betydligt flera personer än slottskyrkan, borde denna sal förses med altare för en ringa kostnad och användas som gudstjänstlokal under den kalla årstiden. Slottskyrkan som — liksom slottet i sin helhet — var ett historiskt minnesmärke borde restaureras som ett sådant och användas endast under de varma årstiderna.

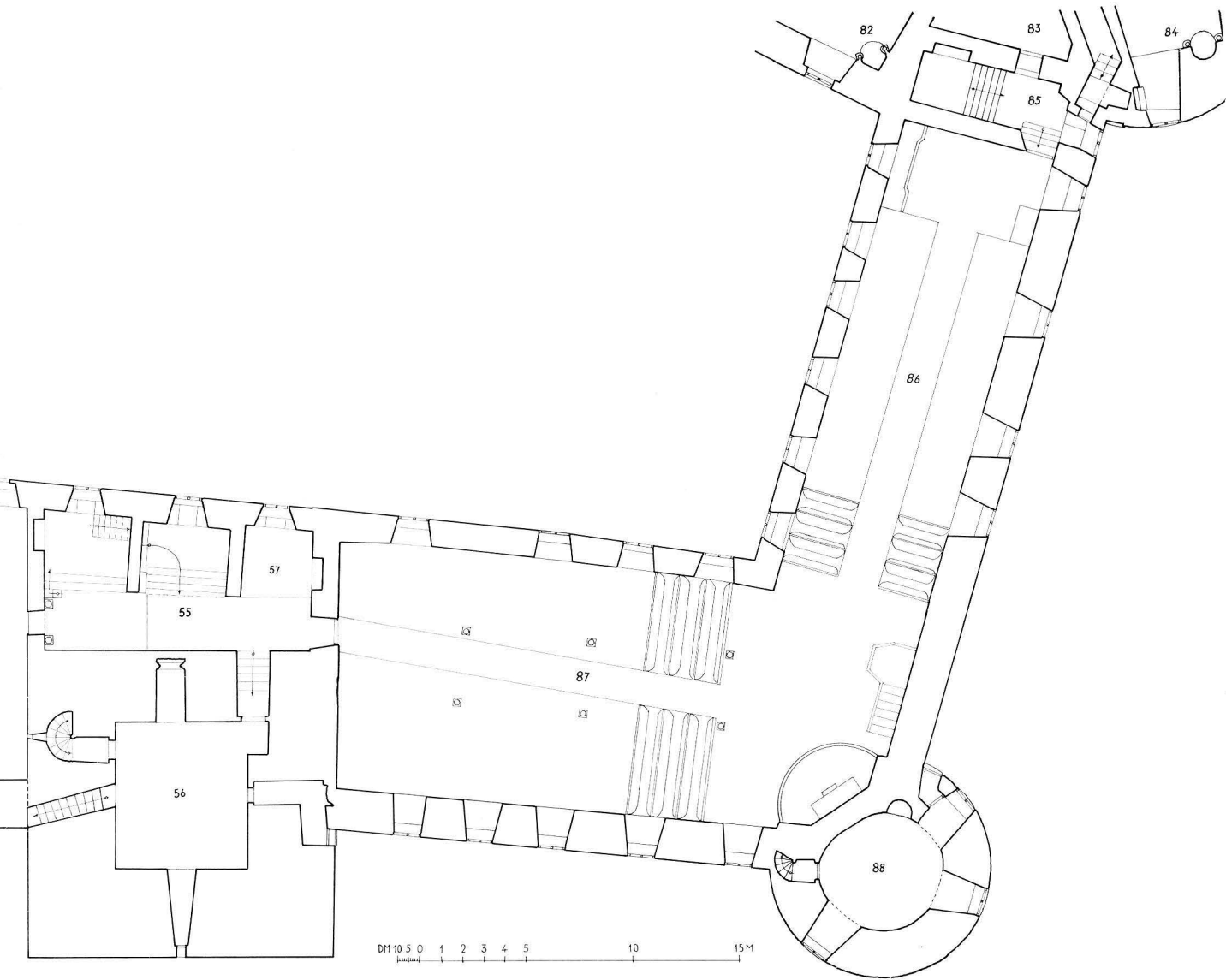

Fig 44. Plan visande F W Scholanders förslag av år 1861 att utvidga slottskyrkan genom att förena den med Gröna salen. Rekonstruktion av förf 1966. Ritning av J Nömmik

Plan showing F W Scholander's proposal of 1861 of an extension of the Castle Church by combining it with the Green Hall

I ett memorial den 15 november 1879 yrkade Södermark att, om slottskyrkan trots vad han anfört skulle få förses med uppvärmning genom en s k »gurneijsk ugn», detta med hänsyn till eldfaran borde få ske endast på villkor att ugnen »placerades midt på södra långväggen der rör

kunde från densamma införas i den ena af de två rökgångar som finnes uti fönsterpelaren mellan andra och tredje fönstret, räknadt från öster till vester, och som ofvan taket till jämnhöjd med kroppåsen fortsättas i stadiga och med stag försedda skorstenar» (fig 24). I samma memorial

lämnar Södermark även ett detaljerat program för kyrkans restaurering vilket sedermera kom att ligga till grund för dess iståndsättande.⁸⁷

Slotts församlingen beslöt att utföra uppvärmningsanordning med »gurneysk ugn» i kyrkan men framställningen härom ingavs till ÖIÄ icke genom pastorsämbetet, utan genom en skrivelse från landshövdingeämbetet den 25 maj 1880. Ämbetet, som gjorde framställningen såsom representant för kyrkans ägare staten, framhöll att av de olika förslag som framkommit rörande ugnens placering Södermarks ovan refererade förslag vore det bästa varför det tillstyrktes. Ämbetet bifogade även Södermarks nyss nämnda promemoria och framhöll att kyrkan även »borde återställas till sitt ursprungliga, af kvarvarande dekorativa lemningar antydda utseende och sålunda återbringas i ett med den åldriga och historiskt märkliga byggnaden öfverensstämmande skick» på sätt som Södermark föreslagit. ÖIÄ remitterade ärendet till arkitekten J F Åbom som i ett tjänstememorial den 30 oktober 1880 (K II b: 5) förklarade sig i allo dela landshövdingeämbetets och landskamreraren Södermarks åsikt. Södermark hade nämligen »mer än de flesta studerat och undersökt Kalmar slott och dess gemak» och hans åsikter i frågan delades enligt Åboms förmodan av alla, som »varit i tillfälle att beskåda den gamla monumentala kyrksalen». Åboms förslag till restaureringsåtgärder är en ordagrann avskrift av Södermarks memorial och det är i verkligheten Södermark och icke Åbom som är restaureringsförslagets författare. Det sammanfattades av Åbom i följande yrkanden: »Att ingångsdörren i söder vid altaret får ny omfattning med halfrunt fönster ofvan och sielfva dörren tvådelad».⁸⁸ — »att läktaren, som saknar varje tillstymmelse till stil, borttages och att orgeln flyttas till en plats under predikstolen». — »att fönstersmygarnas å väggen uppdragna ramstycken i murbruk återställas der de äro defekta». — »att de bortfallna gipscheruberna i deras hörn återställas med modell efter en sådan som ännu finnes kvar»: — »att fälten emellan dessa ramar såväl i fönstren som på väggarna återställas till färg och inskrift, hvartill å de flesta ännu finnes mer och mindre tydlig ledning, som står vidare

till buds i bibelupplagor på latin och tyska,⁸⁹ hvarifrån inskrifterna äro hemtade». — »att väggarne i öfrigt återställas till färg med schablon efter ännu synliga figurer». — »att prydnaderna och kronorna å Gustaf den andre Adolfs och Maria Eleonoras bänkar lagas och målas, kronorna allenast å de nya delarna och lika med de gamla delarna deraf».⁹⁰ — »Hvalfvet erfordrar endast på några få och obetydliga fläckar färgornas uppriskning och bör i öfrigt ej på minsta sätt vidgöras, hvilket äfven gäller de hvalfkupor, som från hufvudhvalfvet utvika sig till fönsterbetäckningar». — »Väggarna rundt omkring kyrkan oljemålas till circa 8 fots höjd⁹¹ och iståndsätts efter den gamla läktarens borttagande» — »äfven oljemålas alla bänkar utvändigt, likasom altare, altarring, predikstol och sakristia och iståndsättes snickare arbetet der så erfordras». — »Trappan utanför dörren vid altaret omläggas och tillökas med ett steg hvarjemte hela trappgången skrapas, vattrifves och affärgas». — Kostnaden för iståndsättningen inkl »en gurneysk ugn af erfordrerlig storlek med tillhörande plåtrör, undermurning och skärmar på sidorna af blank plåt» beräknades uppgå till 3 800 kronor, varav omkring 3 000 kronor till målning, gipsarbeten och förgyllning.

Överintendentsämbetet förklarade sig den 9 november 1880 intet ha att erinra mot detta förslag (K II b: 5). Vid kyrkostämman den 20 december 1880 delgavs församlingen det fastställda restaureringsförslaget varefter stämman beslöt att låta restaurera kyrkan i enlighet med detsamma. Besvär över beslutet anfördes hos konungens befallningshavande emedan det icke ansågs vara fattat i laga ordning. Dels hade »andre än till Slotts församlingen hörande personer deltagit i ärendets behandling vid kyrkostämman» — varmed åsyftades landshövding Edelstam — dels hade stämman

⁸⁷ Avgjorda mål 1880.

⁸⁸ Det halvrunda fönstret kom aldrig till utförande.

⁸⁹ Uppgiften att en del av inskrifterna skulle vara på tyska är felaktig. Den är avskriven efter *Södermarks memorial*. Södermark hade tydligen icke försökt eller icke kunnat läsa de svårtydda svenska inskrifterna.

⁹⁰ Om dessa bänkar, »kungsstolarna» se vidare s 68 f.

⁹¹ Vid utförandet blev endast väggarnas nedersta del nedanför målningen »oljedränkta».

Fig 45. »Projekt till dekorerings af Rikssalen [Gröna salen] i Calmar Slott och utseendet af densamma om förenig med kyrkan göres, medelst väggens genombrytande.» Sign F W Scholander 1861. Bst

“Project for the decoration of the Hall of State [The Green Hall] in Calmar Castle, and the appearance of the Hall if it is united with the Church by piercing the wall.” Signed F W Scholander, 1861

sammanträtt i domkyrkan, dvs utanför slotts församlingens område». Konungens befallningshavande fattade beslut över besvärerna den 20 april 1881. Landshövdingen hade deltagit i stämman som representant för staten som äger slottet och kyrkan och stämman hade ägt rum i domkyrkan därför att också andra ärenden behandlats vilka voro gemensamma för domkyrkoförsamlingen och slotts församlingen. Besvärerna ogillades därför (K II b: 5).

Vid kyrkorådets sammanträde den 25 april erhöll ordföranden, domprosten R. Warholm, upp-

drag att skaffa anbud på utförandet av erforderliga »murare- och målare-arbeten för återställande av slottskyrkan i dess ursprungliga skick». Vid rådets sammanträde den 26 maj förelågo de begärda anbuden båda daterade 1 maj 1882 (K II b: 5). Murmästaren O Pettersson framhöll i sitt anbud att all puts på väggarna var antingen nedfallen eller mer eller mindre lös samt att »vid alla befintliga ramstycken såväl uti fönsterhållven som på väggarna är listerna nerfallne». Han erbjöd sig att utföra arbetet »samt materialier af kalk och sand samt ställningsvirke till ungefär

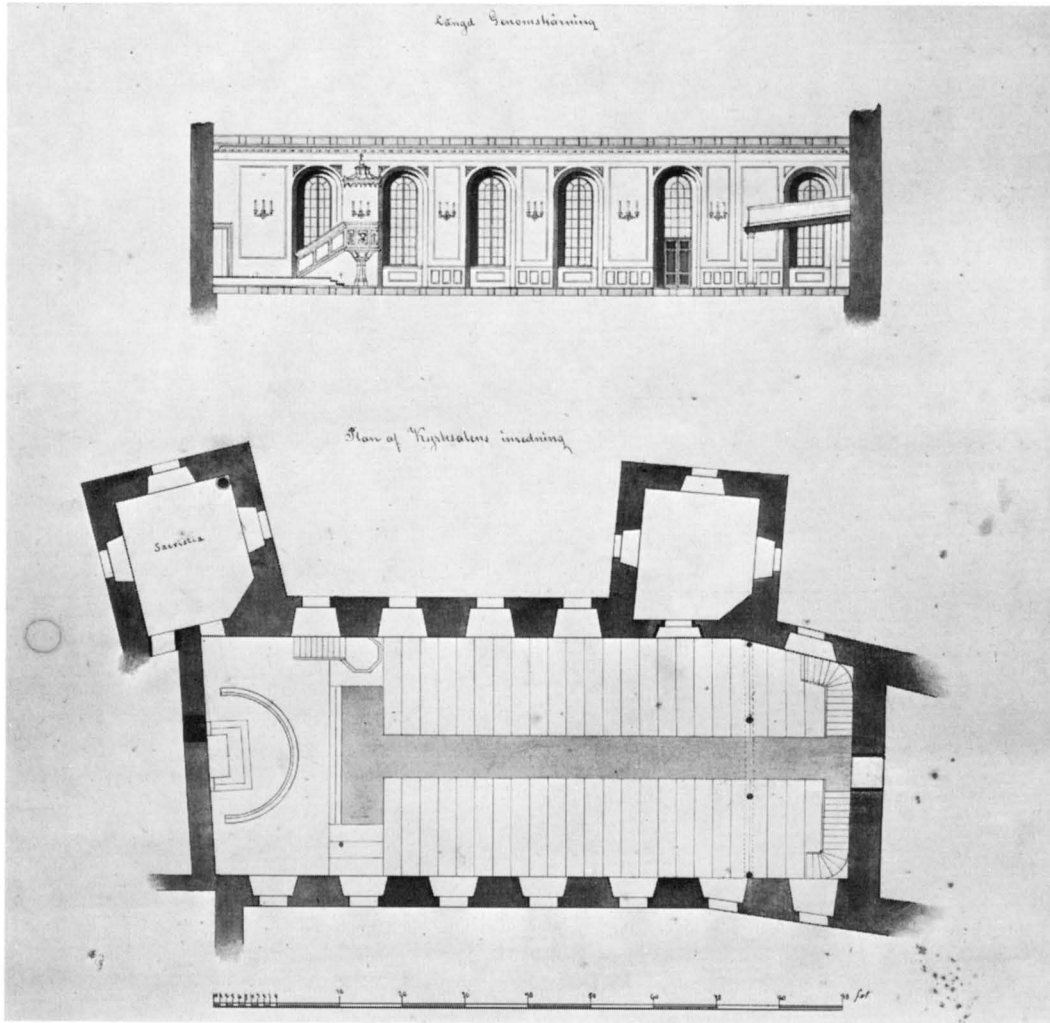

Fig 46. Förslag till inredning av ny kyrka i »Förbrända salen» i Kalmar slott, av J F Åbom 1877. Kyrkans plan och längdsektion. Kalmar domkyrkoarkiv

Proposal for the establishment of a church in the "Burnt Hall" in Kalmar Castle, by J F Åbom, 1877. The plan and longitudinal section of the church

900 kr.» Anbud på målning hade lämnats av målaren C O Christiernin som framhöll att »man ej med säkerhet kunde bestämma huru mycket som behövde göras förrän Muraren bortknackadt det som är förfallet och löst; så får jag härmed endast uppgifva en obestämd summa, men, som detta arbete fordrar tid och noggranhet både till arbete och färgen och det ej på något vis får vara afvikande ifrån det förutvarande så att det får utseende af lappverk antager jag att summan härför

kommer att ställa sig omkring 500 kronor. Oljefärgen å Bänkar, Pallar, Prädikstol, Altare, Altarring, Sakristiga, prydnader å Kungstolarne, nya dörren samt gallret omkring orgeln, samt fönstren och undre delen af murväggarne beräknat till underkant af fönstren 240 kr. Äkta förgyllning af allt som förut varit förgyllt 200 kr.» eller tillsammans 940 kr. Om ornamenten i stället önskades förgyllda »med Metall eller så kallad oäkta Guld» skulle priset härför utgöra 100 kronor. Rå-

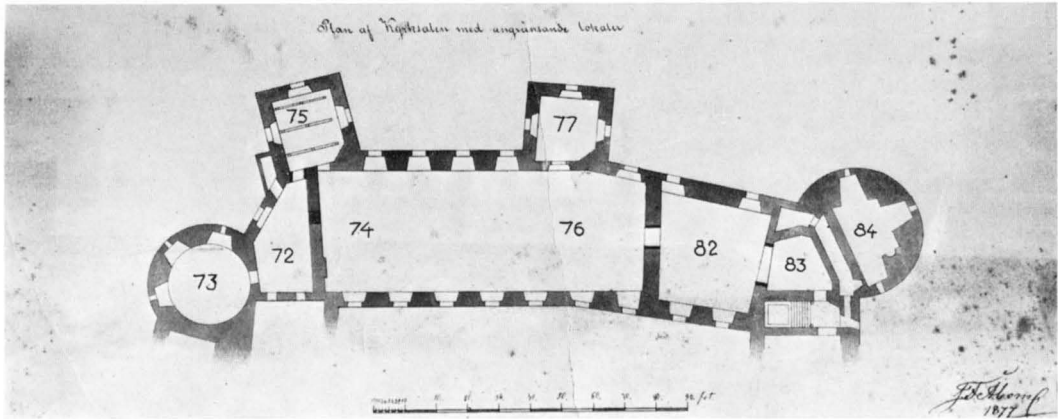

Fig 47. J F Åboms förslag till inredande av ny kyrka i »Förbrända salen» i Kalmar slott. Orienteringsplan. Kalmar domkyrkoarkiv

J F Åbom's proposal for a church in the "Burnt Hall" in Kalmar Castle. General plan

det ansåg enhälligt att kostnaden för murarearbetet var överdrivet högt tilltaget varför man beslöt att infordra förslag från andra murare i staden. Frågan om målningen skulle under tiden vila (K III a: 2).

Vid rådets sammanträde den 22 juni 1882 antecknades till protokollet »att muraren Samuelsson . . . inkommit med anbud att afhjelpa de synbara bristerna å murningen i slottskyrkan under tillsläppande af all materiel samt ställningar; allt för en kostnad af tvåhundrastruttio kronor» och att kyrkorådet antagit detta anbud. Arbetet var nu färdigt och i närvaro av konkurrenten, »muraren Pettersson som var tillkallad i egenskap af sakkunnig, företogs afsyning å murarna och taket i slottskyrkan, och blef Samuelssons arbete, som befanns vara väl och försvarligt utfört godkänt av Kyrkorådet». »Enär Samuelsson icke haft i uppdrag att jemväl kalka taket» avtalades nu med honom att utföra detta arbete för 70 kr.

»Sedan murarearbetet i kyrkan verkställdes hade målaren Christiernin uppgjort detaljerat kostnadsförslag för kyrkans renovering i afseende på målning; och aftalades med honom att verkställa all målning inom kyrkan» för 795 kr i enlighet med ett nytt kostnadsförslag, i vilket förgyllningsarbetet var uteslutet. Rådet beslöt även att anmoda sin medlem snickaren C G Malmquist, att

före målningen låta verkställa »erforderlig lagning af träarbetet i kyrkan». Något beslut om priset för detta arbete fattades icke. Den 29 augusti antecknades till protokollet »att kyrkan blivit rengjord efter murningsarbetet för 20 kr. Att förstugan blivit putsad och kalkad för 15 kr samt »att fondväggens i Kyrkan dekorering kostat 25 kr; hvilket allt gillades». Hur fondväggens dekorering var beskaffad nämnes icke. Den nuvarande decorationen med Tre kronor och vasar tillkom nämligen först senare (jfr nedan). Antagligen har en ommålning eller komplettering verkställts av det av fig 30 återgivna vapentältet kring altartavlan. Rådet beslöt även att »antaga ett af Spegelfabrikör Gerdes gjordt anbud om förgyllningen i kyrkan af hvad som förut varit förgyllt, så att allt blankt får äkta och allt matt oäkta förgyllning». Kostnaden för detta arbete skulle vara 100 kr. Vidare beslöts att »Kyrkans väggar medanom målningen» skulle oljedränkas för 40 kr (K III a: 2). Vid kyrkorådets sammanträde den 6 oktober antecknades att »Slottskyrkans målning var färdig». Den avsynades och arbetet »befanns vara utfördt med synnerlig omsorg», varför det av kyrkorådet »med nöje godkändes». Beträffande kyrkans östra vägg beslöts att tills vidare endast upphänga altartavlan »som blifvit rengjord» samt »att låta anstå med väggens de-

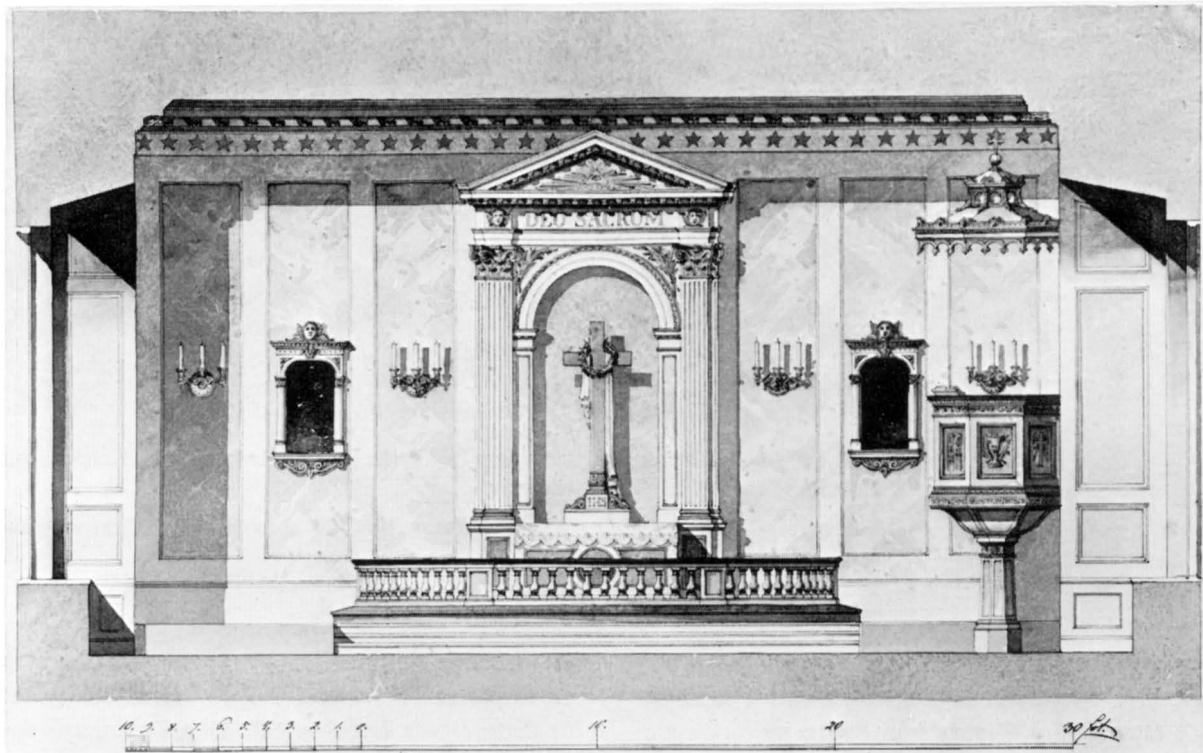

Fig 48. J F Åboms förslag till inredande av kyrka i »Förbrända salen» i Kalmar slott. Kyrkans norra vägg med altare, predikstol och nummertavlor. Kalmar domkyrkoarkiv
J F Åbom's proposal for a church in the "Burnt Hall" in Kalmar Castle. N wall of church with altar, pulpit and hymnboards

korering, tills möjligen framdeles något förslag kan inkomma från Öfverintendents embetet i Stockholm». Även förgyllningsarbetet var nu färdigt och godkändes. Efter slutförd restaurering sammanfattade kyrkorådet resultatet i en kort beskrivning införd i dess protokollbok (K III a: 2). Uppgifterna äro inarbetade i det föregående. Det bör endast tilläggas att restaureringen påbörjades 12 juni 1882 och var fullbordad så att kyrkan kunde återinvigas söndagen den 8 oktober samma år.

Inredning och inventarier

Altareanordning

Altaret invid östra väggen är av trä, har rektangulär planform och är helt slätt, utan listverk eller ornering och vitmålat. Det har i nuvarande form

Uppvärmningsanordning

Kyrkan har varmvattenvärmeledning införd omkring 1930, värmepannan är uppställd i källaren nr 9 under slottets södra länga. Denna värmeledning ersatte en omkring 1910 gjord varmlufts- värmeledning vilken hade värmekammare och eldningsrum i Kanslivalvet, rum nr 51, i östligaste delen av våningen under kyrkan. Den första uppvärmningsanordningen, en s k Gurneijsk ugn av gjutjärn insattes i samband med restaureringen 1882 (jfr s 59).

tillkommit 1873 (K III a: 2 25/10 73); dessförinnan voro kortsidorna rundade (fig 25 och 26).

Altarringen består av ramstycken och fyllningar, de förra med ljst blågrå marmorering, de

senare ljusare blå med skulpterade och förgyllda rokokokartuscher (fig 32). Den är utförd 1773 av snickaren och bildhuggaren Jonas Berggren.⁹²

Första gången altaret omnämnes är 1614; då blev ett »Altare med Pall förbetrat» av Nils Snickare.⁹³ I inv 1643 omtalas endast »1 Alltare», men 1650 var »1 Gallerij wärk [dvs en altarring] giordt om Altaret vthj Kiörckian» (G Rä-kensk A 1652 f 10 v) och detta bestyrkes av inv 1660. Enligt inv 1694 fanns »1 Altare med trägallerverk omkringh [och] 1 Pall kring Disken», alltså en altarring med knäfallspall. Inv 1780 omtalar »ett nytt altare med ny krantsoval och Marmor målning samt bildhuggeri förgylt» av vilka »krantsovalen» är den nuvarande altarringen. År 1840 utbetalades 16 sk »för Messingskrokar till Altardiskens decoration» (L I a: 3 s 322).

Altartavlan (fig 27 och 49) är en på väggen hängande oljemålning på duk, föreställande Kristus på korset, målad av akademiritmästaren i Lund Alexander Kastman. Tv om korset fyra sittande kvinnor och ovanför den två svävande änglar; th en stående man (Johannes). Tavlan har skulpterad förgylld ram i rokokoformer, överstycket är sammansatt av vingade änglahuvuden, understycket ornerat med Kristi pinoredskap: törnekrona, gissel, hammare, spjut, handklove, kannan med handtag, rör med ättikssvamp samt en palmkvist. Tavlan skall ha uppsatts omkring år 1775,⁹⁴ men finns icke upptagen varken i inv 1780 eller inv 1786. Den 13 september 1783 betalades 4 rdr till »Slots Byggmästaren för Altartaflans lagande» (L I a: 1 s 161). Inv 1803: »1 Altare Tafla, förmodeligen af Kastman i Lund målad på väf, föreställande Christi Korsfästelse Teckning, kolorit och Träarbete sammantaget, tycks icke vara af synnerligt värde». Under 1800-talets början var tavlan omgiven av ett, redan

omtalat, på väggen målat vapentält på vilket hängde fem små tavlor med kyrkans »privilegier» (fig 30). Om dessa tavlor se s 97 f. Inv 1861 omtalar »5 st Taflor till altarpnydnader». Vapentältet borttogs och östra väggen fick sin nuvarande målade dekoration av »Vasar» och »tre kronor» först efter avslutningen av 1882 års restaurering. Jfr s 63. Altartavlan restaurerades 1961 av konservator Sven Wahlgren och överfördes då på ny duk. På den gamla dukens baksida befanns vara skrivet med blyerts: »Denna Altartafla nedföll från sin plats under pågående Gundstjänst söndagen den 20 januari 1885, då 1:e Komministern R. Hoflund stod för altaret. Lagad och i sin helhet renoverad af Dekorationsmålaren C O Christernin». (ATA.)

En äldre altartavla, oljemålning på trä (fig 50), framställer Nattvarden. I mitten Kristus i vit dräkt med strålgloria som avtecknar sig mot ett på väggen hängande brunt vapentält. De tolv lärjungarna i blå, röda eller gröna dräkter med vita mantlar. Judas i brun dräkt och med blå pung i vänstra handen är på väg att gå. Han pekar mot sitt bröst med utsträckt, överdrivet långt pekfinger. B (inom ramen) 34, H 23,5 cm. Ornerad, profilerad och förgylld ram. Mått: B 48 cm, H 39 cm. Enkel folklig kvalitet. Hänger 1966 i sakristian. Inv 1746 upptager »1 liten målad tafla wid altaret», troligen denna. Inv 1755: »1 liten grön målad Tafla med målning om nattvarden förärad af förra Regements Qvartermästaren Pahl». Inv 1803: »1 liten Tafla med oljofärg målad på Träd: Jesus instiftar den heliga Nattvarden». Den satt då på östra väggen under den nuvarande altartavlan. Inv 1861: »1 st målad tafla». Inv 1886 »1 mindre oljefärgstafla». Troligen har den tjänat som altartavla före den nuvarande.

Predikstol och prästbänk (sakristia)

Predikstolen invid norra väggens östra del har kvadratisk plan med förkroppade och rundade hörn. Med den är sammanbygd en vägg som avskärmar ett mycket smalt rum invid östligaste delen av kyrkans norra vägg. Det tjänar som sakristia (fig 27 och 31). Under 1600- och 1700-talen benämnes denna anordning »preststolen».

⁹² *Manne Hofrén*, Kyrkobilhuggaren Jonas Berggren. Meddelande från Kalmar läns fornminnesförening 24, Kalmar 1936 s 24.

⁹³ Smål 1614 nr 18. Lönings- förtäring- och mantalsregister.

⁹⁴ Enligt uppgift i Uppfostringssällskapets tidning 1782. — *Alexander Kastman* f 1723, son av handlanden i Kalmar *Erik Kastman*, stud i Uppsala (Kalmar nation) 1743, akademiritmästare i Lund 1754, † 1782.

Både predikstolen och präststolen ha likartad skulpterad och förgylld dekoration som altarringen och äro målade i samma färger som denna. De äro även utförda av samma konstnär, Jonas

Fig 49. Altartavla, oljemålning på duk av Alexander Kastman, omkr 1775. Foto S Hallgren 1966

Altarpiece, oil-painting on canvas by Alexander Kastman, ca 1775

Berggren år 1773 (Hofrén a a s 24). Inv 1830: »1 Predikstol, vacker, inköpt 1768 för Församlingens egna penningar samt kostar emellan 3 och 400 Rdr». År 1809 inköptes för 24 skilling »en grön Chalong . . . till Gardin för Predikstols Fönstret i den gamles och söndreges ställe». (L I a: 2 (8) verif 23).

På väggen ovanför predikstolen finnes en i trä snidad förgylld strålande sol och i denna en för-silvrade duva (fig 33).

En predikstol är i handlingarna omtalad första gången i ett »Bijgning Bohagz och Archlj Register» för år 1606 som bland slottets övriga möbler upptager »1 Predicke Stoll».⁹⁵ I räkenskaperna för de år i slutet av Johan III:s regering då kyrkan uppfördes omtalas ingen predikstol och ej heller i de, dock mycket ofullständiga, räkenskaperna därefter fram till Kalmarkriget 1611. Det är troligt att den gamla kyrkans predikstol överflyttats till den nya kyrkan som i övrigt under 1500-talet fick endast provisorisk inredning. I 1613 års »Inwentarium effter Juthen», som anger slottets bestånd av inventarier då det återlämnades av danskarna, är upptaget »1 Predikestoll» vilken med säkerhet är densamma som nyss nämnda. Den reparerades nästföljande år, då Nils Snickare erhöi betalning för att han »Förbetret en Predikstol».⁹⁶ Samma års inventarium upptager »en Predikestoll förmålt».⁹⁷ Inv 1639 omtalar både »1 predickestoll» och »1 präste Stoll». Den senare hade tillverkats av Nils Snickare 1614.⁹⁸ Samma uppgifter förekommer sedan i alla följande inventarier t o m 1739 med den skillnaden att prästsolen från och med Inv 1694 kallas »Kijrckioherdestohl». Inv 1755 omtalar »1 Ny Prädikstohl med förgylt Billtwärck, och blå målad, inköpt år 1751 för Kyrckians medel. 1 Ny Sohl öfwer Prädikstohlen med en dufwa, förgylld och Silfwererad, äfwen inköpt för Kyrckians me-

⁹⁵ Smål 1606 nr 2. Kalmar slott o ladug (Kungl brev m m).

⁹⁶ Smål 1614 nr 18. Lönings- förtärings- mantals-reg . . . m m.

⁹⁷ Smål 1615 nr 12. Kalmar slott o ladug Knut Michelsons räkensk »Inwentarium till Anno etc 1616».

⁹⁸ Smål 1614 nr 18. Lönings- förtärings o mantals-reg m m.

Fig 50. Nattvarden, oljemålning på trä, 1700-talets mitt. Foto S Hallgren 1966
The Last Supper, oil-painting on wood, mid-18th century

del år 1751. I Gammal Söndrig Prädikstohl nedertagen. I Kyrckoherdestohl förändrat, och till en dehl lika målad som Prädikstohlen. Den nya predikstolen var, liksom den nuvarande, gjord av Jonas Berggren som 1751 därför erhöll 53: 25 dlr smt av kyrkans medel. (L I a: 1 s 21). Både den och präststolen tyckas ha varit anordnade ungefär som de nuvarande. Den blå färg med vilken de voro målade är ännu förhärfskande i interiören och har tydligen gammal tradition. Den nya predikstolen liksom präststolen och altarringen m m förstördes vid en eldsvåda i östra delen av slottets södra länga den 23 november 1755 (K S II s 188). Den nuvarande solen över predikstolen tycks ha gjorts alldeles lika den 1755 förstörda, ty den ovan återgivna beskrivningen i inv 1755 överens-

stämmer alldeles med det nuvarande utseendet (fig 33). Efter eldsvådan fick församlingen reda sig med provisorisk predikstol — troligen den äldre utrangerade — till år 1773, då nuvarande predikstol och präststol anskaffades. I inv 1780 beskrivas de på följande sätt: »En Predikestohl med förgylt bilthuggeri och Marmor målning. En nij sol öfwer Predikstohlen med en förgylt dufwa. Ett nytt skrank ikring Kyrkioherde-stolen med förgylt bilthuggeri.» 1807 års inventarium lämnar samma uppgifter med tilläggen att skranket kring präststolen är »af 5 $\frac{1}{4}$ alns längd och 2 $\frac{1}{2}$ d:o bred» samt att predikstolen och skranket »underhållas af församlingen». År 1815 omförgylldes solen och försilvrades duvan av Ulrica Octavia Wetterberg. (L I a: 2 (14) verif 17). Den

Fig 51. Nummertavla utförd av bildhuggaren Jonas Berggren, inköpt 1773. Foto S Hallgren 1966

Hymnboard executed by Jonas Berggren, sculptor, purchased 1773

gamla predikstolen från 1500-talet såldes på auktion den 17 februari 1777 för 2 skilling och inropades av slottsfogden Hadders.⁹⁹ Dess vidare öden äro okända.

Timglas

I inv 1694 är upptaget »1 ljetet Timmeglaas», värderat till en dlr smt samt »1 Nijtt dito med 4 dehlningar, 3: 24: —» dlr smt. I inv 1722 anmärkes om det senare att sanden uti dess ena glas stannar. Inv 1739 redovisar båda timglasen,

men det ena var då »aldeles odugeligit» och det andra »ofärdigt». Båda finnas kvar i inv 1755 men »aldeles odugelige». 1755 fanns dock även ett nytt timglas »inköpt för Kyrckans penningar». Det hade köpts 1744 och kostade 4 dlr smt (L Ia: 1 s 7). I inv 1786 redovisas endast »1 Timmeglas». Det beskrives av inv 1803: »1 Timmeglas å Predikstolen med quart afdelningar och Ställning af Mässing». Den 21 febr 1818 fick Mag: E. Grönquist 36 skilling för att han »reparerat Ett halftimeglas» samt för »Ny sand och ny plåt» (L Ia: 2 (16) verif 17). I inv 1861 och senare äro inga timglas upptagna, men kyrkan måste åtminstone det förra året ha haft ett sådant, ty landskamrer Södermark uppger i ett memorial den 15 november 1879 att »å timglasställningen vid predikstolen» finnes åtalet 1663 (Avgjorda mål 1880). Av åtalet att döma bör det ha varit det äldsta av de i inv 1694 upptagna timglasen som var bevarat 1879. Det finnes dock icke i inv 1878 och senare inv och är nu försvunnet.

Bänkinredning

Kyrkans bänkinredning utgöres av två kungsstolar längst fram i kyrkan, en för konungen på södra sidan om gången och en för drottningen på den norra samt 20 vanliga bänkar på södra och 17 på norra sidan. De äro alla slutna och försedda med dörrar. Förr har funnits 20 bänkar även på norra sidan, men tre av dem ha borttagits för att lämna plats för orgeln. Norra bänkskärmen går dock fortfarande obruten fram till västra väggen.

Kungsstolar

Kungsstolarna ha båda varit utformade på samma sätt. De ha 128 cm höga väggar — något högre än övriga bänkar. Drottningstolens invändiga L 253, B 132 cm (fig 53). Konungens stol har samma bredd men är nu endast 154 cm lång. Den har efter 1780 men före 1817 blivit förkortad i sin södra ända för att ge plats för en vanlig bänk i öst-västlig riktning (fig 25 och 26). Väggarna äro sammansatta av ramstycken och fyllningar och försedda med kraftiga, i genom-

⁹⁹ Verif 1777: 2 f 2800. (K S III s 403).

skärning kvadratiska hörnstolpar. På var och en av de senare står en 97 cm hög, svarvad och rikt profilerad ljusstake av trä, utformad som en spira (fig 31 och 53). Nedtill har var och en av dem åtta i ring ställda, stående voluter och ungefär mitt på skaftet en stor genombruten vulst. Uptill avslutas de med en öppen krona som tjänar som ljusmanschett. Kronorna bära på konungsstolens spiror de förgyllda initialerna G[ustavus] A[dolphus] R[ex] S[ueciae] och på drottningstolens M[aria] E[leonora] R[egina] S[ueciae]. Väggarnas socklar äro utvändigt målade med »diamantstenar» i brunrött; ramstyckena ha i mitten ett smalt insänkt fält målat i ljusblått och vitt; under denna färg finnes en äldre marmorering i grågrönt. Ramstyckena i övrigt och fyllningarna ha både på utsidan och insidan tunn rödbrun lasering och däröver moreskornament målade i svart (fig 55–58). Ornamenten äro symmetriska i förhållande till två mot varandra vinkelräta axlar; de äro icke schablonerade utan målade på fri hand och därför något varierande i detaljformerna. Väggarna avslutas med ett entablement med fris och kornisch, den förra målad med »over» i vitt och grått; kornischen har en utskuren bandslinga målad rödbrun mot ljusblå botten. Moreskorna tillhöra den ursprungliga dekorationen från 1600-talets början, målningen i övrigt i sitt nuvarande skick från kyrkans restaurering 1882. Under 1800-talets början voro kungsstolarna »brunmålade, alla öfriga bänkar, liksom läktaren blå målade» (Löfgren I s 203). Anteckningar på skisser av N M Mandelgren från 1875 (fig 54) visa att färgerna nu äro de samma som före restaureringen 1882 då stolarna, med undantag för de moreskdekorerade delarna, blevo omålade. Framtagna prov av den underliggande färgen ha dock visat att den nytillkomna färgen är betydligt råare än originalfärgen. Stolarnas dörrar ha lås av järn på insidan och nyckelskylt på utsidan (fig 59). De äro troligen samtida med stolarna. Nycklarna saknas nu. Ovanför kornischerna ha båda stolarna varit försedda med gallerverk av trä med kvadratiska rutor, bevarade på kungsstolens södra och på drottningstolens östra sida, i båda fallen med ljusblå målning. H 32,5, resp 41,5 cm (fig 27 och 53). Båda sto-

Fig 52. Dopfunt. Kupan av gröngrå kalksten 1600-talets senare del. Den provisoriska underdelen är en solvisarefot av röd kalksten som tillhör Kalmar museum. Foto N Lagergren 1962

Font. The bowl is of greenish-grey limestone, latter part of 17th century. The temporary foot is the base of a sundial of red limestone, and belongs to Kalmar Museum

larna ha sittbänkar av omålade bräder vid båda långväggarna. Sittbänkarnas H 53 cm i kungsstolen, 44 cm i drottningstolen. Den senares bänkar ha vid framkanten en låg upphöjd list, som visar att de varit försedda med dynor.

År 1780 stodo kungsstolarna nedanför trappstegen till koret och fria från dem (fig 25). I sam-

band med en kort därefter, före 1817, gjord förändring av bänkinredningen i dess helhet ha kungstolarna flyttats öster ut, så att deras framsidor nu vila på första trappsteget till koret (fig 26). Därvid ha oskickligt utförda urtagningar gjorts i sockelpartierna (fig 56). Ursprungligen ha stolarna stått helt fria från den övriga bänkinredningen. Deras västra väggar som nu utgöra framsidor i de första bänkarna ha nämligen samma arkitektoniska utformning som de övriga väggarna, vilket de icke skulle ha fått, om me-

Fig. 53. Drottningstolen tillverkad 1614 av snickaren Nils Nilsson, med moreskmålning av Per Matsson 1615. Foto Kalmar läns museum 1966

The Queen's pew, made in 1614 by Nils Nilsson, joiner, and with Arabesque paintings executed by Per Matsson in 1615

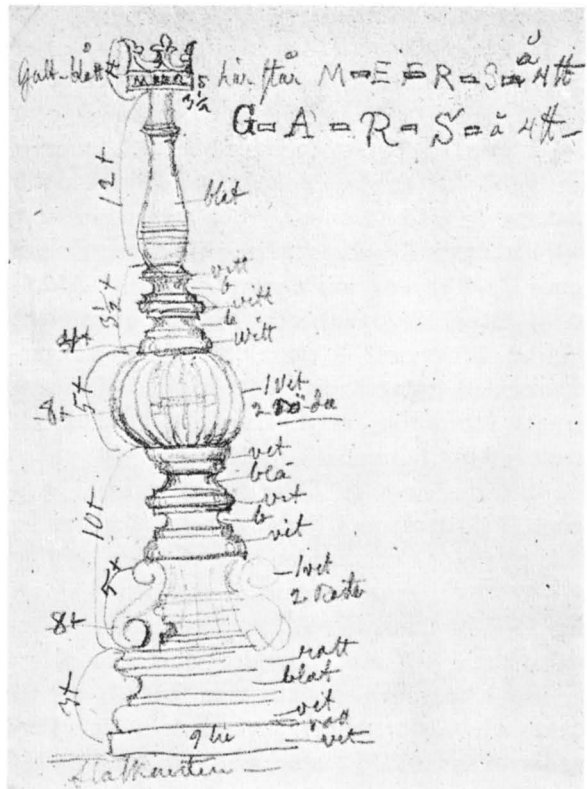

Fig 54. En av kungstolarnas spiror med uppgifter om mått och färg. Skiss av N M Mandelgren 1875. LUKI
One of the sceptres on the royal pews, with information on measurements and colour. Sketch by N M Mandelgren, 1875

ningen varit att bygga in dem i bänkkvarteren. Fig 58 visar kungstolens västra fasad, nu inbyggd i första bänken söder om mittgången.

Kungstolarna äro tillverkade 1614 av snickaren Nils Nilsson och målade nästföljande år av Per Matsson. Förstnämnda år blev »tillarbetet hoos Nils Snickare S: 3. [själv tredje]» bl a »vthi Kijrckien 1 Konungzstoll, 1 Drotningzstoll, 8 Suarfuaude stolper till Konungz och Drotningh Stolen», samt »8 Cronor». ¹⁰⁰ De svarvade stolparna och kronorna voro kungstolarnas åtta spiror. År 1615 »ähr gifvit Peder Målare för hann hafuer förmålt vthi Slots Kijrckian etc. Peninger 16 ¹/₂

¹⁰⁰ Smål 1614 nr 18. Lönings- mantals- och för-täringsreg.

Fig 55. Drottningstolens dörr med moreskornering av Per Matsson 1615.
Foto S Hallgren 1966

Door of Queen's pew with Arabesque ornament by Per Matsson, 1615

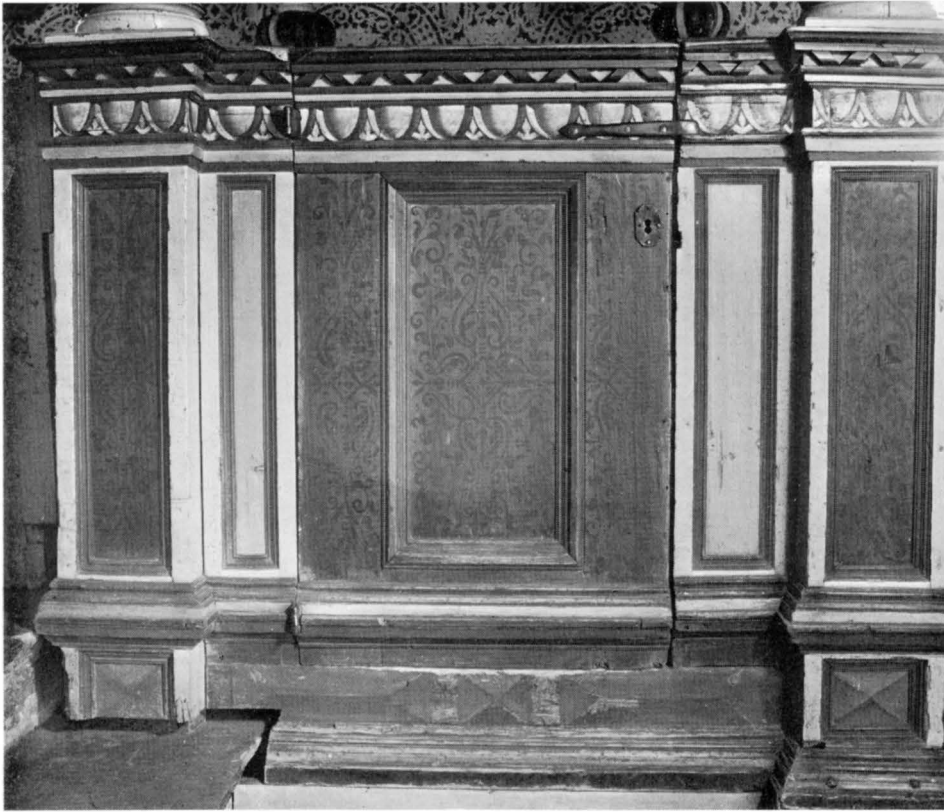

Fig 56. Kungsstolens gavel. Foto N Lagergren 1962

End of King's pew

dall:r. En Penn:r 11¹/₄ dalr:». ¹⁰¹ En del av målningsarbetet bör ha utförts på kungsstolarna, ty i inventariet till år 1616 uppgivas de då vara »förmålt». ¹⁰² Moreskmålningen är det enda som nu är synligt av denna Per Matssons målning. Till drottning Maria Eleonoras besök i Kalmar 1628 »ähr gifuet till förgijlning till 4 Spiror på Drottning Stolen i Slåtz Kijrkian, Penningar 8 Daler». ¹⁰³ Spirornas kronor försågos säkerligen vid detta tillfälle med drottningens förgyllda initialer men summan är så stor att det är troligt att spirorna blevo i sin helhet förgyllda. Då spirorna tillverkades 1614 hade Gustav II Adolf ingen drottning, varför kronorna på drottningstolen då icke kunde erhålla några initialer. Då ingen förgyllning omtalas på kungsstolens spiror 1628, är det troligt att de fått sådan redan 1615 i samband med målningen. »Spirorna på båda Kongl. Stolarne» lages 1805 för 24 skilling (L I a: 2 (4) verif 39). Enligt räkning d 27 sept 1817 har »Daniel Bergman Bildhuggare» för 4 rdr b:o »reparerat 2 styc-

ken spiror til Kongl: Stolarne, gort nya globar til fyra stycken samt 2:ne Kroner. Målat ock förgylt dem alla.» (L I a: 2 (16) verif 11.)

På planen fig 25 från 1780 äro båda kungsstolarna betecknade »Commendantsstol», och drottningstolen var tydligen då reserverad för kom-

¹⁰¹ Smål 1615 nr 12. Kalmar slott o ladug. Löningsmantals- o förtäringreg.

¹⁰² Smål 1615 nr 12. Knut Michelssons räkensk Inv till 1616.

¹⁰³ Smål 1628 nr 10. Kalmar slott o ladug f 18 v.

Fig 57. Interiör av kungsstolen sedd mot norr. Foto N Lagergren 1962

Interior of King's pew looking N

Fig 58. Kungsstolens västra långsida, inbyggd i första kyrkbänken söder om gången. Foto N Lagergren 1962

W long side of King's pew, built into the first pew in the church

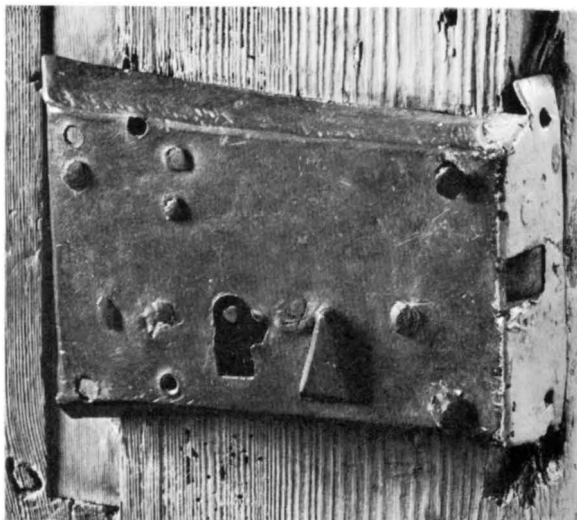

Fig 59. Drottningstolens lås, omkr 1614. Foto S Hallgren 1956

Lock of Queen's pew, ca 1614

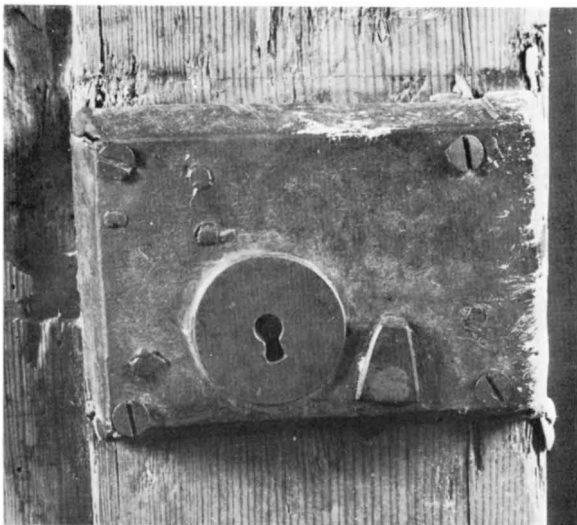

Fig 60. Lås till bänk nr 5 på kvinnfolkssidan (norr), reparerat och därvid kompletterat med en mässingsbricka över det ursprungliga nyckelhålet. Foto S Hallgren 1966

Lock from the church pews no. 5 on the women's side (N), repaired and complemented with a brass plate over the original keyhole

mendantens fru. Enligt en den 16 augusti 1803 fastställd »fördelning af Stolsrummen» var kungsstolen då uthyrd till »Murmästar Löfbergs Änka», »Skeppar Dahlbergs» och fem andra skeppares

änkor samt till »major Sabelschölds piga». Drottningstolen innehades samtidigt av åtta namngivna änkor samt av pigan Stina Jönsdotter (K I a: 1 s 5 f). Stolarna voro sålunda vid denna tid inga rangplatser. Bänkhyran utgjorde 4 skilling pr person och år, hälften mot hyran i de närmaste bakom belägna bänkarna. 1817 hade priset stigit till 12 skilling. Man höll strängt på indelningen i mans- och kvinnosida, men gjorde ett undantag för kungsstolen, som fick disponeras av kvinnor ehuru den var belägen på manssidan. Orsaken var säkerligen att församlingen hade betydligt kvinnoöverskott (jfr s 77). År 1874 beslöt kyrkorådet »på förslag af grosshandlanden J. Jaenson att den s k Kungsbänken skulle från och med 1 maj upplåtas åt Herr Landshöfdingen Edelstam och att de nuvarande bänkgäarna skulle anvisas andra platser i kyrkan» (K III a: 2 10/4 74).

Till de båda kungsstolarna hörde ursprungligen stolskläden och vid kungliga dödsfall kläddes både kungsstolar, altare och predikstol med svart kläde. Så skedde bl a år 1632. Då blev »efter W:ne Stådhollarens Befallningh optaget till att Kläda Altaredh, Predikstoolenn och några andra Stoolar i Kijrckian på Slottet för H. K. M:tz (nu hoos Gudhj höglofflig i åminnelse) Sorgelige aff fall skull 33 1/2 al. Klädhe» (Landsbok 1632 f 180). Inv 1660 meddelar att »8 Alnar Rödtt Klädhe till Stolerna» inköpts för kyrkans medel. Detta kläde användes till kungsstolarna. Vid drottning Ulrika Eleonora d ä:s frånfälle 1693 blevo dessa »2 gl. röda stohlskläde 8 al:r längdt tillsammans» svärtade och använda till att bekläda altaret med. Samtidigt fanns då även två nya röda stolskläden för kungsstolarna och de blevo likaledes svärtade för att användas till predikstolens beklädande »för Hennes Maj:tz Högetst beklagel. dödzfall skull» (inv 1694). Vid Karl XI:s död 1697 beslöt kungl maj:t efter framställning från kommandanten på slottet att 97 2/3 dlr smt skulle bestås »till Kongzbänckarnes samt Predijkstolens och Altarets Sorge beklädningh» (R R 1697 sept–nov f 31 v). För dessa medel inköptes 54 1/4 alnar svart kläde som utom till nyss angivna ändamål även användes »till Cronones öfwerdragande på Kongz Stohlarne» (inv 1722). Enligt samma inv fanns då åter två styc-

Fig 61. Detalj av ryggstyckets utsida i bänk nr 7 på kvinnfolkssidan med moreskornering av Per Matsson 1615. Foto N Lagergren 1962

Detail of outside of back of pew no. 7 on the women's side with Arabesque ornament by Per Matsson, 1615

Fig 62. Detalj av ryggstyckets insida på samma bänk med moreskornering av Per Matsson 1615. Foto S Hallgren 1966

Detail of back of pew, with Arabesques by Per Matsson, ca 1615

ken »röda Stohlskläden» $6\frac{1}{2}$ aln långa och värderade till 8 dlr smt. De $54\frac{1}{4}$ alnarna svart kläde fanns kvar ännu 1755 men det var då »ganska söndrigt och till aldeles intet dugeligt» sedan det under bortåt 60 år använts vid olika sorgehögtidligheter. Både de svarta och de röda stolkläderna återfinnes i inv 1803: »2:ne St:n

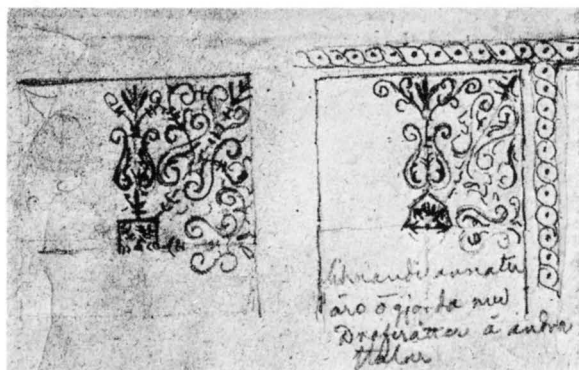

Fig 63. Skiss av delar av bänkrygggar i slottskyrkan av N M Mandelgren 1875. LUKI

Sketch of parts of pew backs in the Castle Church, by N M Mandelgren, 1875

gamla Täcknen af Rödt Kläde til de Kongl. Stolarne $6\frac{1}{2}$ aln långa och 2 al. breda. — 8 st. Svarta Klädes St:n till nyssnämnde Stolars samt Predikstolens beklädande under Kongs Sorg, förstörde af Mal och obrukbare, kunde icke mätas».

Bänkar

Övriga bänkar i kyrkan ha enkla oornerade dörrar och helt släta mellanstycken. Dörrar, mellanstycken och bokbräden samt ryggstyckenas övre lister äro målade ljusst blå. Inredningen i övrigt, även dörrarnas insidor, är av ganska grovt hyvlad, omålad furu. Dörrarna äro på utsidan numrerade med svarta siffror från 1 till 20 på södra sidan och från 1 till 18 på den norra. De med nummer 13 sakna gångjärn och kunna icke öppnas. För att komma in i dem får man gå genom dörrarna till nr 14 och därifrån in i nr 13, sedan man lyft den närmst bänkskärmen belägna delen av nr 13:s sittbänk vilken är försedd med gångjärn. De flesta bänkdörrarna ha lås på insidan; de tolv östligaste låsen på vardera sidan äro av äldre typ och av samma slag som på kungsstolarna. Fig 60 visar ett av dessa lås i bänk nr 5 på norra sidan. Det har blivit reparerat och då försett med en rund mässingsbricka över nyckelhålet. Jfr fig 59. Det är troligt att de med dessa lås försedda dörrarna ha tillhört den ursprungliga bänkinredningen jämngammal med kungsstolarna. Ryggstyckena i en stor del av de nuvarande bänkarna, nämligen

Fig 64. Detalj av bänkryggstycke med moreskornering av Per Matsson från omkr 1615. Foto S Hallgren

Detail of pew back with Arabesques by Per Matsson, ca 1615

nr 1, 3, 6 och 12 på södra sidan samt nr 2, 5, 6, 7, 10 och 12 på norra sidan ha tillhört denna äldre bänkinredning. De äro sammansatta av ramstycken och fyllningar, de senare med likartad moreskornering i svart som den som finnes på kungsstolarna. Orneringen är i de flesta fall icke schablonerad och visar icke oväsentliga variationer (fig 61 till 66). Ramstyckena i dessa äldre bänkryggar ha likartad utformning som motsvarande delar på kungsstolarna, men äro något enklare. I bänkarna nr 4, 5 och 7 på södra sidan är dekoreringsen gjord med schablon och troligen se-

nare gjord (fig 65). Det är tydligt att de förra ryggstyckena utgöra delar av en äldre bänkinredning från 1600-talets början, jämngammal med kungsstolarna, och detta bestyrkes av räkenskaperna.

Under 1590-talet fick kyrkan endast provisoriska bänkar, men 1613, sedan slottet återlämnats av danskarna »ähr komitt till Slotzkiörkan 16 longa stolar, 5 Fotapaller och 2 Smellelås».¹⁰⁴ Nästföljande år 1614 blev »tillarbetet hoos Nils

¹⁰⁴ Smål 1613. Kalmar slott o ladug. Mantals- m fl längder, kvittenser m m.

[Nilsson] Snickare» bl a »35 st:r Kijrkie bänckiar» och »55 knoppar till Kijrckie bänckerne». ¹⁰⁵ Knopparna ha antagligen suttit som prydnader på bänkskärmarnas mellanstycken och utgjort enkla motsvarigheter till kungsstolarnas spiror. På spridda ställen i bänkarna sitta nu svarvade ljusstavar som möjligen återgå på de här omtalade knopparna fig 27 och 35, jfr s 88). År 1615 erhöll »Peder [Matsson] Målare» 27 ³/₄ daler i betalning »för hann hafuer förmålt vthi Slotz Kijrckian». ¹⁰⁶ Inventariet till år 1616 upptager bl a de båda kungsstolarna, 32 st. »Kijrkiebenkier» en »Predikestoll» och en »Dieknestoll» vilka alla voro »förmålte», varför det bör ha varit dem som Per Matson målade 1615. ¹⁰⁷ Det bör därför också vara han som utfört »moreskmålningen» på de i den nuvarande bänkinredningen ingående ornerade ryggstyckena.

Under åren närmast efter 1615 omtalas en del kompletteringar av lås och beslag m m på bänkarna. Inv 1643 upptager 32 »Kijrckio Benker» och inv 1694 »32 Ordinarie stohlar, dhe sembste dörar föruthan» samt »1 Dieknestohl». Den senare var en annan än den 1616 omtalade. Den hade tillkommit 1671, då bräder och spik utlämnades »till Slotz Snickaren Oluf till att göra Tuenne Stycke Jäckne bäncka wthj Slåtz kiörkan vthj fönstre» (G. Räkensk 1671 s 245). Det omtalade fönstret bör ha varit det östligaste på södra sidan. Där finnes också nu en bänk i fönstersmygen. Den saknas dock på planen fig 25 från 1780. Enligt inv 1722 hade kyrkan »30 ordinarie Stohlar, 20 med dörar dhe andra uthan dörar», samt »2 st Pallar wid Konungz Stohlarna, åth gemeena fålket att sittia på» jämte »2 st sämbre wid qvinfolckz Fönstren». Förhållandet var likartat enligt inv 1739 och inv 1755, men i det sistnämnda är antecknat att bänkarna äro »mycket söndrige». Efter eldsvådan den 23 november 1755 som skadade östra delen av kyrkan blevo bänkarna »förbättrade» med 1 ¹/₂ tolft bräder samt en del

spik. ¹⁰⁸ Enligt inv 1780 hade kyrkan då 30 st »ordinaira Stohlar med dörar, de öfriga utan dörar och söndrige». Detta överensstämmer med den av fig 25 återgivna planen från samma år som på vardera sidan har tio bänkar med och fem utan dörar. Under 1800-talets första årtionde reparerades bänkarna vid flera tillfällen och försågos med dörar. Även gjordes helt nya dörar; bl a betalades den 26 februari 1807 1 rd rgd »för 2n:e Stohlars inredning med Dörar och Tillbehör i N:o 15» (L I a: 2 (5) verif 27). Inv 1807 uppger »16 stängda Bänkar och 5 öpna på hwar sida, utan i Choret hvarest finnes 4 st:n . . . alt blå målat». På 1820-talet fanns enligt uppgift av Löfgren 21 bänkar på mansidan 20 på kvinnosidan och uppgiften stämmer med hans plan från 1817 fig 26). Vid restaureringen 1882 blevo bänkarna delvis ommålade i blå färg.

Det hölls strängt på uppdelningen i mansida och kvinnosida även under större delen av 1800-talet. Vid sockenstämma den 2 maj 1814 anmäldes att »det icke sällan skall hända att vid allmänna Gudstjenster Fruntimmer skola intränga i Bänkrummen å Manfolkssidan och begagna den rättighet som endast tillhöra deras Män och Fä-

Fig 65. Detalj av bänkyggstycke med schablonerad ornering. 1600-talet

Detail of pew back with stencil ornament. 17th century

¹⁰⁵ Smål 1614 nr 18. Lönings- förtäring- och mantalsreg.

¹⁰⁶ Smål 1615 nr 12. Lönings- mantals och förtäring- reg.

¹⁰⁷ Smål 1615 nr 12. Knut Michelssons räkensk.

¹⁰⁸ Verif 1756 f 1943, 1948, 1967, 1968.

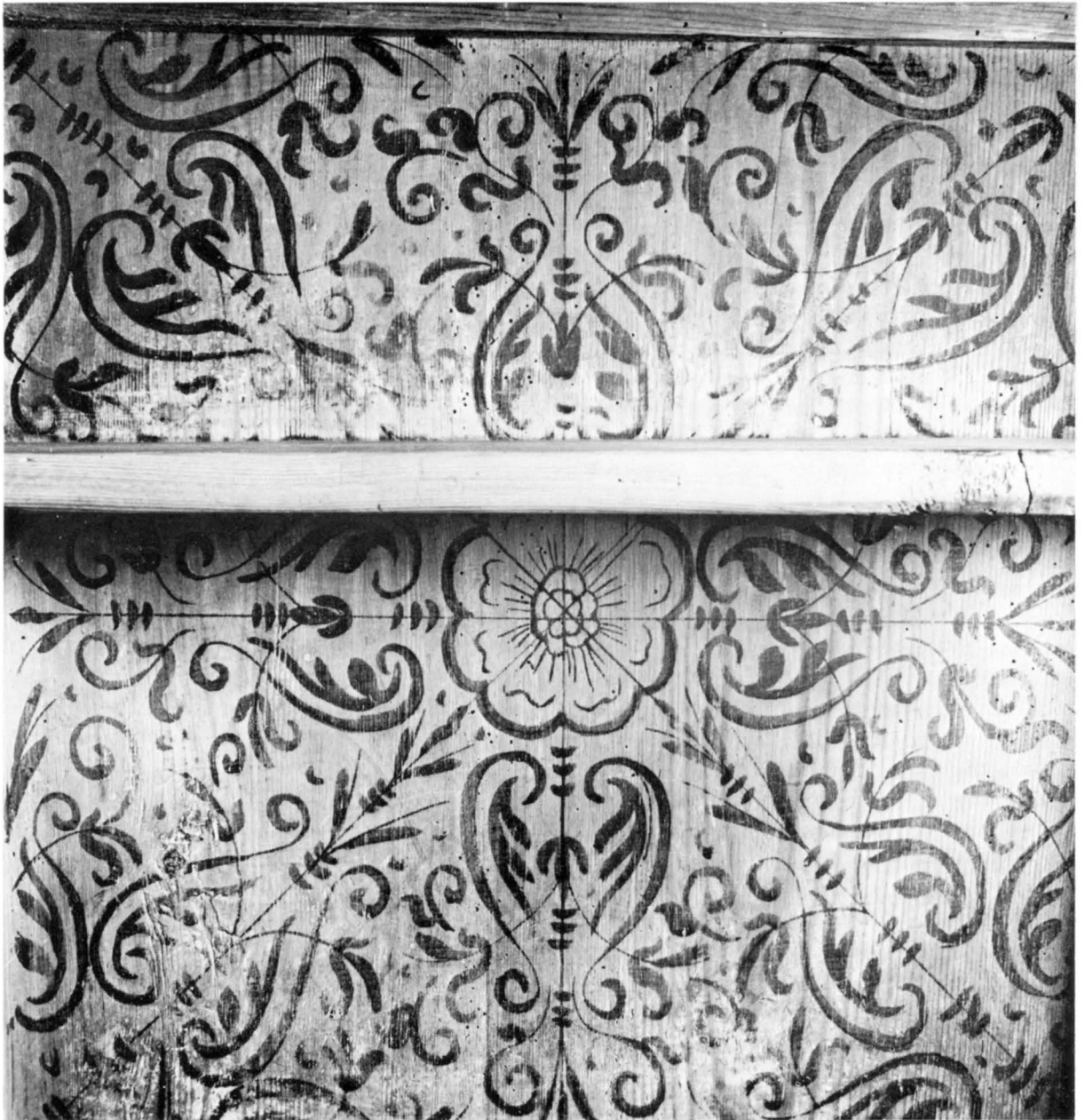

Fig 66. Detalj av ryggstyckets insida i bänk nr 7 på kvinnfolkssidan (norr) med moreskornering av Per Matsson från omkr 1615. Foto N Lagergren 1962

Detail of inside of back of pew no. 7 on the women's side (N) with Arabesques by Per Matsson, ca 1615

der, hvilket Församlingen ansåg stridande mot en god ordning och skick». Det beslöts därför att den som beträddes härmed skulle böta, första resan 8 skilling till kyrkokassan, andra resan dubbel; skedde det tredje resan ålåg det kyrkorådet att efter omständigheterna med plikt belägga förselsen (K I a: 1 f 57 v).

Bänkhyran var 1803 för bänkarna i kyrkan 8 skilling per person, för platser i kungs- och drottningstolarna 4 sk och för pallarna 2 sk. Hela inkomsten av bänkhyra utgjorde 21 rdr 6 sk (L I a: 1 (2) f 6 och 7). 1817 betalades 24 sk i de sex främsta bänkarna samt i nr 23 och 24; 18 sk i bänkarna 7–12, 12 sk i nr 13–22 och 12 sk i kungs- och drottningstolarna. Plats på »långpallen» mitt i gången fig 29 och 30) kostade 4 sk per person och år (L I a: 2 (16) f 3–6).

Redan på 1600-talet var kyrkan för liten för församlingen, varför man anordnade sittplatser i Gröna salen intill kyrkan så att de som icke fingo plats där kunde följa gudstjänsten genom den öppna västra dörren. År 1667 tillverkades fyra »Långa kiörcke bäncka» att användas »i Landshöfdingens Matsall [nr 87] dher fällekett skulle sitta på wnder Prädicken».¹⁰⁹ De förnyades 1746 (Landsbok 1746 f 1596). På Elias Klints plan av slottet 1754 uppges att folket i »Gröna eller Rycks Sahlen kallad . . . brukar sittaa för trängsel skull i kyrckian». (KS IV pl 63). Då kronobränneri 1776 anordnades i slottet togs Gröna salen i anspråk för bränneriet och dörren till kyrkan murades igen, varför salen icke längre kunde användas av kyrkobesökarna (jfr s 38). Bänkarna i salen flyttades då in i kyrkan och ställdes mitt i gången där de funnos kvar ännu på 1930-talet. De kallas som nyss nämnts i 1800-talets handlingar »långpallen».

I koret framför kungsstolen står en bänk återgiven av fig 67. Den har ljusblå målning och kallas »klockarstolen». En sådan omtalas flerstädes i handlingarna. I förteckningarna över »stolsrummen» från 1800-talets förra del är den dock icke

¹⁰⁹ G 1671 s 151 (Simon Olofssons spikräkn 1667). — Landshöfdingens matsal var under mitten av 1600-talet den intill kyrkan belägna sydligaste delen av Gröna salen rum 87 (KS III s 380 f).

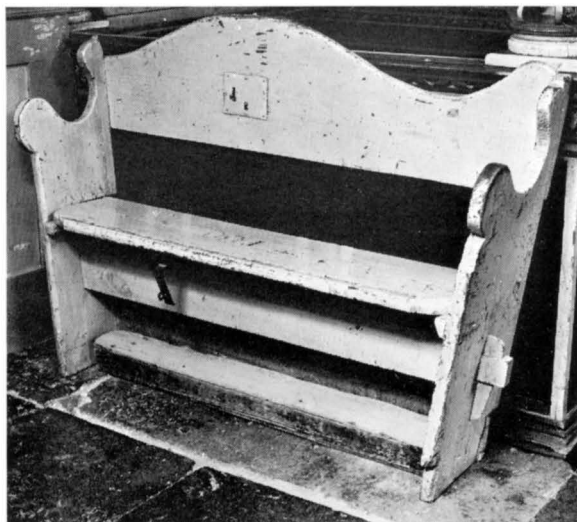
upptagen. Däremot finnes då en »Cantorsstol» på första bänken på läktaren. — Se tillägg s 101.

Läktare

För att skaffa nya platser för dem som åhört gudstjänsten från Gröna salen anordnades en läktare i kyrkans västra del, ungefär samtidigt som dörren mellan kyrkan och Gröna salen murades igen 1776 (s 35 f). Läktaren slutade invid östra hörnet av andra fönsternischen i norra väggen från väster räknat och understöddes i sin östligaste del av fyra smala stolpar. Uppgången var en brant och smal vindeltrappa i norra väggens västligaste fönsternisch. Planen fig 26 daterad 1817 visar anordningar. 1803 betalades på läktaren bänkhyra, 4 skilling, för en enstaka plats. Övriga platser voro fria. Ordningen tycks ha varit dålig ty samma år beslöt kyrkorådet att 12 skilling skulle ådömas dem i böter »som beträdes ifrån Läktaren, antingen med Spottning eller Böckers nedfällande oroa och störa dem som sitta nerunder». (K I a: 1, s. 6). Klagomålen återkommo ofta och föranledde förnyade beslut om böter. Enligt anmärkningar till inv 1807 fanns då på läktaren 9 st öppna bänkar som voro blåmålade. År 1810 erhöll timmermannen Jaen Persson 6 rdr »i arbetslön för ombyggande af Stolar på Läktaren, inredd att nyttjas af Män och Fruntimmer».

Fig 67. »Klockarestol» eller »djäknestol». Foto S Hallgren 1966

»Parish clerk's pew" or "scholar's pew"

(L I a: 1 2 (9) verif 11 och 13.) Troligen skedde icke endast ombyggnad utan även utbyggnad ty ett årtionde senare funnos där enligt Löfgren 16 st bänkar vilka även då voro blåmålade. Även läktarbarriären hade samma färg. I en promemoria den 15 november 1879 framhöll landskamreraren J A Södermark, »att läktaren som icke allenast saknar hvarje tillstymmelse till stil utan dessutom vaggas fram och åter när många vistas på den samma» borde nedtagas. (Avgjorda mål 1880.) Så skedde även år 1881. — Se tillägg s 101.

Orgel

Invid västra väggen i det norra bänkkvarteret står orgeln (fig 28). Den är utförd 1954 av A Mårtenssons orgelfabrik AB, Lund och har 7 stämmor fördelade på 2 manualer och pedal, fasaden efter 1953 daterad ritning av arkitekten Einar Lundberg.

Kyrkan fick sin första orgel 1867. Kyrkostämman beslöt 1865 att anslå 2 500 rdr rmt till en orgel och tillsatte en kommitté som skulle anskaffa ritning och kostnadsförslag. Då det på stämman anmärktes att för orgeln skulle erfordras avlöning av en organist förklarade kyrkans kantor Karl Johansson »det han vore villig att utan kostnad spela orgeln emedan hans möda vid sångens ledning genom orgeln betydligt skulle underlättas» (K II a: 1, 25.5.1865). Vid kyrkostämman den 3 mars 1867 förelåg anbud från J Dannström i Stockholm på ett orgelharmonium bestående av »6 hela stämmor fördelade på två manualer och en pedal», vilket anbud antogs av stämman. Handlanden Johan Jeansson som redan donerat 300 rdr till orgelfonden utfäste sig att bidra med ytterligare lika stor summa (K II, a: 1, 3.3.1867). Orgeln uppsattes på läktaren. I en promemoria den 15 november 1879 föreslog landskamreraren J A Södermark att detta orgelharmonium som var »allt för swagt att befinna sig i höjden förflyttades till en fullt tillräcklig plats under predikstolen närmast intill norra bänkkraden då derifrån borttoges en hörnvis ordnad sittplats för en person» (Avgjorda mål 1880–1900; 1880). Orgeln flyttades 1881. Den uppställdes då mot västra väggen i norra bänkkvarteret och ersattes 1954 av den nuvarande.

Nummertavlor

1. Två lika på östra väggen, en på vardera sidan om altartavlan; svarta med förgyllda ramar i rika rokokoformer (fig 51). N resp S tavlan. H 136 och 130 cm, B 76 och 77 cm. Tavlorna äro utförda av bildhuggaren Jonas Berggren och inköpta för församlingens medel 1773 (Hofrén a s. 24). Tavlorna äro upptagna första gången i inv 1803: »2:ne Nummer Taflor, Svarta, med förgyllda Ramar, väl arbetade». — 2. Enkel brunmålade ram. H 66, B 43 cm; i kyrktrappan. Inv 1722: »1 st Swart Trätafla med 21 N:o af Bleck, förärat af Sahl: Capit [Daniel] Schmitt», upptagen utan värde. Inv 1739 samma uppgift jämte tillägg: »och 23 St [siffror] af Sahl Slättz wackmästaren Boberg förärade till Kyrckian».

Dopredskap

Dopfund av gröngrå kalksten, rund och skulpterad med flikiga festoner, vilka sluta i två motställda gapande lejonmasker och två ävenledes motställda ringar genom vilka festonernas ändar äro trädde. D 56, H 30, djup 19,5 cm (fig 52). Av formerna att döma är den från 1600-talets mitt eller senare del. Foten saknas. Som provisorisk fot tjänar en solvisarefot av röd kalksten vilken tillhör Kalmar museum. Den har kvadratiska fot- och överstycken och åttakantigt balusterformat mellanstycke. H 71 cm, över- och understycken 23 × 23 cm. De båda delarna sammanställdes tillfälligt 1942, då funten återfördes till kyrkan från domkyrkan där den befunnit sig sedan 1897. Den uppställdes då i nordvästra delen av koret nedanför predikstolen på samma plats där den stod år 1780 (fig 25).

Funten omtalas första gången i inv 1694 som »1 funt med 2:ne steenar», värderad till 8 dlr smt. Då fanns även »1 lock till funten [som] medh måhlningen kåstar 1: 26: 16 dlr smt». Båda äro upptagna i följande inventarieförteckningar t o m 1786. Där benämnas de »1 gammal Funt med 2:ne stenar och Trä lock». Inv 1803: »! Döpelse Funt af Marmor, Svensk, välarbetad. — 1 Läck til ofvannämnde Funt.» Enligt uppgift av N I Löfgren hade kyrkan i början av 1800-talet »en gammal dopfund af sten med trälock, varpå årtal 1602 (ATA). Locket är nu försvunnet. Om

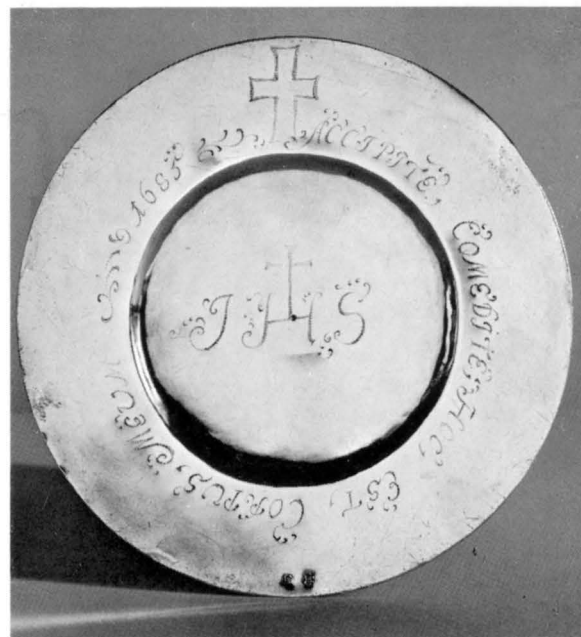

Fig 68. Kalk av silver, ut- och invändigt förgylld, av guldsmeden Hans Olofsson Sturk i Kalmar 1685. Foto S Hallgren 1966

Chalice, silver gilt, by Goldsmith Hans Olofsson Sturk, 1685

Fig 69. Paten av förgyllt silver av Hans Olofsson Sturk 1685. Foto S Hallgren 1966

Paten of silver gilt, by Hans Olofsson Sturk, 1685

det uppgivna året är riktigt, måste locket ha varit betydligt äldre än den beskrivna funten. Enligt kyrkorådets protokoll den 15 okt 1890 har funten stått nedanför predikstolen »där kyrkvaktaren brukade sitta». Den flyttades då till »Unionssalen i slottet» dvs till Gröna salen. Därför har den enligt uppgift i ATA år 1897 överförts till domkyrkan och där försetts med ny fot. Denna behölls i domkyrkan då skålen återflyttades till Slottskyrkan.

Till funten hör ett cirkelrunt oörnerat bäcken av silver, D 44 cm. Inskr på undersidan: »Till Kalmar Slottskyrka av hovjuveleraren Gunnar Svensson och hans familj». Stämpl: G Svensson – K (=Kalmar stads stämpel) – Tre kronor – S inom fyrkantig ram (=silverstämpel påbjuden 1912, se GSstpl s 27). – H 9 (=1958) – Sterling.

Dopskål jämte fat och tallrik av tenn. Före-

målen förekomma första gången i inv 1803: »Tenn, 1 skål, 1 mindre Fat, 1 Tallrik». I inv 1878: »1 Dopskål af tenn, 2 tallrikar». Inv 1886: »1 dopskål med tillhörande fat och tallrik». De beskrivas i Snabbinv 1933: »Skål rund utan öron. D 19, H 8 cm. Stämplars E-NI [=Nils Justelius, Eksjö 1785?] – C 2. — Fat. D 26,5 cm. Stämpl: D E [=Daniel Eklund, mästare i Kalmar 1846–1858]. — Fat. D 22 cm. Stämpl: LWB [=Lars Wassberg, mästare i Kalmar 1773–1800]». Dessa tre föremål saknas 1966. Enligt uppgift av kyrkvaktmästaren skall de ha blivit stulna på 1940-talet.

Nattvardstyg

Kalk (1) av silver, ut- och invändigt förgylld (fig 68). Rund fot med sex vertikala åsar som vid fotens nedersta del och vid början av skaftet av-

slutas med ett litet akantusblad. På foten crucifix med gjuten bild. Noden med sex åsar och mellan dem omväxlande ett kerubhuvud och en svävande ängel i gjutet arbete. Cuppan slät. H 22,7, D 15 cm. Stämpel på foten: H inom en ring (= bokstaven O) upprepad 2 ggr (= Hans Olofsson Sturk).¹¹⁹ Inskr runt foten: »Bibite ex eo omnes. Hoc est sanguis meus. Anno 1685». — I bottnen: »Tillhör Kalmar Slottskyrka. Wigt 525 gr».

Paten av förgyllt silver; till föreg. D 17 cm (fig 69). Stämplor H inom en ring 2 ggr upprepad (= Hans Olofsson Sturk). Inskr runt kanten: »Accipite Comedite Hoc Est Corpus Meum 1685». — På undersidan: »Tillhör Kalmar Slottskyrka. Wigt 140 gr». — Inv 1694: »Silfwerkalck innan och uthan till förgijlt väger 50 $\frac{3}{4}$ lod à 1 $\frac{1}{3}$ d. lodet gör tillsammans 84:18:16 dlr smt». Samma uppg i inv 1722, 1739 och 1746. — Inv 1755: »1 Silfwer kalck med Paten innan och utan förgyld, väger 50 lod, kostat 1 $\frac{1}{3}$ dal:r Lodet 84:18:16». — Inv 1878: »1 kalk med oblatallrik förgyld». — Inv 1886: »1 kalk förgylld inuti och utan med crucifix af silfver samt änglahufvuden rundt kring handtaget, vigt obekant». — »1 paten, förgylld, vigt obekant».

Fig 70. Oblatask av förgyllt silver av Hans Olofsson Sturk 1685. Foto S Hallgren 1966

Wafer case, silver gilt, by Hans Olofsson Sturk, 1685

Fig 71. Oblatask av trä, 1600-talets senare del. Foto S Hallgren 1966

Wooden wafer case, late 17th century

Oblataskar: — 1. Av förgyllt silver, rund, med kulfötter och gjutet crucifix på locket (fig 70). H 8,5, lockets D 8,5 cm. Stämpel: H inom en ring (= Hans Olofsson Sturk). Inskr på undersidan: »Tillhör Kalmar Slottskyrka. Wigt 183 gr». Crucifixets bild är gjuten i samma form som motsvarande på kalken (1) ovan. — Inv 1694: »1 Nij innantill förgijlt Silfwerask med lock och Knappar, väger 13 $\frac{1}{3}$ lod à 1 $\frac{1}{3}$ lod[et], 18» dlr smt. — Inv 1722: »1 Sölfwerask med lock och 3 små knappar under, innan förgijlt», samma vikt och värde. — Samma uppg i inv 1739 och 1755. — Inv 1886: »1 oblatask med förgyllda ränder och crucifix på locket, vigten obekant». — 2. Rund svarvad träask med lock, rödmålad med svarta horisontala ränder; knapp på locket (fig 71). 1600-tal. H 14, D 12 cm. Inv 1694: »1 dito

¹¹⁹ Manne Hofrén, Guldsmeden Hans Olofsson Sturk. (S. Christophers Gilles Chroenica 22 s 19 ff. Kalmar 1949.) — GSstplr s 337.

[ablete ask] af rödfärgat trä» 8 öre smt. Samma uppg i inv 1722, 1739 och 1755. — Inv 1803: »1 Oblats Ask Rödmålad och något förgylld». — Inv 1861 och inv 1878: »1 obblatask af trä». — Inv 1886 »1 oblatask af trä». Samma uppg i alla följande inv.

Vinkannor: — 1. Av silver, bukig, inuti och delvis utvändigt förgylld; på locket knapp i form av uppåtvänd druvklase (fig 72). H 26 cm. Stämpelar: P. Lindbom¹¹¹ — Stående lejon (= Kalmar stadsstämpel) — G (= 1765) — Tre kronor. Inskr: »Giord för medel som fru lieutenantskan Anna Maria Forslund nee Redberg testamenterat till Calmare Slottskyrka 1758». I bottnen: »73 1/2 lod». — Den 16 december 1758 fick »Guldsmeden mästare Lindbom» 63: 19 dlr smt i betalning för en ny sockenbudskalk (se nedan under »ej bevarat sockenbudstyg») samt för förfärdigande av »en ny Kyrko Canna om 73 1/2 lod af kyrkans silfwer; var förgylt innan och utan» (L I a: 1 s 31). Kannan är första gången upptagen i inv 1878: »1 kanna af silfver 73 1/2 lod». Se kalk (2) nedan. — 2. Vinkanna av silver, pendang till och kopia av föregående. H 26 cm. Stämpelar: G. HENDTZELL — Tre kronor — K — C 6 (= 1881). Inskr runt fotens översida: »Tillhör Kalmar Slotts församling 18 27/3 81». På undersidan: »Tillhör Kalmar Slottskyrka. Wigt 1017 gr.» — »Wäger 241 ort». — Enligt inv 1886 hade kyrkan två »skänkkannor av silver, den ena skänkt av Maria Forslund» (se ovan) samt »en dito, väger 241 ort. Utan inskription». Inskriptionen runt foten på den andra kannan bör därför vara tillkommen efter 1886.

Ej bevarat nattvardstyg

Kalk (2). I inv 1639 är upptagen »1 Kalck medh Pateen». Inv 1643. »1 Kalck med Patheen weger 47 lod». Samma uppg i inv 1647, 1653 och 1660. Detta är antagligen samma kalk som den Gustav Vasa lät slottskapellet behålla år 1529 (s 26). Ingen säker uppgift finnes om densamma efter 1660. Troligen togs den i användning som sockenbudskalk och dess silver fick sedan ingå i en ny sådan kalk och en ny vinkanna? Den 16 dec

¹¹¹ Petter Lindbom f 1725, mästare i Kalmar 1754–1770 (1776), GSstplr s 340.

Fig 72. Vinkanna av silver gjord av Petter Lindbom i Kalmar 1769. Foto S Hallgren 1966

Silver wine flagon, by Petter Lindbom of Kalmar, 1769

1758 fick nämligen guldsmeden mästare Lindbom 63: 19 dlr samt i betalning »för en ny Sockenbuds Kalcks förfärdigande af Kyrkans Silfwer om 19 lod» samt för en ny Kyrke Canna om 73 1/2 lod. (L I a: s 31). Jfr vinkanna (1) ovan. Oblatask (3). Inv 1694: »1 odugel: ablate ask af bleck» utan värde; saknas i inv 1722 och följande inv. — Vinflaskor. Inv 1660: »1 Thenflaska at hafwa wijn uthi», inköpt för kyrkans medel. — Inv 1694: »3 [st] stop glaasflaskor med teenskruf [lock] »tillsammans värda en dlr smt. — »1 Dito med blij skruf» värd 4 öre smt. — Inv 1722 »1 Stoopflaska af glass med Thenskruf» 4 öre. — »1 Kanne rums Thenflaska» 4 dlr smt. Samma uppgifter i inv 1739 och 1755. — Vinkanna (3). Inv 1755: »1 Nij Teen kanna af Engelskt Teen förärad af artillerie Capitainen herr Robert Qvillfeltt». Samma uppgift i inv 1786 men med anmärkning »fins ej 1802». Saknas i inv 1803.

Fig 73. Ljustakar och blomvas av silver av guldsmeden Gunnar Svensson i Kalmar 1942. Foto S Hallgren 1966
Silver candlesticks and vase, by Gunnar Svensson, Kalmar, 1942

Sockenbudstyg

Sockenbudstyg med låda av mahogny. Lådans L 26, B 14, H 20 cm, indelad i fack för nedan beskrivna föremål. År 1828 utbetalades 20 sk till »Herr Almquist för 2:ne gånggärn och haspar till Sockenbuds Kalkens federal» (L I a: 3 s 312). »Ett Voudral till Sockenbuds Artirailen» utfördes 1848 för 4 rdr b:o, troligen det nuvarande. — Kalk av silver, oornrad, förgylld invändigt och på noden. Inskrift invändigt i cuppan: »Detta är min blod». H 11,8, fotens 8,3 cm. Stämplrar: P. LINDSTRÖM — Tre kronor. Inskr i botten: »Tillhör Kalmar Slottskyrka. Wigt 202 gr». — Anders Petter Lindström var mästare i Kalmar 1827–1842. (GSstplr s 343). — Paten, oornrad, förgylld på båda sidor. D 8,8 cm. Graverad

inskr på övre sidan: »Detta är min lekamen»; på undersidan: »Tillhör Kalmar Slottskyrka. Wigt 48 gr». Saknar stämplrar men tillhör samma garnityr som kalken och är antagligen av samme mästare. — Oblatask av vit metall rund, på locket grekiskt kors. D 5,3, H 2,5 cm. Saknar stämplrar. 1900-tal.

Ej bevarat sockenbudstyg

Kalk, paten och oblatask. Inv 1694: »1 gl. Silfverkalck med paten väger 43 lod». — Inv 1722: »1 gl. Kalck med Pateen, som Prästen har hos sig och brukar i Sockn bud, väger 43 lod». Samma uppg i inv 1739, 1746 och 1755. Detta är troligen den i inv 1639–1660 upptagna medeltida kalken som tagits i bruk som sockenbudstyg se-

Fig 74. Brudkrona av förgyllt silver av guldsmeden C A Serander, Sundsvall, 1896. Foto S Hallgren 1966

*Silver gilt bridal crown,
by C A Serander,
Sundsvall, 1896*

dan kyrkan fått en ny kalk. Uppgifterna om vikten överensstämma dock icke helt, i ena fallet 47 i det andra fallet 43 lod. — Kyrkan fick omkr 1760 (jfr s 83) ett nytt sockenbudstyg: »Den 16 december 1758 är betalt ... till Guldsmeden Mäster Lindbom för en ny Sockenbuds Kalcks förfärdigande af Kyrkans Silfwer om 19 lod, samt en ny Kyrke Canna om 73 1/2 lod», 63: 19 dlr smt (L I a: 1 s 31). I det av kyrkan utlämnade silvret ingick antagligen den medeltida kalken. Både den nya kalken och patenen äro upptagna i inv 1786 och 1803. Det senare beskriver: »1 Mindre Sockenbuds Kalk äfven Paten inuti förgylt, gjord 1759 af Lindbom i Calmar samt med

¹¹² C A Serander, verksam i Sundsvall. — S inom fyrkant = kontrollstämpel, jfr s 81.

hans namn och stämpel märkte, väger 19 lod. Ocontrollerade». — »1 Liten Oblate Ask inuti förgylt, väger 15 1/2 lod, utan märke och Controll». — Vinflaska. Inv 1722: »1 lijten Teenflaska som Prästen brukar i Sochnbud». Samma uppgift i inv 1739 och 1755.

Brudkrona

Brudkrona av förgyllt silver; cirkelrund bottenring och kring denna en liggande lagerstam med blad och bär. Från ringen utgå sex stammar av samma slag, upptill sammanfogade så att kronan blir sluten; mellan varje stam ett uppstående stort flikigt blad (palmkvist?). Stämplrar: 3 kronor — C A S¹¹² — 3 kronor — S (i fyrkantig ram) — S 6 = 1896. Ringens D 6,4, H 8,6, största B 8,1 cm

(fig 74). Brudkronan är icke upptagen i något av kyrkans inv ej heller i snabbinv 1933.

Krucifix

Kristusbilden gjuten av silver eller vit metall (?), korset av mahogny. H 14, B 11,2 cm. Bildens H 8,7 cm. Inga stämplrar. På korsets baksida V[iktor] R[ydberg]. Rydberg var kyrkvaktare i slottskyrkan till sin död 1955. Han har tillverkat korset och skänkt krucifixet som 1966 hänger på väggen i sakristian.

Ljusredskap

Ljuskoronor: — 1. Av kristall med 8 armar; barockform. H 118, D 90 cm (fig 75). Enl inv 1861 hade kyrkan »1 st. Ljus Krona af glas». Den är även upptagen i inv 1878 men saknas i inv 1886. Den återfinnes sedan i inv 1902 och följande inv. — 2. Av mässing med en rad ljuspipor, 1600-talstyp. Armarna ha bladformade ljusmanschetter. Dess ljuspipor äro exakt lika de fasta ljuspiporna på kyrkbänkarna (nedan). Dessa delar äro ytbehandlade på annat sätt än globen och övriga delar och ha möjligen tillhört en annan äldre ljuskrona. H 56, D 71 cm. Kronan förekommer första gången i inv 1878. Den saknas i inv 1886 men är upptagen i inv 1902 och följande. — 3. Av mässing med två rader ljuspipor, 10 i vardera raden. H 100, D ca 80 cm. Graverad inskrift på globen: från Sällskapet Å. M. på dess 100-årsdag 5.12.1937». ¹¹³ Modärn efterbildning i 1600-talsformer. Upptagen första gången i snabbinv 1933.

Ljusstakar: — 1. Av silver 7 st av samma form; rund kannelerad fot, nod med punsade akantusblad och änglahuvuden i relief (fig 73). H 38,5, foten D 8,8 cm. Stämplrar: G. SVENSSON — K — Tre kronor — S — N 8 (= 1939). Inskr: »Gud till ära och Kalmar Slottskyrka till prydnad en gåva av Hovjuveleraren Gunnar Svensson och hans maka Ingrid f. Söderbergh». Samma inskr på alla stakarna. — 2. Av mässing, tvåarmad med 3 pipor, rund fot med punsad ornering av stjärnor m m. H 53, B 64 cm (fig 76). 1600-talstyp. — 3. Av mässing, tvåarmad med 3 pipor; rund fot ornerad med drivna blommor och frukter. H 45, B 42 cm. 1600-talstyp. Enligt inv 1861 fanns »2 st. messingsljusstakar med 3 armar» tyd-

ligen de båda ovanstående som ha 3 pipor vardera. Inv 1886: »1 tvåarmad ljusstake stående på altaret; 1 d:o på predikstolen». — 4. Av mässing, 2 st med rund fot, enpipiga. H 22, D 17 cm. 1600-talstyp; modärna efterbildningar.

Försvunna ljusstakar: År 1743 fick kyrkan i gåva »2 st. Ljusstakar af porcellain till Altaret» (L I a: 1 s 8). De äro upptagna i inv 1746 och 1786 men i det senare med anteckningen »fins blott en». Saknas i inv 1803. Kyrkan hade enligt inv 1643 »2 Swarfude Liusse Staker aff trää». De äro upptagna i alla följande inv t o m 1755. I inv 1694 och 1722 värderas de till 1 dlr smt men uppges samtidigt i det senare inv vara »obrukelige». 1755 voro de »aldeles obrukelige».

Kandelabrar, 2 st gjutna av mässing, sexarmade med 7 pipor, rund fot. H 64, fotens D 17,5 cm. 1800-talets senare del. De förvaras 1966 i en kista i Kanslivalvet under kyrkan. Inv 1878 »2 armljusstakar av mässing». Inv 1886: »2:ne ljusstakar å altarbordet», antagligen dessa båda kandelabrar.

Ljusarm av mässing med två pipor. B 25,5 cm. 1600-talsform. Förr på predikstolen, nu magasinrad. Inv 1861: »1 st. d:o [lampett af mässing] mindre». Inv 1886: »1 lampett [af Messing] med pipor förvaras i brända salen». Troligen avse dessa uppgifter den ifrågavarande ljusarmen.

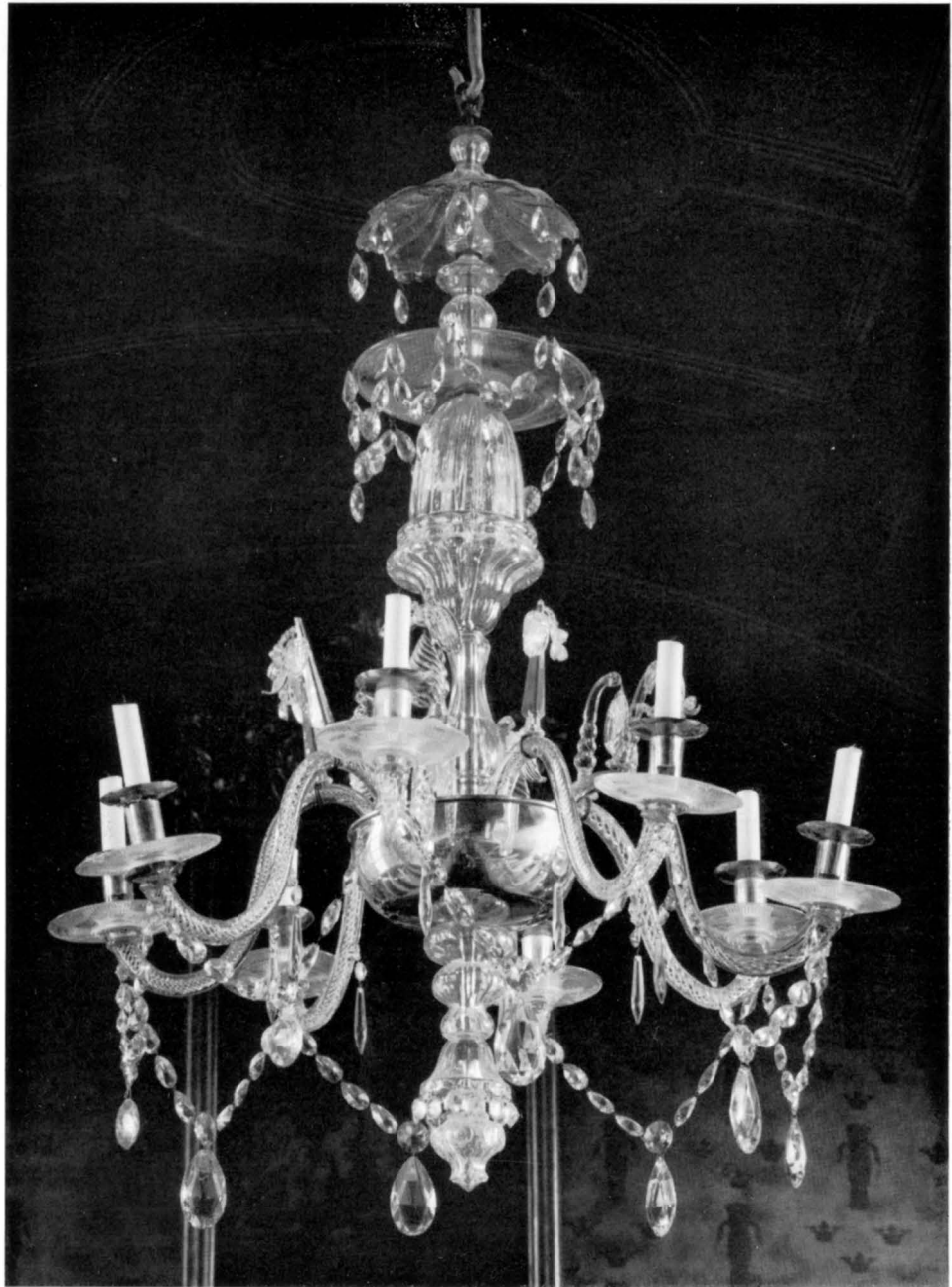
Ljuspipor: — 1. 6 st av mässing utan fot, vardera med två manchetter av mässing, den undre fast, den övre lös. H 17 cm. Sitta i borrhåll på prästbänkens krön. År 1849 inköptes för kyrkans medel »6 st. Mässings Ljuspipor» för 1 rdr b:o troligen de ifrågavarande (L I a: 3 s 332). — 2. 36 st dels av järn dels av mässing ca 3 cm höga, infällda, en i varje bänk och två i vardera kungstolen och drottningstolen. De äro ornerade med två dubbla linjer runt pipan. Inv 1755 upptager »23 stycken Ljus Pipor af Järn gjorde 1741»; 1849 inköptes 8 st nya »Ljuspipor» för 10 skilling 8 rundstycken (L I a: 3 s 332).

Ljuslampetter: — 1. Av mässing med högt driven ornering, hjärta och ett runt fält. Fäste för

¹¹³ Sällskapet Å M i Kalmar har kulturella och humanitära syftemål. Initialernas betydelse är okänd. Enligt några medlemmars mening skulle de hänsyfta på de första orden i sällskapets stadgar »Åtskilliga medborgare . . .» (meddelat av fil dr *Manne Hofrén*).

Fig 75. Ljuskröna av
kristall. 1700-tal.
Foto S Hallgren
1966

*Crystal chandelier,
18th century*

Ljushållare i form av en knuten hand. Nygjord ljusarm för 2 ljus (fig 77). H 84, B 46 cm. Ljushållaren saknades vid 1933 års snabbinventering. Lampetten är upptagen i Kalmar museums huvudliggare (inv nr 6449) med anteckn »Funnen år 1900 i en skrubbe bredvid Slottskyrkan och har sannolikt tillhört denna». Inv 1746: »1 mäs-

sing Liuseplåt med 2 pipor». — Inv 1755: »1 mässings liusplåt med 2 Pipor förärad af Sahl: herr Lieutenanten Forsslunds Enkefru». Inv 1803: »1 Större Lampett». Inv 1861: »1 st. Lampett af Messing, 1 st. d:o mindre», den senare =ljusarmen s 86. — Inv 1886: »En lampett [af Messing] med pipor, förvaras i brända salen [rum

Fig 76. Ljusstake av mässing 1600-talstyp. Foto S Hallgren 1966

Brass candlestick, 17th century type

nr 74 i slottets östra länga]». — 2 25 st av bronserad bleckplåt, tvådelade med en nedre rektangulär del med avsneddade hörn och en övre rund del; två ljuspipor och mellan dem en konisk pigg (fig 35). H ca 64, B 30,8 cm. Hänga på väggarna och i fönsternischerna. Jfr ljuslampetter (3). — 3. 2 st av bronserad järnplåt, rektangulära med uppåt stickbågig avslutning; 2 ljuspipor. H 47, B 23 cm. Hänga i kyrktrappan. — I inv 1886 upptages »29 st. lampetter af jernbleck, förvaras i brända salen».

Ljusstavar av trä, 8 st svarvade, blåmålade, vardera med en ljuspipa av mässing och med lös manschett av samma material. Trädelens H 39 cm, med pipa och manschett 44 cm (fig 27). Stavarna äro planlöst placerade här och var på bänkarna. Det är möjligt att dessa ljusstavar (eller de äldre av vilka de nuvarande kunna vara kopior) utgjort lägre och enklare motsvarigheter till kungsstolar nar spiror. Räkenskaperna omtala 1613 »55 st Knoppar till Kirckie benckerne»; jfr s 77.

Textilier

Altarduk av linne nedhängande till golvet på altarets båda kortsidor; utefter långsidan enkel hål-

söm och på vardera kortsidan broderade kors med palmkvistar i vitt. L 355, B 89 cm. 1900-talet.

Ej bevarade altardukar: i inv 1643 »1 handkläde af dräll 4 allner». Samma uppg i inv 1647, 1653 och 1660. Klädet var av längden att döma antingen en altarduk eller en duk som lades på altarringen vid nattvardsgång. — I inv 1660 upptages »1 handkläde af slissing på duken 8 alnar långt» inköpt för kyrkans medel. Inv 1694 »1 gl. och sundrigt duukkläde af slissing 8 alnar långt», värderat till 1 dlr smt. Inv 1722 »Slesingz duuk Kläde, 8 alnar långt 2: 16: —» dlr smt. Inv 1739 »1 Slissings altare duk Kläde 8 al:r». Inv 1755 »1 Slissings gammalt altar duk Kläde 8 alnar». Inv 1803 »1 Altar Duk af Slissing 5 1/2 aln lång, oduglig». — Inv 1694 »2 gl bordkläden» värderade till 2 dlr smt, 2 [dito] gl förslitne och odugel:» utan värde. — Inv 1722 »1 altare duuk Kläde förärat af öfverste [Ernst von] Lode». ¹¹⁴ Samma uppg i inv 1755. — Inv 1739 »3:ne St. gl Knyttningar som warit brukade kring altare duken»; samma uppg i inv 1755. Den 17 maj 1821 beslöt sockenstämman att »som Altarduken är alldeles försliten en ny af kambrick» skulle inköpas.

År 1848 inköptes för kyrkans medel »1 ny altarduk» för 4: 8: — rdr b:o (L I a: 3 s 331). Inv 1878: »1 Altarbordsduk med öfverdrag af ylletyg».

Antependier: — 1. Av röd sammet, mönstrad med rankor av nejlikeblommor och »rosor» i vitt och silver (eller mycket blekt guld). Över mittpartiet är fäst ett rektangulärt fält av brungult siden, broderat med ett strålande gudsöga och därunder en blomsterkorg samt årtalet 1824, allt i guld och silver. L 145, H 113 cm (fig 78). Sammeten utgöres av 4 vertikala, delvis mycket smala våder, hopfogade så att mönstret i delarna ställvis icke passar tillsammans. Det är därför troligt att detta tyg tidigare haft annan användning. Inv 1861 omtalar: »1 st. Röd Bordduk» och inv 1878: »1 Antependium af sammet med broderier». Antagligen avses i båda fallen det beskrivna antependiet. Det saknas i inv 1886 men finnes i

¹¹⁴ Kommendant på Kalmar slott 1691–1700.

inv 1902 och följande. I 1830 års inv av forntida minnesmärken uppges att det ifrågavarande antependiet år 1824 förfärdigats av »2:ne gamla messhakar» (avskr i ATA). Bland i inventarieförteckningarna omnämnda föremål av vilka detta antependium kan vara gjort är det nedan i inv 1722 upptagna »altartäcket» och den s 92 omtalade röda »Samheetz mässhake med gull och hwijta blommer» som omnämnes i inv 1694. — 2. Av grågulit siden, mönstrat med kors och romber; i samma stycke ett brun broderat i mitten med ett Kristusmonogram. Stjälkstygnsbroderi. L 140, H 105 cm; brunets H 27 cm. Broderat på baksidan: »Libraria 1942. Komp GBG» [= Bror Geijer Göthe], samt »Gåva till Kalmar Slottskappell år 1942 av L. och H. Huss». — 3. Av svart kläde; på mitten strålande kors broderat med silver och rött silke. B 141, H 103 cm. 1900-talet.

Ej bevarade antependier. I inv 1639 är upptaget »1 Altare klädhe» och »1 lista», sannolikt ett antependium med brun; — I inv 1694 är förtecknat »1 gl. och sundrigt Altare Kläde af blommerat sijdentijgh, med gull och silfwer spetzsar öfwer och på sijderne» värderat till 6 dlr smt. Det är beskrivet på samma sätt och upptaget till samma värde i inv 1722 samt i inv 1739 och 1755, men i dessa senare fall utan angivet värde. Det har antagligen varit ett antependium. — I inv 1722 omtalas ett »altartäcke» beskrivet på följande sätt: »1 st. altar Täcke, Sahl: H:r Öfwersten [Ernst Johan v.] Lode gifwit, med Silkes Bottn och Gull och silkes Blommer, bestående i 3 heela och 2 halfwa våder $1\frac{7}{8}$ aln högt och tillsammans $7\frac{1}{2}$ aln [långt] à 20 D:r 150» dlr smt. Samma beskrivning men utan angivet värde i inv 1739 och 1755. Inv 1830: »1 Altar Täcke af Sidentyg broderat med Silfver och tecknat med Bokstäfvorne A. M. L. samt A[nn]o 93, nästan obrukbart». E. J. von Lode som dog i Kalmar 1700 hade en dotter Anna Maria om vilken Elgenstierna icke har någon annan uppgift än att hon »kristnades omkring 1690». A. M. L. är troligen hennes initialer. »Altartäcket» kan ha varit en votivgåva med avseende på henne. »Altartäcket» finnes icke i inv 1861 eller senare inv varför det bör ha varit försvunnet eller omgjort mellan åren 1803 och 1861. Antependiet (1) kan

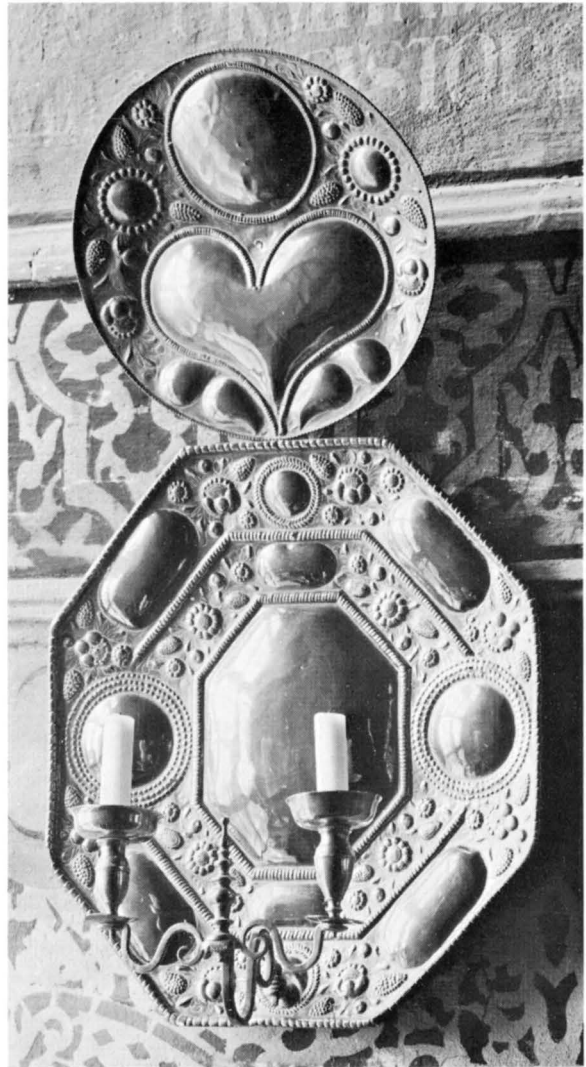

Fig 77. Ljuslappett av driven mässing 1600-talstyp. Foto S Hallgren 1966

Sconce of chased brass, 17th century type

möjligen vara gjort av detta. Höjdmåten överensstämna ungefär (jfr s 88).

»Brudtäcke» (fig 79) av gråvitt siden broderat med änglar, kronor, kors och blomkvistar; vid ändarna bårder med änglar; på baksidan: »S S K T [=Södra Sveriges Kyrkliga Textil] — 1952 — S B S [=Sigrid Birgitta Synnergren]». L 138, H 80 cm. — Användes vid bröllop till att hängas vid altarringen framför brudparet. Det skänktes 1952 av ryttmästare Birger Jeansson till hans dotters bröllop.

Fig 78. Antependium av röd sammet, 1600-tal, i nuvarande form daterad 1824. Fransarna tillhöra ej antependiet. Foto N Lagergren 1962

Antependium of red velvet, 17th century, in its present form dated 1824. The fringe does not belong to the antependium

Kalkdukar: — 1. Av nu gulgrått, ursprungligen vitt, siden med kantspets och broderier av mycket blek guldtråd (fig 80). I mitten ordet »Iehova» i oval ram hållen av två svävande änglar. Över och under ovalen långsträckta ornament; det övre har i mitten ett spegelmonogram F[lorentina] C[oncordia] R[avensberg], det undre på motsvarande plats årtalet 1738; i hörnen kerubhuvuden. Runt dukens kant inskrift: »Kommer til mig j alla som arbeten oh [!] / ären betunggade oh iag wil wederqweckia eder / oh j skolen finna roo til edra siälur Matt. K. XI/Smaker oh seer huru liuflig herren är. Psalm 34. v. 9.» Duken, nu under glas, i enkel profilerad och förgylld ram.

Dukens mått. L 59 cm. B 55,5 cm. Hänger 1966 på södra väggen i sakristian. — Inv 1739: »1 Nytt Kalcke Kläde af hwit damask med hwitt taffts foder utsydt med guld trå och en guld Spetz omkring, förährat af Sahl. Tullförwaltaren Engellholms fruu Florentina Concordia von Ravensberg». Inv 1746, 1755, 1786 och 1803 samma uppgifter men utan donatorsnamn. Inv 1861 »1 Kalk kläde»; inv 1886 »1 kalkduk af siden, broderad, mycket sliten, behöfde ersättas med en ny». — 2. Av gult siden 50 × 50 cm med tillhörande väska av samma material 19 × 19 cm. Sign på dukens baksida: »Libraria 1961».

Ej bevarade kalkdukar: Inv 1643 upptager »1

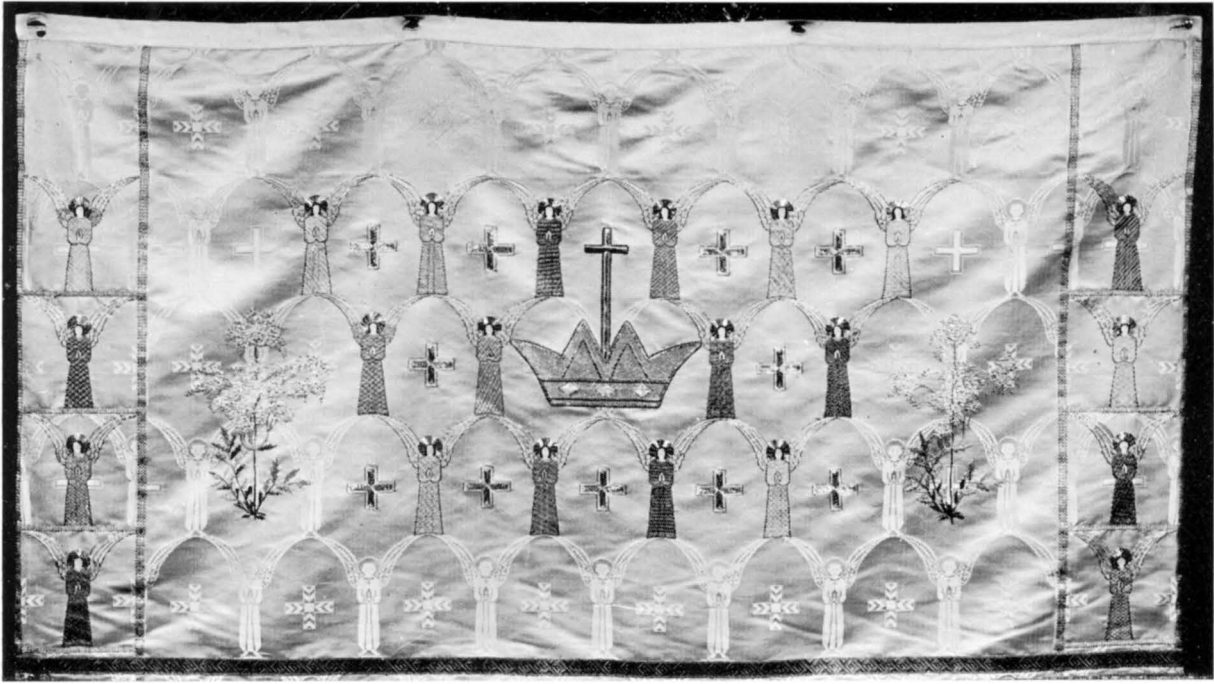

Fig 79. Brudtäck av gråvitt siden med broderier av Sigrid Birgitta Synnergren 1952. Foto S Hallgren 1966

Bridal canopy of greyish-white silk, embroidered by Sigrid Birgitta Synnergren, 1952

gammalt armmekläde Silkesstickat»; inv 1647 samma uppg. Inv 1653: »1 Gammalt Ärmkläde silkestickat». Inv 1660: »1 Gammalt Arme Kläde Silkesstickat». Inv 1694: »1 gl. Handtkläde med silcke stickat» 8 öre smt. Inv 1722: »1 gl: söndrigt dito [Kalckkläde] med Silke stickadt» 8 öre smt. Inv 1739: »1 gl:t söndrigt Dito [Kalck Kläde] med Silcke Stickat» utan värde. Dessa uppgifter gälla otvivelaktigt ett och samma föremål varför armmekläde, handkläde och kalkkläde i detta fall böra vara synonymmer.¹¹⁵ — Inv 1694: »1 gl Handtkläde med Silf:r spetzar omkring» 8 öre smt. Inv 1722: »1 gl: söndrigt Kalckkläde med Sölf:r Spetzar omkring» 8 öre smt. Inv 1739 samma lydelse som inv 1722. Jfr »handkläde» i beskrivningen av altardukar (s 88). — Inv 1694: »1 gl. och fleckat [handtkläde] af randigt Cartek» 16 öre smt. Inv 1722: »1 gl. fläckat [kalk-

¹¹⁵ Jfr *Hilding P:ijel*, Det liturgiska handklädet i folktraditionen och i verkligheten. Lunds universitets årsskr. Band 45 (1949) s 59 ff.

kläde] med randigt Cartek, som Prästen ha hoos sig med Socken budz Tygen» 16 öre smt. Inv 1739: »1 gl:t fläckat dito [Kalck Kläde] af Randigt Cartek som brukas i Socknebod». — År 1722 hade kyrkan »1 Kalck Kläde af hwit Sijdentijg» som värderades till 5 dlr smt. Enl inv 1739 var det då »söndrigt och fläckat» och upptaget utan värde. Inv 1755 uppger att det är »gammalt söndrigt och fläckat och brukas wid Socknebodstugen».

Mässhakar: — 1. Av svart sammet med galoner och broderier av silver. På framsidan gudsnamnet i hebreiska bokstäver, på baksidan kors med törnekrona samt palmkvistar. L 120, B 67 cm. 1800-talets mitt. I inv 1861 är upptagen »1 Mässhake med Skjorta», troligen denna. Inv 1878: »En Messhake af svart sammet med silverornering». — 2. Av röd sidendamast, broderad på framsidan med vertikal bärd, IHS, kors, ankare, hjärta, liljestängel och krona; på baksidan kortare bärd med strålande sol och därunder upp-

Fig 80. Kalkduk av vitt siden med broderier av guldtråd daterad 1738.
Foto S Hallgren 1966

White silk chalice veil, with embroidery in gold thread, dated 1738

slagen bok med texten »Mina ord äro ande och liv». L 120, B 85 cm. 1900-talet. — 3. Av vit sidendamast; på framsidan duva i strålkran, på baksidan kors och fyra liljor. Broderad inskr på insidan: »Kalmar Slottskyrka till prydnig skänkt till minne av slottskyrkoorganisten Linnea Johansson av tacksamma vänner 1937». L 120, B 90 cm. — 4. Av ljusgrått ylleytg. Sign på in-

sidan: »Libraria. Komp. A L O K [= Anna-Lisa Odelqvist-Kruse] 1963». L 118, B 110 cm.

Ej bevarade mässhakar: — I inv. 1639 är upptagen »1 Messe haake». Därefter förekommer ingen sådan i inventarieförteckningarna förrän i inv 1694. — Enligt sistnämnda inv hade kyrkan »1 Röd Samheetz mässhake med gull och hwijta blommer», värderad till 33:10:16 dlr smt. Inv

1722: »1 Röd Sameetz mäss hake med gull Blommer 33: 10 $\frac{2}{3}$ dlr smt». Samma beskr men utan angivet värde i inv 1739, 1746 och 1755. Inv 1786: »1 Röd Mässe hake af Sammet med Guld blommor». Inv 1803: »1 gammal [Mässhake] af Sidentyg, med inväfna blommor af Gull». Trots skillnaden i beskrivningen är det troligen fråga om en och samma mässhake. Den har icke kunnat identifieras i någon senare handling. Möjligen kan antependium (1) vara gjort av denna mässhake. — Den 9 nov 1761 betalades 299 dlr smt »för en ifrå Stockholm förskrifven röd Sammets Mässhake». För transport och »recomendation» betalades resp 6 och 1 dlr smt (L I a: 1 s 39). Inv 1803: »1 Mässhake af Rödh Sammet med Gullgaloner, Korss på ryggen af dito och på bröstet broderat JEHOVAH, samt därunder Årtalet 1762». Den omnämnes även i visitationsprotokoll den 9 april 1828 och uppges där vara av »rött sammet med guldfransar»,¹¹⁶ samt i 1830 års inv av forntida minnesmärken och säges där vara »ny» (ATA). Den finnes icke i något senare inv.

Mässkjortor, två helvita i sakristia. 1900-tal. — I de äldre inv finnes ingen mässkjorta upptagen förrän 1694; då ägde kyrkan »1 Mässesärck af slissing och rödfärgat taftt till upslagh på Ermerne» värderad till 3 dlr smt, samt »1 Rött tafttzband kring mässesärcken» värt 24 öre smt. De återfinnas sedan i alla inv tom inv 1755 ehuru plagget från och med inv 1722 kallas »Mässe Skiorta». I inv 1755 är vidare upptaget »1 Ny Mässe Skiorta af fin Slissing inköpt år 1741 för Kyrckians medel». Inv 1803: »2:ne Mäss Skiortor af Slissing». År 1861 hade kyrkan en mässkjorta och i inv 1886 uppges den vara »tunn och sliten» med anmärkningen att »en ny mässkjorta behöves».

Matta av flossa med mörkbrun bård; i mittpartiet kandelaberornament i rött, brunt, grått och gult. L 185, B 140 cm. 1900-talet. Ligger framför altaret innanför altarringen.

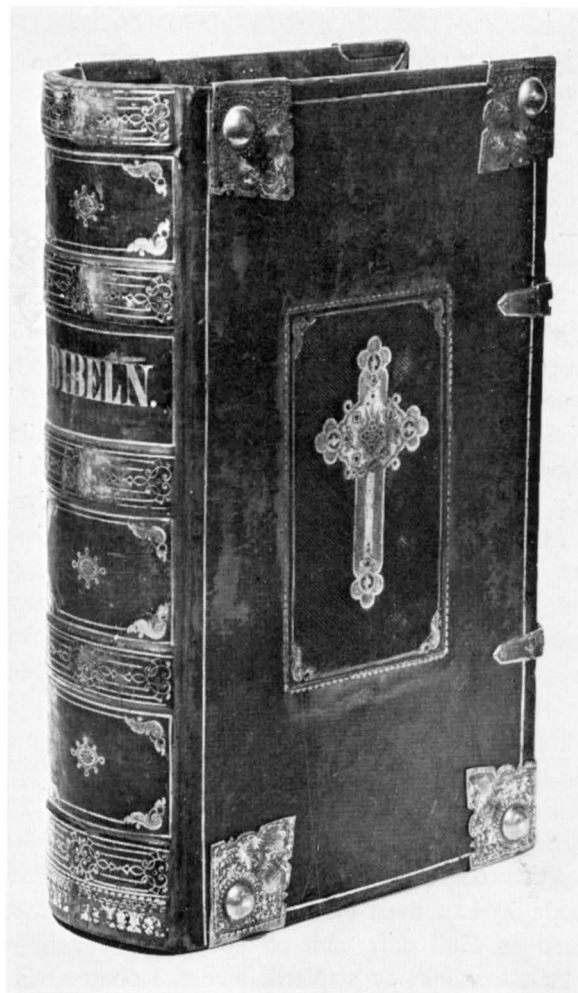
Ej bevarade mattor: — År 1816 inköptes för kyrkans medel »et Täckte til Sakristian at nyttjas på Golfvet» (L I a: 2 (14) verif 31). »En Golf

Matta till Sakristian» inköptes 1838 för 1: 32 rdr (L I a: 3 s 321). Enligt inv 1886 hade kyrkan »1 golfmatta framför altarbordet [skänkt] af aflidna Enkefru Marie Torpadie». Enligt inv 1902 fanns »1 golfmatta framför altaret», enligt inv 1916 »2 mattor att läggas framför altaret».

Kollekthåvar: — 1. Av brun (urspr röd?) sammet, rund, skinnfodrad, med skaft av svartbetsat trä (fig 82). Inuti håven är årtalet 1740 nyligen (efter snabbinventeringen 1933) målat med vit färg. D 13,7, H 16 cm, skaftets L 127

Fig 81. Karl X Gustavs bibel från år 1655. Bandet från 1800-talet med hörnbeslag och knäppen från 1600-talet. Foto S Hallgren 1966

Karl X Gustav's Bible, 1655. The binding is 19th century, with corner mountings and buckles dating from the 17th century

¹¹⁶ Originalhandlingen saknas; avskr i Löfgren I s 204.

Fig 82. Kollektståv av brun sammet. Foto S Hallgren 1966

Collection bag, brown velvet

cm. Håven är gammal, skaftet nytt efter 1933. — 2. Modärn kopia av den förra, med samma mått. Inuti håven årtalet 1940 målat med vitt.

Ej bevarade kollektståvar: År 1613 saknade kyrkan både kollektståv och offerkista. Den 17 augusti detta år blev »Opbåret aff thet Ofret, som war giffuit i hatten i Slotz Kyrckan [till Kalmar stads lilla kyrkas återställande] förrän ther kom offer kista, efter Ståthållarens befalning . . . Penningar 4 Daler 28 öre»^{110a} — Kyrkan hade enligt inv 1639 »1 Kiö[r]ckepungh»; inv 1643: »2 Ofer pungar»; inv 1647» »1 ofverpungh» samt enligt inv 1653 och 1660 »1 Ofverpungh». — Inv 1694 upptar »1 liten pung klåcka väger 3 $\frac{1}{4}$ lod» värderad till 2: 22: 16 dlr smt samt »1 offerpung som klåckan är tillhö[r]ig» värd 1 daler 1 öre smt. Den beskrives av inv 1726 »1 Pung med Sölfer Klåcka och Järn Kläpp. Sölfret väger 3 $\frac{1}{4}$ lod à 26 $\frac{1}{2}$ ». Inv 1739 och 1755 ge samma uppgifter och meddela att kyrkan dessutom ägde två gamla håvar. 1755 hade kyrkan även en ny »Pung af rött sammet med en Gull dofs, och en Silfwererad mässings klåcka» skänkt av artillerikaptenen Robert Qvill-

feldt år 1743 (L 1a: 1 s 8) samt en »Pung af hwit Sidensars med Gull utsydt och en Silfwer Klåcka samt Silfwer till skaftet med åretahl år 1745» given av »Tullförvaltaren Engelholms änkefru Florentina Concordia von Ravensberg». Den skänktes enl räkensk år 1743 (L 1a: 1 s 8). Inv. 1786 upptar pungen av sidensars med silverklocka. I inv 1803 omtalas däremot »1 håf af brunt Sammet» och »1 håf af Hvitt Sidentyg broderad med Silfwer samt Silfwer Klåcka och beslag». År 1828 betalades 16 skilling »för en håf som är lagad» (L 1a: 3 s 311). Den 27 maj 1821 beslöt sockenstämman att »nya Hofvar af Svart Manchester» skulle anskaffas i de gamla odugligas ställe (K 1a: 1 f 89). Handlingarna ge ingen uppgift om inköp. Troligen har kyrkan fått nya håvar som gåva, ty 1830 års inv av forntida minnesmärken redovisar »2:ne nya hofvar af svart sammet broderade, 1822 gifne af en fru Engström,¹¹⁷ den ena har klocka af silfver». Detta inv redovisar även »2:ne andra hofvar, urgamla». Enligt inv 1861 fanns »2 st Hofvar»; de saknas i inv 1878 och följande. Håven nr 1 är antagligen en av de två som voro »urgamla» 1830. Den bör vara densamma som 1803 säges vara av »brunt sammet».

Böcker

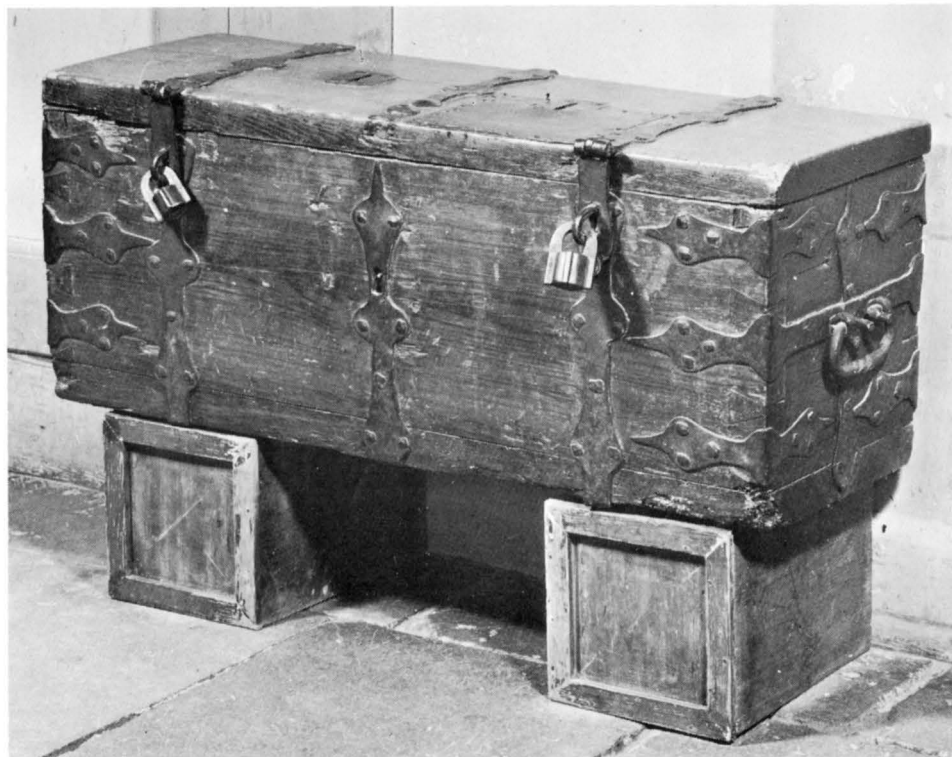
Biblar: — 1. Tryckt hos Ignatius Meurer 1655. Folio (fig 81). Svart skinnband från 1800-talet med förgyllda spännen och hörnbeslag av mässing från 1600-talet troligen överflyttade från ett äldre band. I sakristian. Enligt inv 1660 hade då för kyrkans egna medel inköpts bl a »1 Bibell». Den är upptagen i alla inv från 1694 till 1861. I inv 1886: »1 bibel (Carl X) tryckt 1655 ligger på predikstolen». — 2. Tryckt i Stockholm 1917: (Gustaf V:s bibel). Gulbrunt skinnband. Ligger 1966 på predikstolen. — 3. Biblia på Swensko. Uppsala 1541 (Gustav Vasas bibel). Faksimilupplaga tryckt i Malmö 1938. Brunt originalsinnband. I sakristian.

^{110a} Landsark i Vadstena. Kalmar domk:as räkensk bunt 1, häft 1 s 3.

¹¹⁷ Hon var säkerligen hustru till »Coophardie Cap: Pet: Engström» som åren 1818 och 1819 betalade högsta bänkvgifter, 24 sk per person, för sig i bänken nr 2 och för sin fru i fruntimmersbänken nr 1. (L 1a: 2).

Fig 83. Offerkista
av ek. 1600-talets
mitt. Foto S Hall-
gren 1966

*Oak offertory-chest,
mid-17th century*

Enligt inv 1643 utgjordes bokbeståndet då endast av »1 gammal psalm Book». Den finnes i inv t o m 1694 men var då »sundrig» och värderades till 8 öre smt. En inv 1660 hade för kyrkans egna medel inköpts den första av de ovan beskrivna biblarna samt en ny psalmbok och en handbok. De funnos alla kvar 1755. I inv 1694 ha tillkommit »1 Kyrckio bönebook» värderad till 8 öre smt »1 Luthers Cathies», till 1 dlr smt. En sådan har tydligen funnits redan tidigare ty inv 1722 upptar »1 st. Doctor Lutheri Catic: den större som sedan förra Inventario är igenfunnen». I inv 1722 ha även tillkommit »1 förgijlt Handbook, förährat af högst sahl. Kongl. Maj:t konung Carl XI, 1 dlr smt, 1 förgylt Confessio Fidei sammal[edes] 1 dlr smt, 1 förgylt Kijrkioordning 2 dlr smt», dessa tre böcker skänkta av Karl XI efter 1694. År 1722 hade även tillkommit »1 gl. Skrefwen Sångbook» som värderades till 2 dlr smt. Samtliga dessa böcker finnas kvar i inv 1755. Inv 1780 och 1807 omnämner inga böcker. Enl

inv 1861 ägde kyrkan då »1 st. Bibel från 1655 tryckt i Stockholm, 2 st. Psalmböcker af 1695 (1 d:o af 1819), Kyrkohandbok af år 1809» samt »Sammandrag af de Kongl. Förordnanden». År 1886 utgjordes bokbeståndet av bibeln från 1655, »en d:o inköpt 1880, förvaras i sakristian, 1 ex. nya testamentet, 1 normalupplaga af d:o, 2:ne nya och 3 gamla handböcker, 1 ex. 1697 års psalmbok, 1 d:o 1819, 1 d:o psalm- och evangeliebok tryckt 1824, 2 d:o nya predikotexterna».

Kistor och skrin

Offerskrin. »Till Kijrkian» utlämnades 1614 från slottets förråd »till 1 åfferskrin», hörnjärn, ett par gångjärn och ett »Skrinlås». (Smål 1614 nr 18. »Förseglade lengden . . . 1614».) Skrinet förekommer icke i någon av inventarieförteckningarna och är icke bevarat. Jfr ej bevarade kollekthåvar; 1613 s 94.

Offerkista av ek med järnbeslag och dubbla

Fig 84. Kista av furu för skruden; från år 1660. Foto S Hallgren 1966

Pine-wood chest for vestments, from 1660

hänglås samt med två hål för nedläggning av mynt. L 90, B 31, H 36,5 cm (fig 83). Angående datering se nedan. Står 1966 framför »klockarstolen» vid östligaste fönstret på södra sidan.

Kista av furu, målad rödbrun, med järnbeslag och ett invändigt lås med nyckel. L 130, B 62, H 50 cm (fig 84). Förvaras 1966 i Kanslivalvet under kyrkan. — Den 26 mars 1660 utlämnades en halv toltf »sågebräder till en Kista uthi Slotzkijrkian» (G. 1660 Räkensk s 92). Inv 1660 omtalar »1 Offerkista Järnbeslagen medh 2 låsar» (jfr ovan och fig 83) samt »1 nij Kijrkkista Järnbeslagen medh låass». Dessa båda kistor äro enligt inventariet »opköpte för Kijrkiones egne medell, som Colligeras medh offerpungen» vilket dock icke är helt riktigt då slottet släppt till bräderna till furukistan. I inv 1694 värderas den förra kistan till 3 och den senare till 4 dlr smt. Inv 1722: »1 Järnbeslagen Offer Kista med 3 låås» 3 dlr smt »1 st. dito, med låås och Nijckell» 4 dlr smt. Samma uppgifter i inv 1739 och 1755 med tillägg i det sistnämnda att kyrkans skrud ligger i furukistan. Inv 1803: »1 Kista till Mässklädernes förvarande med Lås och gångjern uti godt Stånd, 1 Cassa Kista liten med 3:ne Lås och fastskrufvad i Golfvet». År 1848 utför-

des »Målning å en Kyrkans kista» för 40 skilling (L Ia: 3 s 330). Inv 1861: »En Cassakista» och »1 st. Kista hvaruti förvaras ... Kongl. förordningar»; inv 1878: »1 Kassakista»; båda saknas i inv 1886.

Väggskåp

År 1615 utfördes »till Kijrckian» ett »beslaget skåp». ¹¹⁸ Inv 1694 omnämner »1 Skåp wed altaret med låss och nijckel». Inv 1722: »1 Skåp wid altaret, med gl. låhs och Nijckell». Inv 1803: »1 Litet skåp fastskrufvat i golfvet». Inv 1861: »1 Skåp». Inv 1886: »1 mindre väggskåp [i sakristian]». Det finnes numera icke.

Möbler

Bord i sakristian. I snabbinv 1933 är upptaget ett »fällbord i sakristian». Det saknades 1966. Efter sockenstämmobeslut den 14 juni 1807 inköptes »Et Omålat furu Bord att upslå på en sida 1: 24: —» (L Ia: 2 (6) f 20).

Stol av 1600-talstyp med hög ryggbricka. Gråmålad. I sakristian. — Stol med pinnar i ryggen. 1800-talstyp. I sakristian. Den 1 oktober 1812

¹¹⁸ Smål 1615 nr 12. Kalmar slott o ladug. »Utgiften öppå tilsmidingen ... 1615».

Fig 85. Kungl resolution den 3 maj 1803 med förfylld ram från 1806. Foto S Hallgren 1966

Royal resolution of 3 May 1803, with gilt frame dating from 1806

»upphandlades 2:ne omålade stolar» för 1 rdr av Carl Rosengren (L Ia: 2 (11) f 20 och verif 9).

Kungliga tal och resolutioner

Inramade kungliga tal och resolutioner: — 1. Avskrift av Kungl Maj:ts nådiga resolution den 3 maj 1803 »uppå Calmare Församlings underdåniga ansökning, att hädanefter som hittills få hålla sin Gudstjänst i Slottskyrkan». Förfylld profilerad ram med stor ögla på ramens övre kant. B 37,5, H 44,5. Öglans H 8,5 cm (fig 85). Hänger 1966 på kyrkans västra vägg söder om gången. Den 21 nov 1806 betalades till Ulrica Octavia Wetterberg 1 rdr 8 sk rgd för »en med äckta guld förfylld Ram som om gifver Kongl Resolution

Fig 86. Extrakt av kungl brev 21 dec 1804 med förfylld ram från 1810. Foto S Hallgren

Extract from Royal letter of 21 December 1804, in gilt frame dating from 1810

uppå Calmare Slotts församlingens underdon: ansökan at hädan efter som förr få förrätta sin gudstjänst där stades» samt 24 sk. till »Vitt Glas til denne Ram». Den skänktes av »en Församlingens Ledamot». (L Ia: 2 (5) verif 23). — 2. »Extract af Kongl. Maj:z Nådiga Bref til Consistorium i Calmar dat. Stralsund den 21 December 1804» att slottsförsamlingen icke skulle läggas samman med stadsförsamlingen. Ram som föreg B 37, H 44 cm, öglans H 7,5 cm (fig 86). På västra väggen som föregående. »Bilthuggaren Daniel Bergman fick 1810 för ramen till denna tavla 24 sk, för dess förgyllning med äkta guld 1: 24 rdr, för vitt Glas til Taflan» 1 rdr och »för opmåling med Krona och guhl List omkring å Papperet» 24 sk (L Ia: 2 (9) f 24 och verif 17).

Fig 87. Votivskepp av målat trä. Foto S Hallgren 1966

Votive ship of painted wood

— 3. Avskr av kungl brev den 27 juli 1814 angående gränsen emellan slotts- och stadsförsamlingarna. Smal profilerad förgylld ram med kunglig krona och två lagerqvistar. H 51, B 62 cm, kronans H 15 cm. Hänger 1966 mellan de båda föregående. — 4. Gustav III:s tal till ständerna den 25 juni 1771. Tryck. I smal profilerad förgylld ram. B 38, H 50,5 cm. Hänger 1966 på södra väggen väster om västligaste fönstret. — 5. Gustav III:s tal den 21 augusti 1772. Tryck. I förgylld gustaviansk ram med bandrosett. B 42, H 62 cm. Hänger 1966 i kyrktrappan. — Bildhuggaren Daniel Bergman och Ulrica Octavia Wetterberg erhöilo 1815 betalning för två förgyllda ramar »til Gustaf III:s Tal» (L Ia: 2 (14) f 35 och verif 15 och 17).

Dessa fem tavlor hängde omkr 1820 på det

målade vapentält som omgav altartavlan på Ö väggen (fig 30). Inv 1861: »5 st. Taflor till altarpnydnaden». Denna uppgift talar för att den anordning kring altartavlan som fig 30 återger fanns kvar 1861. Antagligen förändrades den icke förrän i samband med restaureringen 1882.

Votivskepp

Votivskepp av trä, tvåmastat (fig 87). Skrovet över vattenlinjen är svart med ett brett bronsfärgat horisontalt band på vardera långsidan. Under vattenlinjen är färgen grön. Riggens virke till största delen vitmålat. På vardera långsidan 8 och i aktern 2 kanoner. I fören ett ankare på vardera sidan. På styrbords sida en vit livbåt. Skrovets L (utan bogspröt) 81 cm, B 18 cm. Bogsprötets L utanför skrovet 32 cm, H (med master)

90 cm. Hänger i kyrktrappan framför dörren till kyrkan. Bland inventarierepersedlar som år 1743 utrangerades såsom »aldeles till intet dugelige» var »Ett gambl: Skäpp i Kyrckian, aldeles sönderfallit» (verif 1743: 2 f 3914). Skeppet finnes icke i någon av kyrkans inventarieförteckningar.

Straffstock

Enligt räkning av Jonas I. Ö. Öman den 7 maj med tillsläpt Verke, efter Acord» 2 rdr b:o. På med tillsläpt Verke, efter Acord» 2 rdr b:o. På räkningen är antecknat med räkenskapsförarens handstil: »För dem som förtjena Stockstraff». (L Ia: 2 (17) f 17 och verif 3). Vid sockenstämma den 3 maj samma år hade anmälts att stocken var färdig och att »upsyningsman Öman» begärde 3 rdr i betalning. Summan beviljades på villkor att han om framdeles »någon förbättring skulle anses nödig» skulle verkställa denna för samma betalning (K I a: 1 f 82 v), men i stället för att gå med på detta villkor sänkte han priset till 2 rdr.

Övriga lösa inventarier

Blomvaser: — 1. 2 st av silver; tillhöra samma garnityr som silverstakarna (I) s 86 (fig 73). H 34,3, fotens D 5,6 cm. Stämplar: G. S. — Tre kronor — K — A 8 (= 1927) resp N 8 (= 1939) Inskr: »Gud till ära och Kalmar Slottskyrka till prydnad. En gåva 1942 av Hovjuveleraren Gunnar Svensson och hans maka Ingrid f Söderbergh». — 2. 2 st av tenn, bugarformade, oornrade. H 20 övre D 13,8 cm. Stämplar: I sköld bröstbild av S. Erik och över hans huvud S & O — 37. Nygjorda i äldre form. Ingen uppgift om hur och när de kommit i kyrkans ägo. Finnas icke upptagna i något inv och ej i snabbinv 1933.

Spegel med förgylld ram i rokokoformer; 1800-tal. H 42, B 38 cm. I sakristian. — Inv 1878:

¹¹⁹ Soldaten Präste Anders finnes omtalad som fader till skarprättarens dotter Margaretas barn 1651. M[anne] H[ofrén], Skarprättarens dotter — ett dygdemönster. (S Kristoffers krönika 24–25 (1955) s 42 f.)

¹²⁰ Att utgiften finnes i 1652 års räkenskap behöver icke betyda att kopparen levererades 1652. Det är mycket vanligt att utgifterna redovisas flera år efter sedan de blivit gjorda.

»1 Spegel». Inv 1886: »en spegel [i sakristian]».

Svarvad ask av björk för bläckhorn, rund, på locket en sexuddig stjärna av metall. H 10, D 12,5 cm. Inv 1878: »1 Bläckhorn». Inv 1886: »1 ställ af trä att förvara bläckhornet uti».

Sanddosa, rund, svarvad av trä. Locket saknas 1966. H 11,5, D 11 cm. Inv 1803: »1 Sanddosa uti Sakristian». — Inv 1878: »1 Sanddosa af trä».

Ljussax av mässing. L 16, B 6,3 cm. I sakristian.

Tvättställ med fat. Inv 1643 omtalar »1 trind Beckenstohl», inv 1647 »1 Trindh Bäckia stool», inv 1653 »1 Trindh Bäckienstool». Inv 1660 har samma uppg samt »1 handbäcken af Theen» köpt för kyrkans egna medel »som Colligeras medh offerpungen». Inv 1694: »1 Handbeckne af teen» värderat till 24 öre smt. Samma uppgifter i alla inv t o m 1755. Därefter saknas uppgifter om föremålen som nu äro försvunna. — Inv 1878: »1 Bäcknen af bleck».

Mullskål av koppar, oval, invändigt förtennad, 4 fötter av mässing ornerade med akantusblad. L 38,5, B 30 cm. — Mullskovel. Skaft av svartmålat trä, skovel av järn, målad med aluminiumfärg. L 82 cm.

Kyrkklocka

Klocka av malm med initialerna C[RISTINA] R[EGINA] S[VECIAE], Vasavapnet samt årtallet 1649 i relief. H (med kronan) 60, D 48 cm. Hänger i Kuretornets lanternin. Klockan har ursprungligen tillhört slottets »segerverk», dvs dess tornur, i Kuretornet. Segerverket hade en äldre klocka vilken blivit förstörd varom räkensk meddelar: »Effter såssom en Soldat vnder Cap: Crafertz Comp: Preste Anders¹¹⁹ be:d, slogh Slotzklockan sönder aff oförståndh, han bleff derfore efft:r Feltmarschal i Kagz [Lars Kagg] Exceltz: befalning straffader, Klockan omgötz her i Staden aff M: Nills Nilson, dertill togz her aff Slottet aff gammal Kopp:r ett lispund elva mark» (G. 1652, Räk B f 307).¹²⁰ Materialet i den gamla klockan utökades sålunda vid omgjutningen med den angivna mängden koppar.

Inv 1803, upprättat vid prostvisitation samma år, uppger att »Klockor finnas här icke utan rättar sig Församlingen efter Domkyrkans, och be-

Fig 88. Klocka av malm gjuten i Kalmar av Nils Nilsson 1649. Foto S Hallgren 1966

Bell, cast in Kalmar in 1649 by Nils Nilsson

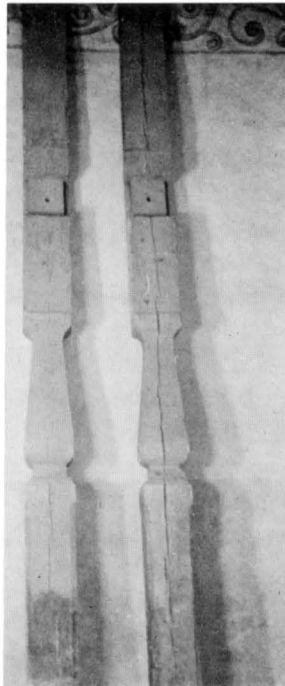

Fig 89. Detaljer av läktarstöd från 1700-talet. Foto Dagmar Selling 1968

Details of organ-loft pilasters, 1770's

gagnar sig äfven af dem vid sina Liks begrafvande som och skier på Domkyrko Församlingens Kyrkogård».

I en under 1800-talets förra del författad osignerad beskrivning av slottet i Kalmar museums arkiv meddelas att »en liten klocka af malm, fordom begagnad vid det nu raserade tornuret i västra tornet [Kuretornet] har i senare tider med sin lilla stapel blifvit flyttad i stället efter den kolossala väderkvarn som upprests öfverst på tornet för Kronobränneriets räkning».¹²¹

Kyrkorådet meddelade i en kungörelse den 18 augusti 1805 att en för klockans uppsättande pålyst kollekt blifvit uppskjuten men att rådet beslutat att förskottera kostnaden för uppsättningen. Klockan uppsattes i Kuretornet 1805. Den 17 aug detta år betalades 2: 32 rdr rglid »För Ring Klockans flyttning och uphissning i Store Tornet på öfre Altanen» (L Ia: 2 (4) verif 47). Den mycket korta klangen talar för att klockan icke är gjord för at tjäna som kyrkklocka. Ärligen under 1800-talets förra del och mitt betalades för en jungfru bomolja till klockans smörjande. År 1834 reparerades »klockstapeln» för 26: 32 rdr (L Ia: 3 s 317).

Den 7 juli 1886 då Kuretornet påbyggs, och arbetena på dess nya tornhuv pågick efter Helgo Zetterwalls ritning upprättade församlingen kontrakt med byggmästaren A M Svensson¹²² om att »den i nuvarande torn hängande kyrkklockan [skulle] uppsättas i lanterninen och genom taktäckningen eller golfvet ledes vattentätt ett tåg ned till ställe som anvisas» (Avgjorda mål. Nybyggnader 1.10.1886). Den 4 oktober 1886 anhöll Kalmar stadsförsamling hos ÖIA om tillstånd att i Kuretornet få uppsätta »en ringklocka af sex centners vigt», i stället för »den mindre, antagligen slottet tillhöriga klocka som hittills begagnats».¹²³ Ämbetet gav den 9 november 1886 det begärda tillståndet på villkor bl a att den nya klockan icke uppsattes i tornets lanternin utan »på särskild gjord tillräckligt stark och i övrigt lämplig Klockstol, som ställes på tornets öfversta dubbelbjelklag, bärande den äldre, mindre kloc-

¹²¹ Om denna väderkvarn se K S III s 196–198.

¹²² Byggmästaren A M Svensson från Stockholm var huvudentreprenör för restaureringsarbetena på slottet 1886–87 (K S III s 225 f).

¹²³ Utdrag ur kyrkostämmoprot i Avgjorda mål. Nybyggnader 8.10.1886.

kan . . . uppsättas i tornets lanternin» (K II b: 5, 8.1.086). Församlingen begagnade aldrig tillståndet utan nöjde sig med den gamla klockan. Den tillhör slottet. Någon handling som visar att den skänkts till eller förvärvats av församlingen har

nämligen icke påträffats. Den är icke upptagen i någon inventarieförteckning förrän i snabbinv 1933 som verkställdes genom Riksantikvarieämbetets försorg.

Tillägg till s 65, 79 och 80

I Kalmar museums magasinerade samlingar finnas följande rester av slottskyrkans inredning, kaserade vid restaureringen 1882 (utan inv nr):

Knäfallspall av omålad furu (fig 90). L 67, B 13, H 12 cm. Bänkdörrar och delar av bänkinredningens ryggstycken (fig 90–91). H 103 cm. Dörrarna på utsidan oljemålade ljusblå med något ljusare speglar. I ryggstyckena ingår delar av en äldre bänkinredning med schablonerad svart morreskmålning på omålad botten. Den schablon-

rade målningen efterbildar Per Matssons 1615 utförda målningar på den bänkinredning som tillkom efter Kalmarkriget 1611–1613. Fragmenten ha tillhört bänkar som tillkommit senare under 1600-talet. I en av dörrarna finnes inskurna årtal 1681, 1732, 1739 jämte initialer och andra okynnesristningar (fig 91). En bänkdörr har rest av galler liksom på fig 53. En annan har på ryggstyckets baksida en på konsoler vilande, lågt sittande bräda tydligen avsedd som sittplats för små

Fig 90. Del av bänkinredning med barnbänk samt (nedtill) knäfallspall av omålad furu. Foto Dagmar Selling 1968

Part of church pew with child pew and (bottom) kneeler

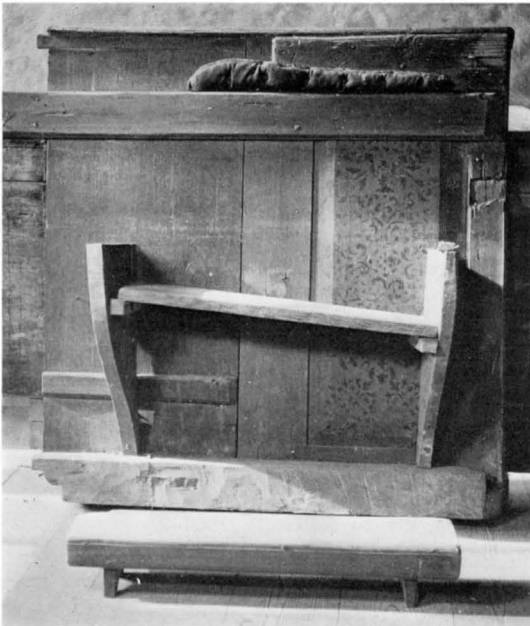

Fig 91. Del av bänkdörr från 1600-talet med okynnesristningar. Foto Dagmar Selling 1968

Part of pew door, 17th century, with scribbling

barn. Ovanför sittbrädan finnes nämligen en madrassering i lagom höjd som stöd för huvudet (fig 90).

Stöttor för läktaren (fig 89), fyra stycken konkursågade virken, L 404 cm, 23 × 17 cm i tvärsnitt. 1770-talet.

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR OCH AVBILDNINGSSAMLINGAR

RA: Riksregistraturet.

ATA: Aktarkivet, lådorna Kalmar slott 1 och 2. — Löfgren, Kalmar stift I–V. — Vitterhetsakad. prot. och registratur. — Snabbinventeringen av Sveriges kyrkor 1918–32 (1933). — Uppmättningsritningar av Kalmar slott.

BS: Överintendentensämbetet. Kronans hus i landsorten. Kalmar län. Avgjorda mål 1812–1917. — Avgjorda mål. Nybyggnader vartill särskilda anslag beviljats. Kalmar slott 1885–93. — Förslag av F. W. Scholander till sammanslagning av slottskyrkan och Gröna salen. — Perspektivritn.

KA: Kalmar läns landsbok. — Kalmar läns verifikationer. — Smålands handlingar. — Slott och gårdar. — Räntekammarbok 1529.

Kra: Krigskollegium. Serien »Krigskollegium. — Fortifikationsdepartementet G. Räkenskaper.» — Krigskollegiets brevböcker. — Diverse ritningar.

Kalmar museums arkiv: Diverse handl. rör. slottskyrkan. *Lunds universitets konstmuseum*: Mandelgrenska samlingen. Kalmar slott.

KYRKANS ARKIVALIER

Landsarkivet i Vadstena. För beskrivningen värdefulla uppgifter finnas i följande: Sockenstämmans protokoll och handlingar 1804–1826, 1829, 1833, 1839, 1812 (K I a: 1). — Kyrkorådets protokoll och handl. Protokoll 1803 (K III a). — Räkenskaper för kyrkan 1743–1793, 1801–1803 15/6 (L I a: 1). 1795–1819 (L I a: 2). 1803–1853 (L I a: 3). — Verifikationer 1803–1819 (i L I a: 2). — Inventarieförteckningar 1746, 1786, 1830 (i L I a: 1). *Pastorsämbetets arkiv i Kalmar*: Diarier 1836–1874 (J. IV a). — Brevböcker 1863–75 (J. IV b). — Sockenstämmoprot. 1804–1826 29/10, 1804, 1805, 1829, 1827–1862. Gemensamma stämmor [med domkyrkoförsamlingen] spridda år 1843–59, 1860–62 (K I a). — Spridda handlingar 1803–1862, 1842–52 (K I b). — Kyrkostämmans protokoll 1863–64; gemensamma stämmor 1863–1874, 1865–1880, 1874–1884 (K II a). — Kyrkostämmans handlingar 1870–73, 1875, 1880, 1881 (K II b). — Kyrkorådets protokoll 1803 16/8, spridda år 1825–1883, 1866, 1873, 1875, 1878–1884 (K III a). Kyrkorådets handl. 1862, 1872, 1873 (K III b). — Kyrkans

räkenskaper 1743–1803, 1795–1819, 1803–1853, 1825–1884 (L I a). Verifikationer 1803–1819, spridda år 1852–1884 (L I a). — Visitationsprotokoll 1803 24/4, 1878 (N D).

Kalmar stads församlings arkiv. Inventarium för slottskyrkan 1886 (N III b: 1). — Handlingar ang. reparation av slottskyrkan 1882 (O I a). — Tvenne ritningar med förslag av J. F. Åbom till inredande av Brända salen i slottet till kyrka.

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

Diplomatarium svecanum, Appendix. Acta pontificum Svecica I. Acta cameralia Vol. 1. Fasc. 2 Edidit L. M. Bååth. Stockholm 1942.

Gillingstam, Hans, Ätterna Oxenstierna och Vasa under medeltiden, Stockholm 1952.

Granlund, Viktor, Johan III:s byggnads- och befästningsföretag. Brev ur riksregistraturet 1568–1592. (Historiskt bibliotek I–II.) Stockholm 1875–76.

Konung Gustaf den förstes registratur utgivet av Riksarkivet. Stockholm 1861–1916.

Hahr, Aug., Studier i Johan III:s renässans 1, Uppsala 1907.

Hofrén, Manne, Kyrkobildduggaren Jonas Berggren (Meddelanden från Kalmar läns fornminnesförening 24.) Kalmar 1936.

Hofrén, Manne, Guldsmeden Hans Olofsson Sturk (S. Kristoffers Gilles Krönika 22.) Kalmar 1949.

Hofrén, Manne, Skarprättarens dotter (S. Kristoffers Gilles Krönika 24–25.) Kalmar 1955.

Håkansson, Gunnar, Kalmar och kalmarbor under 1600-talet. Göteborg 1944.

Kiechel, Samuel, Die Reisen des Samuel Kiechel. (Bibliotek des litterarischens Vereins in Stuttgart, 86.) Stuttgart 1866.

Kraft, Salomon, Sveriges historia till våra dagar, 3:2. Stockholm 1944.

Källström, O., Medeltida kyrksilver från Sverige och Finland förlorat genom Gustav Vasas konfiskationer. Uppsala 1939.

Löfgren, N. J., Kalmar och dess stift i Småland I–II. Kalmar 1828–30.

Marie Psaltare, utg. av R. Geete. 1903–25.

Olsson, Bror, Kalmar stifts herdaminne 3, Lund 1948.

Olsson, Martin, Gamla kyrkobyggnaden i Kalmar slott. (Antikvariskt arkiv 30.) Uppsala 1966.

- Olsson, Martin*, Kalmar slotts historia I–IV. Stockholm 1944–65.
- Pleijel, Hilding*, Det liturgiska handklädet i folktraditionen och i verkligheten. (Lunds universitets årsskrift B. 45.) Lund 1949.
- Rydberg, Viktor*, Bibelns lära om Kristus, 6:e uppl. Stockholm 1897.
- Schüick, Herman*, Kansler och capella regis under folkungatiden. (Historisk tidskr. 1963.)
- Sjödin, Lars*, Kalmarunionens slutskede. Gustav Vasas befrielsekrig 1, Uppsala 1943.

- Styffe, C. G.*, Bidrag till Skandinaviens historia 4, Stockholm 19.
- Svenskt silversmide 1520–1850*. Guld- och silverstämplor av Erik Andrén, Brynolf Hellner, Carl Hernmark och Kersti Holmquist. Stockholm 1963.
- Sylvander, G. Volm.*, Kalmar slotts och stads historia I: 1. Kalmar 1864.
- Upmark, Gustaf d. y.*, Guld- och silvermeder i Sverige 1520–1850. Stockholm 1925.
- Uppfostringssällskapets tidning* 1782.

Förkortningar

- ATA = Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademiens antikvariskt-topografiska arkiv.
- Avgjorda mål = Överintendentsämbetet. Kronans hus i landsorten. Kalmar län. Avgjorda mål 1812–1917 (Bstn ark.).
- Avgjorda mål. Nybyggnader = Överintendentsämbetet. Avgjorda mål. Nybyggnader och reparationer hvartill särskilda anslag beviljats. Kalmar slott 1885–1893. (Bstn ark, D. II b 3.)
- Bstn ark. = Kungl. byggnadsstyrelsens arkiv. Stockholm.
- G (jämte årtal) = Serien »Krigskollegium. Fortifikationsdepartementet. G. Räkenskaper». (Kra.)
- GSstplr = *Svenskt silversmide 1520–1850. Guld- och silverstämplor* (av E. Andrén, B. Hellner, C. Hernmark och K. Holmqvist), Sthlm 1963.
- GVR = Gustaf I:s registratur utg. av Riksarkivet.
- Inv 1613 = Inwentarium efter Juthen a:o 13. (Smål. 1613 nr 15. Kalmar slott och ladugård. Räkenskap.)
- Inv 1639 = Räkningh för Calmare Slottz Inventarium med Befaldningz mannen Börge Päderzonn Anno: 1639 etc. (KA Slott och gårdar, Slott i Småland m. m. 1639. »Smålandz Slätz Kyrckiors och Hospitals Räkninger» s 53 ff.)
- Inv 1643 = Calmar Slätz Inwentarium pro Anno 1643. (KA Slott och gårdar. Kalmar. Räkenskap 1644 s 1 ff.)
- Inv 1647 = Inwentarium wedh Calmare Slottz Befästningh i från den 1. Januarij 1646 till Dito 1647 etc. (Kra Kalmar slotts- och fortifikationsräkning 1647. Fortifikationsdepartementet G. Räkenskaper. Kassaräkn. från fästningar s 8 ff.)
- Inv 1653 = Behållet Inwentarium på Calmare Slätt till den 1. Januarij A:o 1653. (Kra Krigskollegium, Fortifikationsdepartementet G. Räkenskaper 1652 f. 1 ff.)
- Inv 1660 = Behållet Inwentarium oppå Calmare Slätt Anno 1660 den 1 Maij. (Kra Krigskollegium, Fortifikationsdepartementet G Räkenskaper 1660.)
- Inv 1694 = Anno 1694 Åhrs Inwentarium wed Calmar Slätt uppå alt hwad som finnes af Huusgeråd och andra nijtigheter i löst och fast wara behållet och Slättet tillhörigt ... (KA Kalmar läns landsbok och verifikationer 1693–1698. Calmar 1694 V, f, 1271 ff.)
- Inv 1722 = Inventario upprättat A:o 1722, widh Callmare Slätt, uppå alla dhe Perzedlar som finnas så uthi löst, som fast, Slättet tillhörigt ... (KA Kalmar läns verifikationer 1726 f, 1277 ff.)
- Inv 1739 = 1739 d. 14 och Föllande dagar i Februarij Månad äro Callmare Slottz Inventarie Pertzedlar Inven terade och öfwersedde ... (KA Kalmar läns verifikationer 1738: 2, f, 2997 ff.)
- Inv 1746 = 1746 d. 2 Maji befants följande, som är dels gammalt och obrukeligt, dels bräckeligitt ... (L I a: 1, s 192 ff.)
- Inv 1755 = År 1755 Uti Februarij Månad äro Calmare Slotts Inventarie Pertsedlar öfwersedde ... (KA Kalmar läns verifikationer 1756 f, 1792 ff.)
- Inv 1780 = General Beskrifning öfver de Behåldne Krono Rummens beskaffenhet på Calmare slott sedan Crono-bränneriet therifrån intagit de rum och lägenheter som till samma Bränneri wärks bedrifwande ärfordrades ... (Kra Fortifikationsarkivet IV H 64.)
- Inv 1786 = 1786 Års Calmare Slotts Kijrko Inventarier som de vid Maij Månad befinnas och till Nådårs Predikanten Herr Magister Josepsson blifwit lefererade. (L I a: 1, s 74 f.)
- Inv 1803 = Protocoll hållet vid Prostvisitationen uti Kongl. Slotts Kyrckan i Calmar den 20 April 1803. (K I a: 1, f, 8–12.)
- Inv 1807 = År 1807 den 14 april och följande dagar intill den 5 maj företogs Besigtning och beskrifvning öfwer alla befintliga Rum i Calmare Slott ... (Kra Fortifikationsarkivet IV G 50 1/2.)
- Inv 1830 = Inv. av forntida minnesmärken. ATA.
- Inv 1861 = Inventarier vid Slottet 1861. (N III a: 1.)
- Inv 1878 = Inventarieförteckning upprättad för biskopsvisitationen ... 29 och 30 juni 1878. (N I: 1.)
- Inv 1886 = Inventarielista öfver Kalmar Slottskyrkas tillhörigheter upprättad i April 1886. (N III b: 1.)

Inv 1902 = Inventarieförteckning vid biskopsvisitationen . . . den 4 och 5 oktober 1902. (N I: 1.)
 Inv 1916 = Inventarieförteckning vid biskopsvisitation den 29 maj till 1 juni 1916. (N I: 1.)
 Inv 1936 = Inventarieförteckning vid biskopsvisitation 16 febr. 1936. (N I: 1.)
 KA = Kammararkivet, Stockholm.
 KM (jämte inv. nummer) = Föremål tillhörande Kalmar museum.
 Kra = Kungl. krigsarkivet, Stockholm.
 KS I–IV = Martin Olsson, Kalmar slotts historia I–IV, Uppsala 1944–1965.
 KVHAA = Kungl. vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien.

Landsbok = Kalmar läns landsbok, KA.
 LUKI = Lunds Universitets Konsthistoriska Institution.
 Löfgren = Löfgren, Kalmar stift I–V ms i ATA.
 Mandelgren = Mandelgrenska samlingen i LUKI.
 RA = Riksarkivet, Stockholm.
 RR = Riksregistraturet, RA.
 Smål. jämte årtal = Smålands handlingar. KA.
 Snabbinv 1933 = Snabbinventering av Sveriges kyrkor 1918–1933. ATA Småland III s 1067–1072 (1933).
 Verif = Kalmar läns verifikationer. KA.
 ÖIÅ = Kungl. överintendentsämbetet (nu Byggnadsstyrelsen), Stockholm.

Summary

Kalmar Castle is a fortress dating from the end of the 13th century. The castle consisted of a courtyard surrounded by crenelated walls with a round tower at each corner and two square gate towers, the Guard Tower in the west wall and the Water Gate Tower in the north wall (Figs 1, 2). The former was the strongest defence of the castle. On the inside of the north wall were two buildings, of which the west one, the Hall building, was attached to the north corner tower, called the King's Chamber Tower. East of the Hall building was another representative building called the Women's Apartments. By the other sides of the walls new buildings were erected successively so that, by the end of the Middle Ages, the court was completely surrounded by buildings. During the 16th century, the medieval buildings at the north side of the court were demolished and replaced by other buildings with new Royal apartments on the same sites; they were furnished during the reigns of Eric XIV (1560–1568) and Johan III (1568–1592). In 1568 Johan caused the medieval building at the south side of the court to be demolished, and replaced by a new one; it was built and roofed in 1569. On the top storey the present Castle Chapel was built towards the end of the reign of Johan III.

The medieval castle was surrounded by a wall, which was replaced in 1545–53 by Gustavus Vasa by a powerful rampart before the west front of the castle. It was equipped with a round or almost round canon tower or bastion at each end. The fortifications were extended during the 16th century with ramparts on the north and south sides of the castle, and completed during the reign of Charles IX in the years 1600–09 with ramparts on the east side and bastions at the north-east and south corners, too (Fig 1).

I. The Royal Chapel. A document dated 12 July 1351 mentions "the King's Chapel in the Royal Castle of

Kalmar". The Chapel was probably much older than that date, no doubt as old as the castle itself, which was built by King Magnus Ladulås, a king, interested in the church, and with a passion for church building. No information is given about the situation of the Chapel, but it may have been in the third storey of the King's Chamber Tower, i.e. the floor above the King's Apartment (Fig 2).

II. The Old Castle Church. 1480's. The upper parts of the King's Chamber Tower and the Royal Chapel were demolished during the latter part of the 15th century and the latter was replaced shortly afterwards by a new chapel on the ground floor of the west suite south of the Guard Tower. Figs 9 and 8 give the plan and a reconstructed longitudinal section of the west suite; the Chapel occupied the northern part of the building. To the south it should have been bounded by a half-timber wall, approximately as shown in Figs 8 and 9. The exact position of the wall is not known. The entrance was in the north gable wall (*a* in Figs 8–10). It still remains, although partly demolished and closed (Fig 13). The room, which was about 7 m high, had segmental arched windows in the north and east walls, with sills about 3 m above the floor (*b, c, d, e* in Figs 9, 8, 10 and 12). The walls had murals of a late medieval type, of which considerable fragments have been preserved (Figs 15–17). One of these is a shield with the coat-of-arms of Regent Sten Sture the Elder, three water-lily leaves (Fig 17). The paintings must have been executed during that period of his reign when the castle was in Swedish hands, i.e. between 30 March 1472 and 22 July 1497. The building, and consequently the murals, can nevertheless be dated rather nearer to the period immediately after 1483, when Hans Åkesson (Tott) received the castle in fee on condition that he performed the necessary work of building.

During the Middle Ages, the Chapel was richly fur-

nished with silver and textiles. Among other things, it had a figure of the Virgin, to which a special donation was made about the year 1620. Gustavus Vasa "appropriated" the silver in 1529, except for a monstrance and a chalice and paten, which the Chapel was allowed to keep.

III. New porch, 1555. In 1555, Gustavus Vasa had the monumental King's Staircase constructed—by Jakob Richter, the Royal builder—at the court side of the Guard Tower to serve as an entrance to the King's Apartments. In conjunction with this a porch was constructed in the bottom storey of the staircase, before the Chapel entrance in the north gable wall (Fig 9). The porch was about 6 m high and barrel-vaulted; parts of the vaulting are still preserved (Fig 7).

IV. Rebuilding and extension of the Old Castle Church around 1569. Johan III altered and extended the Chapel, which at that time was called the Castle Church. It was extended southwards as shown by broken lines in Fig 8. The south wall, here, too, was probably a half-timber wall. The original segmental arched windows were closed, and larger, rectangular windows were made (*i*, *k*, *l* in Fig 8). The dating is based on the fact that the masonry on the south side of the new window at *l* is in bond with the north wall of the south suite (Fig 4), and the whole of this suite was erected in 1669. The reasons for the alterations were probably that the church was too small for the garrison and the large staff of artisans and workers in the castle, and that Johan III did not favour arched windows; he preferred upright rectangular ones.

V. The ceiling of the Old Castle Church was lowered in 1586, when a large new hall, called the Green Hall, was made in 1585 on the storey above the Chapel, and in conjunction with this the ceiling of the Chapel was lowered about 1.5 m. Johan III wanted all the floors of the upper storey of the castle to be on the same level as the floors of the King's Apartments. He also wanted direct communication with the Green Hall, so a door was made between the new hall and the King's upper lobby to the north. To make this alteration possible, the west half of the barrel vault of the porch had to be demolished and replaced by a flat ceiling level with the floor of the lobby. At this time the King had decided to build a new Castle Chapel, which was completed in 1592 (see period VII). The old chapel was then turned into a storehouse.

VI. Johan III's Catholic Chapel, 1580's. A summer palace had been built for the King during the 1550's on the west rampart of the castle within the West Gate Tower. The Summer Palace was quite small, but Johan extended it until it comprised a group of buildings round a square court (Fig 18). On each side of the Gate Tower a hall building was erected in a west-easterly direction, with elaborate gables of carved stone. On the east side, between the halls, was a suite of lower buildings bound-

ing the court to the east. In conjunction with this, Johan III built a new storey on the Gate Tower in which he made a chapel for his Catholic Queen, Katerina Jagellonica. The picture in Fig 19, of a medal struck to commemorate Christian IV's capture of the castle in 1611, gives—as the accounts for the building show clearly—a rather exact picture of the castle and the finished Summer Palace in front of it. Almost in the middle of the picture is the tall spire of the Guard Tower, designed by Dominicus Pahr and erected during 1590–92. Below and left of the Guard Tower can be seen the West Gate Tower between the gables of the two halls. The West Gate Tower has four storeys and elaborate architecture with columns or pilasters which, according to the accounts, were made of carved stone. The cover of the tower is in three parts, sloping to all four sides. The Chapel, referred to in the accounts as "the Chapel above the Castle Gate", was in the top storey of the tower. The tower was destroyed during the Kalmar War in 1611 and only the ground floor remains today.

The Chapel was mentioned first in 1577, when Roland Mackle, master mason, was paid for carved stone. After that he delivered stone every year until 1581, when he died and was succeeded by Master Mason Håkan Biörns-son. All work charged to the Chapel up to and including 1581 was really concerned with the gate tower and the fronts of the hall buildings. It was not until 1582 that the new storey of the gate tower, in which the Chapel was built, was added. The tower cover was erected the same year and roofed with copper.

Building was continued the following years and the Chapel—except for the furnishings—was finished in the autumn of 1585, when Johan III and the Royal family arrived and stayed for the winter. Queen Katerina Jagellonica, for whom the Chapel was intended, was then dead, and it was used by her son, the Catholic Duke Sigismund. Under his and his Catholic priests' supervision, the furnishing was completed in 1586. A picture of Christ on the Cross, painted by Baptista van Uther in 1585, probably became the altarpiece of the Chapel. The altar was a wooden one, stained a dark colour. In 1586, an "Angle House", no doubt a triptych, for which gold and silver leaf were used, was made for the Duke.

VII. New Castle Chapel built 1588–92. During the 1570's a large hall, called the Long South Hall, had been set in order with, among other things, rich wainscoting. In this hall Johan III decided to instal a new, more representative Castle Chapel than the previous one. In a letter of 19 October 1586, the King entrusted Master Mason Dominicus Pahr with the task of building this Chapel. Deliveries of materials are mentioned from 1588. The vaulting of the Chapel was begun in 1591 and completed the following year by a German master mason called "Master Bärn", and building was concluded in 1592. The architect was Dominicus Pahr. The plan is rectangular, with the chancel in the east (Fig 21). The

main entrance was originally in the west, and through it came the Royal family from their apartments in the north suite of the castle. There was also a smaller entrance in the east wall south of the altar, leading to the courtyard. It has been widened and now serves as main entrance. North of the altar there is, and always has been, a very narrow vestry by the north wall. The Chapel is covered with a barrel vault with four large segmental domes on each side. The surfaces of the vaulting are divided by stucco bands (Figs 20, 27 and 29). The windows, six in the south wall and four in the north, are rectangular. One of them, that farthest to the north-east and lighting the vestry, is smaller than the others. The windows were glazed with small leaded panes in 1592. The floor is limestone. The Chapel was finished at about the time of the death of Johan III, and during the subsequent years of political unrest there was no money to purchase furnishings. The pulpit and possibly the altar from the old Chapel were moved into the new one, but otherwise all the furnishings were temporary.

VIII. Furnishing completed 1613–16. During the Kalmar War, 1611–13, the Chapel, like the rest of the castle, was damaged. It was repaired and equipped with Royal pews—one for the King and one for the Queen (Fig 53)—a “clergyman’s pew” by the north wall of the chancel, and closed pews for the congregation in 1613–15. The Royal pews have each four candlesticks, in the form of tall spires, one at each corner, with the initials of Gustavus Adolphus and Maria Eleonora respectively. All the pews were made in 1614 by Nils Nilsson. They were painted the following year, black arabesques on a reddish-brown background, by Per Matsson. The ornament is symmetrical in relation to two axes at right angles to each other, not stencilled but painted free-hand, and therefore varying somewhat in details (Figs 55 to 58). The Royal pews are fully preserved, and large parts of the other pews, in the backs of the present pews, for example, still remain (Figs 64 and 66).

IX. Around the middle or latter part of the 17th century the walls and vaults were painted. The stucco lists dividing the surfaces of the vaults are decorated with strap ornament in brownish-red and with large stencilled circular ornaments in olive-green (Figs 35 and 36). In the window niches and on the walls in fields surrounded by stucco lists are texts on an ultramarine background, on the north wall in Swedish and on the south wall in Latin. It is probable that the vaults and the intersection points of the vaults in the window niches were decorated with “cherubim heads” of papier mâché, for which plaster copies were substituted at a restoration in 1882 (Figs 35 and 38).

At about the same time, a new stone font was in-

stalled (Fig 52), new silver communion vessels, by Goldsmith Hans Olofsson Sturk (Figs 68 to 70), were acquired and a new altar front (Fig 78) and several donations of textiles were made to the Chapel.

X. 1750–75. In 1751, a new pulpit, by Jonas Berggren, sculptor and joiner, was installed, but destroyed in 1755 in a fire that damaged the eastern parts of the Chapel. It was replaced in 1773 by a new pulpit with a clergyman’s pew attached, about the same as the previous one and executed by the same master (Fig 31). The same year, Jonas Berggren made new altar rails and hymnboards, all in rich Rococo style (Figs 32 and 51). At about the same time, a new altarpiece, painted by Academy Drawing Master Alexander Kastman, Lund, was installed (Fig 49).

XI. In 1776 a Royal Distillery was established in the castle. The Green Hall was taken over by the distillery, and the door between the Hall and the Chapel was closed. To make room in the Chapel for the worshippers who, when unable to get into the Chapel, had sat in the Hall, a gallery was erected by the north wall of the Chapel.

XII. In 1858 the congregation asked to be allowed to extend the Chapel by combining it with the Green Hall according to plans drawn by Architect F W Schölander (Figs 44 and 45). Sanction was refused by the King’s Custodian of Historical Monuments and the Royal Academy of Letters.

XIII. The first organ, built by J Dannström, Stockholm, was installed in 1867.

XIV. In 1877 proposals were made to establish a new, larger chapel in the upper storey of the east suite of the castle. Plans were drawn by Architect J F Åbom (Figs 46 to 48), but the plans were not executed.

XV. In 1882 the church was restored according to plans by J F Åbom, but the person actually responsible was the Kalmar County Treasurer, J A Södermark. The gallery was removed, and the plaster on the walls and vaults repaired; the murals were restored by C O Christernin. Pews and other fixed furnishings were repaired and repainted in the same colours as before. Heating stoves were installed.

XVI. 1930–50. During this period large donations of silver and textiles were made to the Chapel. Among these were seven silver candlesticks, two silver vases for the altar (Fig 73) and a silver baptismal bowl, all presented by Gunnar Svensson, Goldsmith to the Court, and his family. Further a silver gilt bridal crown (Fig 74). During the same period three new chasubles and an embroidered cover for the altar rails, to be used at weddings, were presented to the Chapel (Fig 79).

FÖLJANDE KYRKOR I SMÅLAND HAR UTKOMMIT I SERIEN SVERIGES
KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM:

Jönköpings och Huskvarna kyrkor, Sm band I, volym 48.

UPPVIDINGE HÄRAD:

Kyrkorna i Sjösås, Sm band II: 1, volym 114.

Under utgivning:

Drev och Hornaryd, Sm band II: 2 (1968).

Dädesjö och Eke, Sm band II: 3 (1968).

Granhult och Nottebäck, Sm band II: 3 (1969).

Under utarbetande:

Åseda, Lenhovda, Älgult, Herråkra, Ekeberga, Hälleberga.

KALMAR STAD:

Kalmar slotts kyrkor, Sm band II: 1, volym 117.

Under utarbetande:

Kyrkorna i Kalmar stad.

Kalmar domkyrka.

SMÅLAND

Band III, häfte 1

Kalmar slotts kyrkor

KARTOGRAFISKA INSTITUTET